

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี” ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางและสร้างกรอบแนวคิดการวิจัย โดยนำเสนอตามลำดับดังนี้

๒.๑ แนวคิด เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

๒.๒ แนวคิด เกี่ยวกับพระสงฆ์

๒.๓ แนวคิด เกี่ยวกับวิชาพระพุทธศาสนา

๒.๔ แนวคิด เกี่ยวกับการบริหารสถานศึกษา (โรงเรียน)

๒.๕ การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี

๒.๕.๑ ด้านวิชาการ

๒.๕.๒ ด้านงบประมาณ

๒.๕.๓ ด้านการบริหารงานบุคคล

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๖.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

๒.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์

๒.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิชาพระพุทธศาสนา

๒.๖.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

จากการประมวลแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม จากเอกสารและบทความทางวิชาการที่หลากหลาย ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

นักวิชาการได้กล่าวถึง “ความหมายของการมีส่วนร่วม” ไว้อย่างกว้างขวาง ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกเพื่อนำมาประกอบการศึกษาในครั้งนี้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ระบุความหมายของคำว่า ส่วนร่วม ว่าหมายถึง ส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมร่วมกับผู้อื่น เช่น มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญกุศล มีส่วนร่วมในการทุจริต มีส่วนร่วมในการลงทุนบริษัท^๑

ปาริชาติ วลัยเสถียร ได้กล่าวเกี่ยวกับ ความหมายของการมีส่วนร่วม ไว้ ๒ ลักษณะ คือ^๒

๑) การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการ กระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันคิดค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้ง การรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการโดยโครงการพัฒนาดังกล่าว จะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน

๒) การมีส่วนร่วมทางการเมือง

สากล สถิตวิทยานันท์ กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ และอารมณ์ (Mental and Emotional Involvement) ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้ (Contribution) บรรลุ จุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย^๓

ปิยะนุช เงินคล้าย และคนอื่นๆ ได้กล่าวโดยสรุปว่า คำว่า การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมบางอย่างร่วมกับผู้อื่น^๔

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑,๑๔๒.

^๒ปาริชาติ วลัยเสถียร, ทัศนคติและหลักการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๘.

^๓สากล สถิตวิทยานันท์, ภูมิศาสตร์ชนบท, (กรุงเทพมหานคร โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

^๔ปิยะนุช เงินคล้าย และคนอื่นๆ, การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

สมยศ นาวิการ ได้กล่าวว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participation Management) คือ กระบวนการของการให้ผู้อยู่ได้บังคับบัญชามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ PM เน้นถึงการมีส่วนร่วมในการทำงานประสานความเข้าใจกันและกันอย่างเข้มแข็งโดยใช้ความเชี่ยวชาญ อย่างสร้างสรรค์ในการแก้ปัญหาของการบริหารจัดการที่สำคัญ PM จะอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดของการแบ่งอำนาจหน้าที่ ถือว่าผู้บริการแบ่งอำนาจหน้าที่การบริหารจัดการให้กับผู้ที่อยู่ได้บังคับบัญชาและอยู่ในการตัดสินใจขององค์กร ไม่ใช่เพียงแค่สัมผัสปัญหาหรือแสดงความห่วงใยเพียงอย่างเดียว การทำงานที่มุ่งไปที่เป้าหมายของการทำงานในองค์กรให้องค์กรหนึ่ง^๕

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง สถานการณ์ที่คนส่วนหนึ่งมารวมตัวกันด้วยความสมัครใจ ด้วยการมีสำนึกร่วมกัน มีอัตลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน เพื่อแสดงความคิดเห็นและความห่วงใย ความสนใจและการกระทำต่างๆ เพื่อสนับสนุน กัดดัน เรียกร้อง และตรวจสอบภาครัฐและภาคธุรกิจให้ทำงานด้วยความโปร่งใส และมีประสิทธิภาพ เพื่อการอยู่ดีกินดี และการพัฒนาที่ยั่งยืน^๖

สมศักดิ์ คงเที่ยง ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง ความเกี่ยวข้องในด้านจิตใจ และอารมณ์ของบุคคลที่มีต่อกิจกรรมของกลุ่ม กิจกรรมของมนุษย์ส่วนใหญ่ อาศัยการมีส่วนร่วมเป็นตัวกระตุ้นให้ทำงานสำเร็จได้ตามเป้าหมาย การมีส่วนร่วมในการบริหารงานเป็นทั้งเครื่องมือและกระบวนการในกิจการต่างๆ ให้ประสบความสำเร็จและบรรลุเป้าหมาย การให้บุคคลมีส่วนร่วมในองค์กรนั้น บุคคลจะต้องมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง (Involvement) ในการดำเนินกิจกรรมหรือปฏิบัติการกิจต่างๆ ขององค์กร การที่บุคคลมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในกิจกรรมต่างๆ ย่อมทำให้บุคคลมีความผูกพันต่อกิจกรรมนั้นและมีความผูกพันต่อองค์กรในที่สุด จึงทำให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมทำให้การมีความเกี่ยวข้องและการเกี่ยวข้องก่อให้เกิดความผูกพัน^๗

อภิชัย พันธเสน ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมอาจจะเริ่มต้นง่ายๆ จากความหมายการพัฒนาจากข้างล่างแนววิธการพัฒนาจากนโยบายเบื้องบน จุดเริ่มต้นที่ง่าย ๆ ก่อนที่จะพิจารณาไปถึงตัวบุคคล ก็คือการกระจายอำนาจของการวางแผนจากส่วนกลางไปเป็นการวางแผนจากส่วนภูมิภาคซึ่งต้องอาศัยแนวความคิดของการพัฒนาจากข้างล่าง นั่นเอง^๘

^๕ สมยศ นาวิการ, *การบริหารโดยวัตถุประสงค์*, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๔๖), หน้า ๑-๒.

^๖ ชาติชาย ณ เชียงใหม่, *การมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่สมดุล*, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔.

^๗ สมศักดิ์ คงเที่ยง, *หลักการบริหารการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙๘.

^๘ อภิชัย พันธเสน, *แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๑.

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้ให้นิยามว่า หลักความมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้บุคลากรในหน่วยงานและผู้รับบริการ ซึ่งเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหรือได้รับผลกระทบจากการบริหารงานหรือการดำเนินการต่างๆ ของหน่วยงาน ได้รับรู้ ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจ รวมทั้งร่วมสนับสนุนการติดตามและตรวจสอบการปฏิบัติตามสิ่งที่ตนเองได้ร่วมตัดสินใจ^๙

สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน ได้กล่าวว่า หลักความมีส่วนร่วม ประกอบด้วยความสัมพันธ์ของโครงการต่างๆ รวมถึงการประหยังบประมาณ ความพึงพอใจของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหรือผู้ได้รับผลกระทบ จำนวนผู้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็น หรือจำนวนข้อเสนอแนะหรือข้อคิดเห็นของประชาชนในการดำเนินงานเรื่องราวต่างๆ รวมถึงคุณภาพของการเข้ามามีส่วนร่วม^{๑๐}

อีสตัน เดวิด (Easton David) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะสำคัญของกระบวนการทางการเมืองและกระบวนการในการจัดการต่อปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การบริหารงานของสังคมยุคใหม่ ที่เน้นปัจจัยในด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสำคัญ การมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเฉพาะการเสนอข้อเรียกร้อง (Demand) และการสนับสนุน (Support)^{๑๑}

คีท (Keith) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางจิตใจและอารมณ์ (Mental and Emotion Involvement) ของบุคคลในหนึ่งสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำให้บรรลุจุดหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย^{๑๒}

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง พฤติกรรมการร่วมกันของบุคคลในกิจกรรมต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในลักษณะการร่วมมือร่วมใจ ร่วมคิดร่วมปฏิบัติ ร่วมรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ร่วมตัดสินใจ เป็นการประสานงาน ประสานความรับผิดชอบ ร่วมติดตามประเมินผล และร่วมกันรับผลประโยชน์ ซึ่งการกระทำดังกล่าวเป็นการทำงานของบุคคลร่วมกับกลุ่มเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตนหรือกลุ่มได้ตั้งไว้ด้วยความสมัครใจมิได้ถูกบีบบังคับ

^๙สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสิงห์บุรี, **หลักสูตรการพัฒนาบุคลากรเพื่อสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี (เอกสารประกอบการประชุม)**, (สิงห์บุรี : สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสิงห์บุรี, ๒๕๔๓), หน้า ๖. (อัดสำเนา).

^{๑๐}สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, **รายงานประจำปี ๒๕๔๑-๒๕๔๓**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

^{๑๑}Easton David, **The Political System : An Inquiry in the State of Political Science**, (New York : Knopf, 1971), p. 202.

^{๑๒}Keith, D.D., **Human Behavior at Work Human Relations and Organizational Behavior**, (New York : McGraw-Hill Book, 1972), p. 136.

๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม จากเอกสารและบทความทางวิชาการที่หลากหลาย โดยมีรายละเอียด ดังนี้

(๑) ระดับการมีส่วนร่วม

นักวิชาการได้กล่าวถึง “ระดับการมีส่วนร่วม” ไว้อย่างกว้างขวาง ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกเพื่อนำมาประกอบการศึกษาในครั้งนี้ ดังนี้

กลุ่มพัฒนาระบบบริหาร ได้กล่าวถึง หลักการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมกับภาคราชการนั้น (International for Participation) ได้แบ่งเป็น ๕ ระดับ ดังนี้^{๑๓}

๑) การให้ข้อมูลข่าวสาร ถือเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่ำที่สุด แต่เป็นระดับที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นก้าวแรกของการที่ภาคราชการจะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าสู่กระบวนการข้อมูลความคิดเห็นและความต้องการของประชาชน

๒) การรับฟังความคิดเห็น เป็นกระบวนการที่เปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลข้อเท็จจริงและความคิดเห็นเพื่อประกอบการตัดสินใจของหน่วยงานภาครัฐด้วยวิธีต่างๆ

๓) การเกี่ยวข้อง เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน หรือร่วมเสนอแนะทางที่นำไปสู่การตัดสินใจ เพื่อสร้างความมั่นใจให้ประชาชนในความต้องการของตนว่ารัฐจะนำไปพิจารณาเป็นทางเลือก

๔) ความร่วมมือ เป็นการให้กลุ่มประชาชนผู้แทนภาคสาธารณะมีส่วนร่วม โดยเป็นหุ้นส่วนกับภาครัฐในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจ และมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

๕) การเสริมอำนาจแก่ประชาชน เป็นขั้นที่ให้บทบาทประชาชนในระดับสูงที่สุดโดยให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจในขั้นสุดท้าย

เสรี พงศ์พิศ ได้กล่าวว่า กระบวนการมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น ๔ ระดับ คือ^{๑๔}

๑) ร่วมรับรู้

๒) ร่วมปรึกษาหารือ

๓) ร่วมตัดสินใจ

๔) ร่วมลงประชามติ

^{๑๓} กลุ่มพัฒนาระบบบริหาร, การมีส่วนร่วมของประชาชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : [http:// www.moph.go.th](http://www.moph.go.th), [๗ ตุลาคม ๒๕๕๔].

^{๑๔} เสรี พงศ์พิศ, การมีส่วนร่วมของประชาชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : [http:// www.phongphit.Com](http://www.phongphit.Com), [๑๕ มกราคม ๒๕๕๕].

สุวิทย์ ชันธโรจน์ ได้วิเคราะห์ การมีส่วนร่วมในระดับขั้นตอนต่างๆ ดังนี้^{๑๕}

- ๑) การมีส่วนร่วมในการระบุถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาในแต่ละท้องถิ่น
- ๒) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน
- ๓) การมีส่วนร่วมในการนำแผนไปปฏิบัติ
- ๔) การมีส่วนร่วมในการติดตามและควบคุม
- ๕) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ ได้กล่าวถึง ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน ๒ ระดับ คือ^{๑๖}

- ๑) การมีส่วนร่วมในระดับต่ำ หมายถึง หน่วยงานรัฐเป็นฝ่ายริเริ่ม คิดตัดสินใจให้มีโครงการหรือกิจกรรมขึ้นมา และเห็นว่าสมควรจะให้ประชาชนมีส่วนร่วมดำเนินการด้วย
- ๒) การมีส่วนร่วมระดับสูง หมายถึง ประชาชนเป็นฝ่ายคิดริเริ่ม ตัดสินใจและดำเนินโครงการหรือกิจกรรมนั้นๆ เอง

สรุปได้ว่า กระบวนการในการมีส่วนร่วมอาจแบ่งได้หลากหลายระดับ ซึ่งในการจำแนกออกเป็นแต่ละระดับนั้นคำนึงถึงการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงาน อาทิ การมีส่วนร่วมถกเถียงแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การค้นหาปัญหา การวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน การวางแผนร่วมกัน การปฏิบัติตามแผนมีการทำงานร่วมกัน และการประเมินผลร่วมกัน ตลอดจนการรับผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการจำแนกโดยเริ่มตั้งแต่ระดับต่ำหรือระดับการมีส่วนร่วมในเบื้องต้น ไปจนถึงการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นไปเรื่อยๆ นั่นเอง

(๒) หลักการของการมีส่วนร่วม

นักวิชาการได้กล่าวถึง “หลักการของการมีส่วนร่วม” ไว้อย่างกว้างขวาง ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกเพื่อนำมาประกอบการศึกษาในครั้งนี้ ดังนี้

การมีส่วนร่วม เป็นการเปิดโอกาสให้บุคลากรหรือผู้มีส่วนได้เสีย รวมถึงผู้รับบริการ ได้มีส่วนในการร่วมรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้อง ร่วมตัดสินใจ ร่วมสนับสนุน รวมทั้งร่วมติดตามและตรวจสอบการปฏิบัติงาน และแนวคิดของหลักการมีส่วนร่วมตามแบบธรรมนูญหรือธรรมนูญมีหลักย่อยๆ ที่ต้องคำนึงถึงรวม ๔ ประการ คือ การรับฟังความคิดเห็น การให้ข้อมูล การร่วมตัดสินใจ การพัฒนาศักยภาพในการมีส่วนร่วม^{๑๗}

^{๑๕}สุวิทย์ ชันธโรจน์, การประเมินแบบมีส่วนร่วม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมประชาสงเคราะห์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๓.

^{๑๖}สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕๖-๕๗.

^{๑๗}พระครูสังฆรักษ์ทรงพรณ ชยทตฺโต, “การประยุกต์ใช้หลักธรรมนูญในการปกครองคณะสงฆ์ของพระธรรมปริยัติเวที (สุเทพ มุสสุธมโม)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔๑.

๑) การรับฟังความคิดเห็น

การรับฟังความคิดเห็น เป็นการเชิญชวนให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นเพื่อให้ได้ข้อมูลมากขึ้น และประเด็นในการประเมินข้อดีข้อเสียชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น การสำรวจความคิดเห็น ของประชาชนเกี่ยวกับการริเริ่มโครงการต่างๆ และการบรรยายให้ประชาชนฟังเกี่ยวกับโครงการ ต่างๆ แล้วขอความคิดเห็นจากผู้ฟัง เป็นต้น ความสำคัญคือการรับฟังตั้งแต่เริ่มตระหนักถึงปัญหา^{๑๘} **ชาติชาย มุกสง** ได้นำเสนอกรณีศึกษาในการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนสวนยางพาราแห่งหนึ่งในภาคใต้จากรัฐบาล ว่า

“เป็นการร่วมกันกำหนดวิธีการกินอยู่ของชุมชนเสียใหม่ ด้วยการเข้าไปมีส่วนร่วมของชาวบ้านเอง ที่ได้สร้างธรรมาภิบาล ในชุมชน (Community Good Governance) ขึ้น และได้เข้าร่วมต่อรองในการสร้างธรรมาภิบาลระดับชาติด้วยการมีส่วนร่วมเรียกร้องและร่วมแสดงเจตจำนงในการร่วมผลักดันร่างพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ และแสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ในการกำหนดนโยบายการบริโภคที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดด้วยตนเอง”^{๑๙}

๒) การให้ข้อมูล

เป็นวิธีง่ายที่สุดของการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้วางแผนโครงการกับประชาชน เพื่อให้ข้อมูลแก่ประชาชนเกี่ยวกับการตัดสินใจของผู้วางแผนโครงการ และยังเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นหรือเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การแถลงข่าว การแจกข่าว การแสดงนิทรรศการ และการทำหนังสือพิมพ์ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ นั่นคือการตัดสินใจ แล้วมาแจ้งให้ทราบ จะเป็นการการตัดสินใจที่ไม่มีผลกระทบต่อประชาชน หรืออาจมีแต่ไม่มากนัก^{๒๐}

ในกระบวนการการให้ข้อมูลข่าวสารนี้ ต้องให้ความสำคัญที่องค์ประกอบของการสื่อสารเพื่อผลสัมฤทธิ์ของการให้ข้อมูลนั้นๆ ตามที่ **เสนาะ ตีเียว** กล่าวไว้ว่า ส่วนประกอบที่สำคัญของการติดต่อสื่อสาร มี ๑๐ กระบวนการสำคัญ ๆ ดังนี้^{๒๑}

กระบวนการที่ ๑ สภาพของการสื่อสาร คือ สภาพแวดล้อมที่การสื่อสารนั้นเกิดขึ้น ซึ่งส่งผลให้การสื่อสารชัดเจนหรือไม่ชัดเจน หรือเป็นบรรยากาศที่การสื่อสารเกิดขึ้น ซึ่งประกอบด้วย สภาพทางวัตถุ สภาพทางสังคม สภาพทางจิตวิทยา และสภาพทางเวลา สภาพทั้งสี่อาจควบคุมได้ บางส่วนหรือควบคุมไม่ได้เลย

กระบวนการที่ ๒ แหล่งข่าว โดยทั่วไปแหล่งข่าวก็คือผู้ส่งข่าว ซึ่งต้องรับผิดชอบในการจัดเตรียมข่าวสำหรับส่งไปยังผู้รับ

^{๑๘}สถาบันพระปกเกล้า, **วัดระดับการบริหารจัดการที่ดี**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, นนทบุรี : บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๗๙.

^{๑๙}ชาติชาย มุกสง, **ธรรมาภิบาล การเมืองแบบมีส่วนร่วมของผู้บริโภค : ศึกษากรณีกลุ่มผู้บริโภคสี่แยกสวนป่า อ.บางขัน จ.นครศรีธรรมราช**, (นนทบุรี : สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘.

^{๒๐}สถาบันพระปกเกล้า, **วัดระดับการบริหารจัดการที่ดี**, หน้า ๗๙.

^{๒๑}เสนาะ ตีเียว, **หลักการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๐-๒๗๑.

กระบวนการที่ ๓ การเข้ารหัส ได้แก่ การทำข่าวสารให้อยู่ในรูปแบบเพื่อสามารถส่งให้ผู้รับได้ อันเป็นความหมายที่ผู้ส่งข่าวตั้งใจจะให้เกิดขึ้นในตัวสาร

กระบวนการที่ ๔ ข่าวสาร เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ในรูปแบบต่างๆ ที่ใช้ส่งและรับในกระบวนการสื่อสาร ข่าวสารอาจเป็นคำพูดหรือไม่ใช่คำพูดก็ได้ คำพูดได้แก่ภาษาเขียนหรือภาษาพูด ส่วนข่าวสารที่ไม่ใช่คำพูดได้แก่ภาษาอย่างอื่นนอกจากภาษาเขียนและภาษาพูด เช่น ท่าทาง วัฒนธรรม เป็นต้น

กระบวนการที่ ๕ ช่องทางการสื่อสาร เป็นสื่อกลางที่ใช้ นำข่าวสารจากผู้ส่งข่าวหรือแหล่งข่าวไปยังผู้รับข่าว ช่องทางทำให้เกิดการได้ยิน การมองเห็น การสัมผัส และการได้กลิ่น ผู้ส่งข่าวเป็นผู้เลือกช่องทางการสื่อสารว่าจะใช้ช่องทางการสื่อสารเป็นทางการหรือช่องทางการสื่อสารไม่เป็นทางการ

กระบวนการที่ ๖ ผู้รับข่าว ได้แก่ คนหรือสถาบันที่ทำหน้าที่รับข่าวที่ส่งมาจากผู้ส่งข่าว ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้กระบวนการส่งข่าวสมบูรณ์ ความรู้ทั่วไป และทัศนคติของผู้รับข่าวก็ล้วนมีอิทธิพลต่อข่าวสาร

กระบวนการที่ ๗ การถอดรหัส ได้แก่ วิธีการเปลี่ยนแปลงข่าวสารให้อยู่ในรูปแบบที่นำไปใช้ได้ หรือสัญลักษณ์ที่ได้รับให้เป็นข่าวสาร หรือเป็นกระบวนการในการแปลความหมายของข่าวสารนั้นให้ตรงกับความหมายที่ผู้ส่งข่าวตั้งใจส่ง การสื่อสารนั้นจึงจะมีประสิทธิภาพ

กระบวนการที่ ๘ สิ่งรบกวน เป็นสิ่งที่เข้ามาสู่ระบบการสื่อสารที่ทำให้ข่าวสารถูกรบกวน จนบิดเบือนผิดไปจากเดิม ปกติเกิดขึ้นระหว่างช่วงทางการสื่อสารระหว่างผู้ส่งข่าวกับผู้รับข่าว

กระบวนการที่ ๙ ข้อมูลสะท้อนกลับ ได้แก่ การตอบสนองของผู้รับข่าวกลับไปยังแหล่ง ข่าว ข้อมูลสะท้อนกลับแยกออกเป็นข้อมูลสะท้อนกลับในทางบวกและข้อมูลสะท้อนกลับในทางลบ ซึ่งล้วนเป็นประโยชน์ต่อการสื่อสาร

กระบวนการที่ ๑๐ ผลกระทบจากการสื่อสาร เป็นผลกระทบที่เกิดจากการสื่อสารที่มีต่อผู้ส่งข่าว ผู้รับข่าว และคนอื่นหรือสถานการณ์ทั่วไป

๓) การร่วมตัดสินใจ

การร่วมตัดสินใจ เป็นระดับขั้นการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้นไป โดยเป็นการเจรจากันอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อประเมินความก้าวหน้าหรือระบุประเด็น ข้อสงสัยต่างๆ เช่น การจัดประชุม การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการเปิดกว้างรับฟังความคิดเห็น เป็นต้น แล้ว จึงนำไปสู่การวางแผนและตัดสินใจร่วมกัน กล่าวคือ เป็นการมีส่วนร่วมที่มีขอบเขตกว้างมากขึ้น มีความรับผิดชอบร่วมกัน ใช้สำหรับการพิจารณาประเด็นที่มีความยุ่งยากซับซ้อนและมีข้อโต้แย้ง มาก เช่น การใช้กลุ่มที่ปรึกษาซึ่งเป็นประชาชนและผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง^{๒๒} การร่วมตัดสินใจเป็นหลักการของความมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ประชาชนสามารถที่จะมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจอย่างเท่าเทียมกันในการบริหารจัดการสังคม ไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม^{๒๓}

^{๒๒} สถาบันพระปกเกล้า, *วัดระดับการบริหารจัดการที่ดี*, หน้า ๘๐.

^{๒๓} วนิดา แสงสารพันธ์, “การบริหารจัดการแบบธรรมาภิบาล”, *วารสารนักบริหาร*, ๒๑ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๔) : ๔๒.

๔) การพัฒนาศักยภาพในการมีส่วนร่วม

การพัฒนาศักยภาพในการมีส่วนร่วม คือ การพัฒนาความสามารถในการมีส่วนร่วมของประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนมีช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ การแจ้งความเห็น การไต่สวนสาธารณะ การประชาพิจารณ์ หรือการแสดงประชามติอื่นๆ เป็นต้น

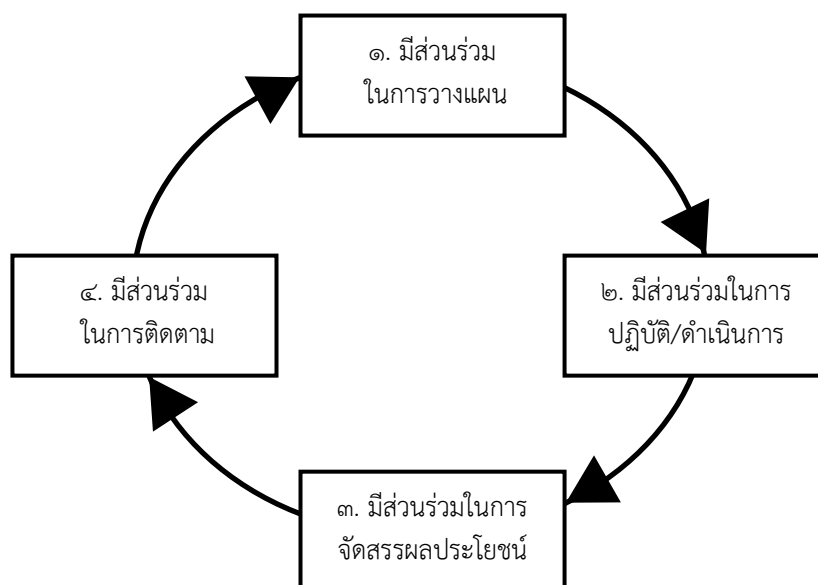
ตัวอย่างเช่น การพัฒนาศักยภาพในการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังที่ สถาบันพระปกเกล้า กล่าวถึง การทำประชามติตามรัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ ว่า การทำประชามติตามรัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ นั้น ในประเทศไทยยังไม่เคยมีการปฏิบัติ แต่มีบางประเทศได้ปฏิบัติไปแล้ว เช่น ประเทศแคนาดา ในการลงประชามติของเมืองเคเบคที่มีประชากรพูดภาษาอังกฤษครึ่งหนึ่งและภาษาฝรั่งเศสครึ่งหนึ่ง คนที่พูดภาษาฝรั่งเศสไม่ต้องการอยู่กับแคนาดาที่คนส่วนใหญ่พูดอังกฤษ จึงขอทำประชามติ แต่ผลการทำประชามติปรากฏว่า ในเมืองเคเบคเองฝ่ายพูดอังกฤษก็ยังชนะ แต่ชนะไม่มาก ผลการทำประชามติไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกออกไปรุนแรง ต่างจากบางประเทศ เช่น ประเทศติมอร์ตะวันออกที่มีการทำประชามติว่าจะเป็นอิสระหรือจะอยู่กับอินโดนีเซีย ซึ่งผลออกมาตัดสินให้เป็นอิสระ แต่ความรุนแรงอันเกิดจากความขัดแย้งกับกลุ่มที่ยังอยากอยู่กับอินโดนีเซีย กลายเป็นการต่อสู้ต้องอาศัยกองกำลังต่างชาติ เช่น จากประเทศไทยไปกำกับดูแล การลงประชามติของเมืองโอกินาวาที่ประเทศญี่ปุ่นว่าจะเอาหรือไม่เอาฐานทัพอเมริกา ก็จบลงด้วยดี^{๒๔}

สมาน รังสิโยภุชญ์ ได้กล่าวว่า การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเสรีนี้ รวมถึงการให้เสรีภาพแก่สื่อมวลชนและประชาชน ในการแสดงความคิดเห็นอย่างสร้างสรรค์ คุณลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมคือการมีรูปแบบการปกครองและการบริหารงานที่กระจายอำนาจ^{๒๕}

หากพิจารณากระบวนการของหลักการมีส่วนร่วมดังที่ได้กล่าวมาในลักษณะที่เป็นพลวัต เราอาจแบ่งกระบวนการหรือขั้นตอนการมีส่วนร่วมในลักษณะเป็นกระบวนการต่อเนื่อง ๔ ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการวางแผน การปฏิบัติงาน การจัดสรรผลประโยชน์ร่วมกัน และ การติดตามประเมินผล ดังแสดงในแผนภาพ ๒.๑

^{๒๔} สถาบันพระปกเกล้า, วัดระดับการบริหารจัดการที่ดี, หน้า ๘๑.

^{๒๕} สมาน รังสิโยภุชญ์, การบริหารราชการไทย อดีต ปัจจุบัน และอนาคต, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑-๑๒.

แผนภาพที่ ๒.๑ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะที่เป็นพลวัตร^{๒๖}

จากแผนภาพที่ ๒.๕ แสดงให้เห็น กระบวนการมีส่วนร่วมนั้น มีความต่อเนื่องใน ๔ ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ ๑ การมีส่วนร่วมในการวางแผน การมีส่วนร่วมด้านการวางแผน ประกอบด้วยการรับรู้ เข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับการวางแผนและร่วมวางแผนโครงการ

ขั้นตอนที่ ๒ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ/ดำเนินการเป็น เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการในกิจกรรมต่างๆ และการตัดสินใจ

ขั้นตอนที่ ๓ การมีส่วนร่วมในการจัดสรรผลประโยชน์ การมีส่วนร่วมในการจัดสรร ผลประโยชน์ ร่วมกันเป็นการมีส่วนร่วมในการจัดสรรผลประโยชน์หรือผลของโครงการ หรือผลของ การตัดสินใจ ที่จะเกิดขึ้น

ขั้นตอนที่ ๔ การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ประชาชนจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับการคิดเกณฑ์ในการประเมินโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ด้วย ซึ่งผลของกระบวนการประเมินนี้จะ กลาย เป็นปัจจัยนำเข้าไปในกระบวนการมีส่วนร่วมขั้นที่ ๑ ซึ่งเป็นขั้นตอนการวางแผนต่อไป

^{๒๖}สถาบันพระปกเกล้า, วัตรระดับการบริหารจัดการที่ดี, หน้า ๘๔.

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้มีการร่วมรับรู้ข้อมูล ร่วมตัดสินใจ ร่วมสนับสนุน และร่วมติดตามตรวจสอบการปฏิบัติงาน โดยหลักการของการมีส่วนร่วม มีหลักย่อยๆ ที่ต้องคำนึงถึงรวม ๔ ประการ ได้แก่ (๑) การรับฟังความคิดเห็น คือ การเชิญชวนให้มีการแสดงความคิดเห็นเพื่อให้ได้ข้อมูลมากขึ้น และประเด็นในการประเมินข้อดีข้อเสียชัดเจนยิ่งขึ้น (๒) การให้ข้อมูล คือ การให้ข้อมูลเพื่อประโยชน์ในการตัดสินใจ เช่น การแถลงข่าว การแจกข่าว การแสดงนิทรรศการ และการทำหนังสือพิมพ์ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ เป็นต้น ซึ่งกระบวนการการให้ข้อมูลข่าวสารนี้ ต้องให้ความสำคัญต่อองค์ประกอบของการสื่อสารเพื่อผลสัมฤทธิ์ของการให้ข้อมูลนั้นๆ (๓) การร่วมตัดสินใจ เป็นการมีส่วนร่วมที่มีขอบเขตกว้างมากขึ้น มีความรับผิดชอบร่วมกัน ใช้สำหรับการพิจารณาประเด็นที่มีความยุ่งยากซับซ้อนและมีข้อโต้แย้งมาก ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาคและเท่าเทียมกันเป็นสำคัญ (๔) การพัฒนาศักยภาพในการมีส่วนร่วม คือ การสร้างความสามารถในการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องให้พัฒนาขึ้นไป เช่น การแจ้งความเห็น การไต่สวนสาธารณะ การทำประชาพิจารณ์ หรือการทำประชาคม เป็นต้น

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับพระสงฆ์

จากการประมวลแนวคิดเกี่ยวกับพระสงฆ์ จากเอกสารและบทความทางวิชาการที่หลากหลาย ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับพระสงฆ์ ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายและประเภทของพระสงฆ์

คำว่า สงฆ์ ตามความเข้าใจทั่วไปคือ พระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ คือ หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และสอนบุคคลอื่นให้ปฏิบัติตามด้วย^{๒๗} ดังที่ **พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตยาโณ)** ได้กล่าวไว้ว่า พระสงฆ์ ในความหมายของพระสูตร หมายถึง ท่านผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวแม้เพียงรูปเดียวก็ได้ชื่อว่าเป็นพระสงฆ์ แต่ในความหมายทางพระวินัยนั้นท่านหมายถึงภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป จึงได้ชื่อว่าพระสงฆ์^{๒๘} โดยนัยนี้ พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจึง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) อริยสงฆ์ หมายถึง พระอริยบุคคล คือ ผู้ปฏิบัติตนจนได้บรรลุมรรคผลตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป ซึ่งแบ่งประเภทได้ ๓ ประเภท คือ แบบทั่วไป แบบพิสดาร และแบบตามความหลุดพ้นดังนี้^{๒๙}

^{๒๗} ศนาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๙.

^{๒๘} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตยาโณ), **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ศิวพร จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๖๓.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมศาสนา ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนธการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๑๖.

๑.๑) แบบทั่วไป พระอริยบุคคล ๔

๑.๑.๑) พระโสดาบัน

๑.๑.๒) พระสกทาคามี หรือพระสกิทาคามี

๑.๑.๓) พระอนาคามี

๑.๑.๔) พระอรหันต์

๑.๒) แบบพิสดาร พระอริยบุคคล ๘

๑.๒.๑) พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค

๑.๒.๒) พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล

๑.๒.๓) พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค

๑.๒.๔) พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล

๑.๒.๕) พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค

๑.๒.๖) พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล

๑.๒.๗) พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค

๑.๒.๘) พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล

๑.๓) ตามความหลุดพ้น พระอริยบุคคล ๗

๑.๓.๑) สัทธานุสารี

๑.๓.๒) ฌมานุสารี

๑.๓.๓) สัทธาวิมุต

๑.๓.๔) ทิฏฐิปปัตตะ

๑.๓.๕) กายสักขี

๑.๓.๖) ปัญญาวิมุต

๑.๓.๗) อุภโตภาควิมุต

๒) สมมติสงฆ์ หมายถึง พระภิกษุและสามเณรที่บรรพชาอุปสมบทโดยวิธีที่ถูกต้องตามพระบรมพุทธานุญาตแล้ว อุทิศชีวิตศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย แต่ยังไม่ได้รับบรรลุผลยังเป็นปุถุชนอยู่

พระภิกษุและสามเณรทั่วไปในปัจจุบันเป็นสมมติสงฆ์ คำว่า “สมมติ” หมายถึง พิธีประกาศแต่งตั้งเป็นทางการต่อหน้าพระสงฆ์จำนวนมากเป็นพยาน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามีการบวชหลายประเภทด้วยกัน ตั้งแต่ เอหิภิกขุอุปสัมปทา ติสรณคมนูปสัมปทา และญัตติจตุตถกรรมวาจาอุปสัมปทา โดยที่สมมติสงฆ์นั้น หมายถึงผู้ถือครองเพศบรรพชิตเท่านั้น ส่วนอริยสงฆ์ มิได้จำกัดเพศว่า เป็นพระภิกษุหรือคฤหัสถ์ แต่หมายถึงผู้ที่มีคุณภาพทางจิตบริสุทธิ์ขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ระดับโสดาบันขึ้นไป จะเป็นพระภิกษุหรือคฤหัสถ์ก็ได้^{๓๐}

^{๓๐} แสง จันทร์งาม, พุทธศาสนวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๓๕),

สรุปได้ว่า พระสงฆ์ หมายถึง สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นหมู่ชนที่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและมุ่งสอนให้บุคคลอื่นได้รู้และปฏิบัติตาม ซึ่งสามารถแบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ พระอริยสงฆ์ ได้แก่ พระสงฆ์สาวกผู้ที่ปฏิบัติจนได้บรรลุธรรมตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป และอีกประเภท คือ สมมติสงฆ์ ได้แก่ พระสงฆ์สาวกผู้ยังมิได้บรรลุธรรมผล ยังคงเป็นปุถุชนอยู่

๒.๒.๒ บทบาทของพระสงฆ์

เมื่อกล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันกระทั่งเป็นไปในอนาคต จะเห็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของพุทธบริษัทเป็นอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นศูนย์รวมศรัทธาของประชาชนผู้นับถือ และเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ และอีกประการหนึ่ง พระพุทธศาสนาเป็นเหมือนรากเหง้าแห่งความเป็นชาติ และเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมของประเทศไทยทั้งด้านสังคม และวัฒนธรรม อาจกล่าวได้ว่า องค์การสงฆ์และตัวของพระสงฆ์เอง เป็นกลไกขับเคลื่อนวิถีชีวิตของชาวพุทธให้เคลื่อนที่ไปอย่างมั่นคงแบบพุทธ ขณะเดียวกันกระแสทางสังคม บ้านเมือง เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็มีส่วนกำหนดบทบาทให้พระสงฆ์ต้องพัฒนาและปรับกลยุทธ์ในการสั่งสอน และอบรมประชาชนทุกกลุ่มอย่างฉลาด และเป็นปัจจุบัน คือ ทันต่อเหตุการณ์ที่เคลื่อนไหวในสังคม เพื่อปรับท่าทีของตนให้กระชับขึ้น และพระสงฆ์จะต้องอาศัยคุณวิสัยเป็นอยู่ ขณะเดียวกันก็จำต้องเข้ามามีบทบาทต่อชุมชน สังคมด้วย ดังที่ วัฒนา พัฒนพงศ์ ให้เหตุผลไว้ ๓ ประการ คือ

- ๑) การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ต้องพึงพาปัจจัย ๔ จากพุทธศาสนิกชน
- ๒) สภาพและเหตุการณ์ในสังคมย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรม
- ๓) โดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา พระสงฆ์นั้น จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจาก

ความทุกข์^{๓๑)}

พระสงฆ์มีความผูกพันกับชาวบ้าน และถือเป็นแบบอย่างของความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมมาโดยตลอด ว่าต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในทุกด้านตั้งแต่อดีตกระทั่งปัจจุบัน และยังคงดำเนินต่อไปในอนาคต ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ใน ๓ ประเด็น ดังนี้

(๑) บทบาทของพระสงฆ์ในอดีต

พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญของพระสงฆ์ที่ผ่านการฝึกฝนตัวเองดีแล้วว่าจะก่อให้เกิดความสุขแก่ประชาชน ฉะนั้นจึงแสดงมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางที่จะนำไปสู่ความเป็นผู้เจริญเป็นอารยธรรม เมื่อตนเองดับทุกข์ได้แล้ว ก็ควรเผยแผ่แจกจ่ายแนวทางนั้นแก่ผู้อื่นด้วย ดังนั้น จึงมีพุทธดำรัส ส่งพระสาวกออกประกาศศาสนาดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

^{๓๑)} วัฒนา พัฒนพงศ์, พระสงฆ์กับบทบาททางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๖.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์ และความสุขของคนจำนวนมากเพื่ออนุเคราะห์โลก จงประกาศพรหมจรรย์ อันมีความงามทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ผู้มีกิเลสคืออุสึในดวงตาน้อย มีอยู่”^{๓๒}

ในด้านสังคมและความเป็นอยู่ที่ผูกพันกับประชาชน คือ การเป็นอยู่ประจำวัน พระพุทธองค์ ก็ได้ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า “การบวชนี้ ต้องอาศัยข้าวที่ชาวบ้านใส่บาตรเป็นอยู่ เธอพึงควรอุทิศหาในข้อนี้ตลอดชีวิต” “บรรพชิตต้องพิจารณาเรื่อง ๆ ว่า ชีวิตเราเนื่องด้วยผู้อื่น จงทำตัวให้เป็นผู้ที่เลี้ยงง่าย”^{๓๓}

ในพุทธการสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงการพึ่งพากันระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ด้วยการสงเคราะห์ปัจจัย ๔ มีจีวร เป็นต้น แก่เหล่าภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้น จึงควรอนุเคราะห์ด้วยการแสดงธรรมตอบแทนแก่พราหมณ์และคฤหัสถ์พวกนั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์ และคฤหบดีทั้งหลาย เป็นผู้อุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค แม้เธอทั้งหลาย ก็เป็นผู้มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะอันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด”^{๓๔}

พระสงฆ์จึงต้องปฏิบัติหน้าที่ ในฐานะเพื่อนาบุญของโลกด้วยการอนุเคราะห์ ตามหลักทศ ๖ ในสังคาลสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ ทรงแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนไว้ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ

๑) ข้อปฏิบัติสำหรับฝ่ายคฤหัสถ์ ดังพระดำรัสว่า ดูกรคฤหบดี สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันกุลบุตรพึงบำรุงโดยฐานะ ๕ ดังนี้

- ด้วยกายกรรมประกอบด้วยเมตตา
- ด้วยวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา
- ด้วยมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา
- ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู (เต็มใจต้อนรับ)
- ด้วยการจัดหาอาหารมีสทานถวาย

๒) ข้อปฏิบัติสำหรับฝ่ายบรรพชิต ดังพระดำรัสว่า สมณพราหมณ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบน เมื่อได้รับการบำรุง จากกุลบุตรโดยฐานะ ๕ อย่างแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรโดยฐานะ ๖ อย่าง ดังนี้^{๓๕}

- สอนให้ละเว้นจากความชั่ว
- แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี

^{๓๒}ว.มหา. (ไทย) ๔๓/๓๒/๓๒.

^{๓๓}ว.มหา. (ไทย) ๔/๑๔๓/๑๕๘.

^{๓๔}อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๔๘/๙๒.

^{๓๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๔/๒๐๕.

- อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม
- สอนสิ่งที่ยังไม่เคยสดับเล่าเรียน
- ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในสิ่งที่สดับเล่าเรียนแล้ว
- บอกทางสวรรค์ให้

เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนนั่นเอง จุดเน้น คือ ประชาชนบำรุงพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ เป็นการให้วัตถุ พระสงฆ์ก็ตอบแทนประชาชนด้วยธรรม คือ แสดงธรรม ปฏิบัติธรรมให้ประชาชนเห็นเป็นตัวอย่าง

หากแต่ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับพระนั้น ต้องมีกรอบไม่เกินไปเลยพระวินัย ซึ่งเป็นกรอบรักษาความสัมพันธ์ให้มั่นคง เช่น บทบัญญัติทางวินัยว่า ให้พระสงฆ์พิจารณาลงโทษปฏิสارانียกรรมแก่พระภิกษุที่ผิดต่อคฤหัสถ์^{๓๖} เช่น การขวนขวายเพื่อมิใช่ลาภ มิใช่ประโยชน์ เพื่ออยู่ไม่ได้แห่งคฤหัสถ์ คำว่า เปรียบเปรย ยุยงคฤหัสถ์ให้แตกแยกกัน รับคำเขาแล้ว ไม่ทำจริง เป็นต้น

จากความสัมพันธ์ที่พระองค์ได้แสดงแนวไว้ ได้ทรงทำเป็นตัวอย่าง และพระสงฆ์ได้สืบทอดเจตนารมณ์นั้นต่อ ๆ กันมา จึงทำให้พระสงฆ์กับคฤหัสถ์ถ้อยทีถ้อยอาศัยกันจวบเท่าพระพุทธศาสนาмаดั่งมั่นในดินแดนไทยตลอด ๒๐๐ ปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดความสัมพันธ์กันด้านอื่นๆ ดังต่อไปนี้

๑) ความสัมพันธ์ด้านสังคม ประชาชน ได้ใช้วัดเป็นที่พบปะพูดคุย เป็นสถานที่จัดงานรื่นเริง งานบุญ เป็นสถานที่ปรับทุกข์เรื่องเดือดร้อนต่าง ๆ กับพระสงฆ์ วัดเป็นคลังเก็บวัสดุสำหรับชุมชน เป็นที่พักคนเดินทาง เป็นที่สงเคราะห์ผู้เจ็บป่วยด้วยการแพทย์โบราณ เป็นที่สร้างผู้นำพัฒนาชุมชน เช่น การก่อสร้างโรงเรียน การขุดบ่อ ทำถนนหนทาง สร้างสะพาน ฯลฯ

๒) ความสัมพันธ์ด้านการศึกษา พระสงฆ์กับคฤหัสถ์ได้ใช้วัดเป็นศูนย์การศึกษา ของชุมชน

๓) ความสัมพันธ์ในด้านการผลิตศิลปกรรมและศิลปวัตถุ ทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านต่างช่วยกันสร้างสรรค์งานศิลปวัตถุ เช่น กุฏิ วิหาร โบสถ์ ศาลาการเปรียญ หอไตร เป็นต้น เมื่อมีความสัมพันธ์อันดีแล้ว พระสงฆ์ก็สร้างบทบาทของตนต่อสังคมในทางสร้างสรรค์ ในฐานะผู้นำทางสติปัญญา

สรุปได้ว่า บทบาทพระสงฆ์ในอดีต อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ บทบาทหลักและบทบาทรอง โดยที่ บทบาทหลักของพระสงฆ์ ก็คือ การให้การศึกษาแก่ประชาชน ตามหลักพระพุทธศาสนาเรียกว่า บทบาทของครู บทบาทในฐานะครูเป็นบทบาทที่ถาวรตลอดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน ส่วนบทบาทรองลงมา ได้แก่ การให้คำปรึกษา ในเรื่องสำคัญๆ ซึ่งคนในสังคมคฤหัสถ์โดยทั่วไป ไม่กล้าตัดสินใจทำการอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป ก็จะไปปรึกษาพระสงฆ์ในเรื่องนั้นๆ เป็นต้น

^{๓๖}ว.จ. (ไทย) ๖/๑๙๕/๖๘.

(๒) บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบัน

เมื่อประเทศไทย ได้มีการพัฒนาประเทศให้เท่าทันกับอารยธรรมตะวันตก ในช่วง ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา แม้จะถือว่าเป็นผลดีแก่สังคม เพราะเป็นการทำให้เกิดความเจริญขึ้น แต่ก็ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนออกจากวัด คนห่างพระสงฆ์ ดังที่ **สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์** ได้กล่าวไว้ว่า สังคมไทยปัจจุบัน เนื่องจากมีสถาบันอื่นๆ เข้ามาทำหน้าที่แทนบทบาทต่าง ๆ ทำให้วัดและพระสงฆ์มีส่วนช่วยชุมชนน้อยลง เช่น มีโรงเรียนทำหน้าที่สอนกุลบุตรกุลธิดาแทนวัด มีโรงพยาบาล รักษาคนป่วยแทนวัด มีโรงมหรสพให้ความบันเทิงซึ่งไม่จำกัดฤดูแทนวัด และมีเครื่องจักรผ่อนแรงจนเป็นเหตุให้การพึ่งพาอาศัยแรงงานเพื่อนบ้านหมดความจำเป็น สิ่งเหล่านี้เริ่มทำให้คนห่างวัดมากขึ้น^{๓๗}

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้บทบาทพระสงฆ์เปลี่ยนไป ก็คือ วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ทั้งหลาย ไม่คงตามในสายตาของประชาชน เพราะพระสงฆ์บางรูป มีความประพฤติที่ย่อหย่อนในพระวินัย ประพฤติในสิ่งที่ขัดกับความรู้สึกของชาวบ้าน เช่น การเดินสูบบุหรี่ในที่สาธารณะ ขับขี่รถยนต์พาหนะด้วยตนเอง วัดสกปรกไม่ปิดกวาดทำความสะอาด เป็นต้น เมื่อพระสงฆ์มีความประพฤติเช่นนี้ ประชาชนก็เสื่อมศรัทธา ต่างหันหลังให้วัด คนจะเข้าวัดบ้าง ก็ในโอกาสทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา และในการประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับพวกเขาโดยตรง เท่านั้น

ปกรณ คุณารักษ์ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับ บทบาทที่ลดลงของพระสงฆ์ในปัจจุบันไว้ว่า มีสาเหตุมาจาก ความอ่อนแอของพระสงฆ์ เพราะไม่ได้สนใจเรื่องคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธองค์ แต่มัวไปยุ่งกับวัตถุมงคล เรื่องไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ไม่ได้สอนให้ชาวบ้านแก้ปัญหาได้โดยวิธีพุทธ แต่ให้แก้ปัญหาโดยวิธีอื่นๆ แบบผสมผสานซึ่งไม่ใช่เป้าหมายของพระพุทธศาสนาด้วยซ้ำไป^{๓๘}

คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ได้กล่าวว่า เนื่องจากระบบเศรษฐกิจของประเทศไทย ได้เปลี่ยนจากการทำเพื่ออยู่ มาเป็นทำเพื่อขาย จึงส่งผลกระทบต่อชีวิต ชุมชน สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม อย่างรุนแรง ผลกระทบดังกล่าวมาจากปัจจัย ๔ ประการ คือ^{๓๙}

- ๑) อารยธรรมตะวันตก
- ๒) การศึกษาแผนใหม่
- ๓) การพัฒนาแผนใหม่
- ๔) สื่อและการบันเทิงเพื่อการค้า

เมื่อสภาพสังคมเป็นเช่นนี้ องค์กรที่ผู้คนในสังคมนึกถึงว่าน่าจะมีทางออกให้กับสังคม ก็คือสถาบันสงฆ์ ดังนั้น จึงได้มีแนวคิดที่จะฟื้นฟูบทบาทของพระสงฆ์เพื่อจะให้พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยในการแก้ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้น^{๔๐} ซึ่งเป็นปัญหาที่ยากยิ่งนัก แต่ไม่เกินความสามารถที่จะแก้ไขได้ หากทุกคนในสังคมให้ความร่วมมือ และช่วยกันแก้ไข ถึงอย่างไร พระสงฆ์ก็ได้ทำหน้าที่และมีบทบาทในเรื่องเหล่านี้อย่างเต็มกำลังสามารถ แม้ว่าในเบื้องต้นภาครัฐจะไม่ได้ให้ความสนใจมากนักก็ตาม

^{๓๗} สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, **ของดีวัดมณีมาวาส สงขลา**, (สงขลา : มงคลการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๗๓.

^{๓๘} ปกรณ คุณารักษ์, **ปัญหาสังคม**, (ขอนแก่น: คลังนาวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๐.

^{๓๙} คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, **ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ชวนการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๒๒.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๒๑.

สถานการณ์ในปัจจุบันนี้ พระสงฆ์ ก็มีความลำบากใจอยู่มากต่อการวางตัวและแสดงบทบาทต่อสังคม เพราะท่าทีของคนในสังคมและพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระสงฆ์ซึ่งพอจะแยกออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มคอยคัดค้านหรือกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการที่พระสงฆ์ลงมาทำงานพัฒนาร่วมกับชาวบ้าน กลุ่มให้การสนับสนุน และกลุ่มที่วางตัวเป็นกลางต่อบทบาทซึ่งพระสงฆ์แสดงออกไป ดังที่ **วัฒนา พัฒนพงศ์** กล่าวถึงในประเด็นนี้ว่า

การสร้างโบสถ์ วิหาร กุฏิที่ใหญ่โตหรูหรา ชาวพุทธบางกลุ่มก็เห็นด้วย สนับสนุน บางกลุ่มก็ไม่เห็นด้วย เพราะเห็นว่าเป็นการฟุ่มเฟือย การดำเนินการศึกษาแบบใหม่ในรูปวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยสงฆ์ ชาวพุทธบางกลุ่มก็เห็นด้วย เห็นว่าเหมาะสมกับภาวะการณ์ปัจจุบันที่ต้องเปลี่ยนแปลงพัฒนาการไปตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่บางกลุ่มก็คัดค้าน การออกไปร่วมกันพัฒนาหมู่บ้าน ชาวพุทธบางกลุ่มก็เห็นด้วย แต่บางกลุ่มก็คัดค้าน^{๔๑}

จากตัวอย่างที่แสดงไว้ข้างต้น เป็นเรื่องที่สร้างความหนักใจให้แก่พระสงฆ์มาก เพราะพระสงฆ์ในปัจจุบันอยู่ในลักษณะที่ถูกบีบทั้งสองด้าน ถ้าอยู่เฉยๆ ก็ว่าเอาไรต์เอาเบรียบ ฉันทแล้วก็เอาแต่จำวัด ไม่เห็นทำประโยชน์อะไรแก่สังคมเลย แต่พอออกไปช่วยพัฒนาชุมชนสร้างถนน ช่วยรักษาผู้เจ็บป่วย ก็หาว่าประพฤติตนเกินขอบเขตวินัยสงฆ์ ไม่เหมาะสมกับสมณสาธูป พระภิกษุสามเณรในปัจจุบันจึงไม่รู้ว่าชาวบ้านจะเอาอย่างไรกับพระแน่ แม้ทางฝ่ายบ้านเมืองเอง ก็มีท่าทีเย็นชาต่อวงการศาสนา บางทีอาจเป็นเพราะการยึดถือคำพังเพยโบราณที่ว่า “ชั่วช่างชี ดีช่างสงฆ์” ก็ได้ เพราะปรากฏว่า ยังไม่ค่อยมีผลงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ ในส่วนที่เกี่ยวกับความขัดแย้ง หรือความสอดคล้องทางทัศนคติระหว่างชาวบ้านกับชาววัดเลย

สรุปได้ว่า ปัจจุบันนี้ ช่องว่างระหว่างสังคมวัด คือ พระสงฆ์ กับสังคมชาวบ้าน คือ ศฤกษณ์นั้นห่างกันมาก ช่องว่างนี้ยิ่งนานวันเข้าดูก็จะห่างออกไปทุกที ภาพพจน์ของพระสงฆ์ที่ปรากฏอยู่ในสายตาของชาวบ้านก็มีแนวโน้มไปในทางลบอยู่เรื่อยๆ ประเพณีการทำบุญใส่บาตรพระทุกๆ เข้าก็จะเริ่มลดลง สังเกตวัดต่างๆ ในกรุงเทพมหานครจะพบว่า สมัยก่อน อาคารบ้านเรือนแน่นน้อย แต่ปรากฏว่ามีคนทำบุญตักบาตรกันมาก ซึ่งตรงกันข้ามกับปัจจุบัน ที่มีอาคารบ้านเรือนมากมาย แต่จำนวนประชาชนใส่บาตรกลับน้อยลงทุกวัน

(๓) บทบาทของพระสงฆ์ในอนาคต

บทบาทในอนาคตของพระสงฆ์จะเป็นเช่นไรนั้น เป็นเรื่องที่ทำนายและคาดการณ์ได้ยาก แต่จะอย่างไรก็ตาม บทบาทในปัจจุบันของพระสงฆ์น่าจะมีส่วนสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทในอนาคตได้บ้าง... เพราะฉะนั้น หากประสงค์ให้สถาบันสงฆ์ในอนาคตได้แสดงบทบาทในทางที่ถูกที่ควร และสอดคล้องกับทัศนคติ (ที่ชอบธรรม) ของสังคมแล้วไซ้ ก็ควรริบเร่งดำเนินการต่อไปนี้ คือ^{๔๒}

- ๑) ขจัดบทบาทที่ขัดต่อพระธรรมวินัย กฎหมาย และทัศนคติที่ดีของพุทธศาสนิกชน
- ๒) ปรับปรุงพัฒนาบทบาทที่ดีและสอดคล้องกับพระธรรมวินัย และทัศนคติที่ดีงามของชาวบ้านในปัจจุบัน

^{๔๑} วัฒนา พัฒนพงศ์, พระสงฆ์กับบทบาททางการศึกษา, หน้า ๙๕.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๗.

๓) พันฟูบหบาทที่ดีในอดีตบางบหบาท

๔) กำหนดบางบหบาทที่เห็นว่าน่าจะเหมาะสมกับยุคสมัยและสภาวะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของไทยในปัจจุบัน

การดำเนินภาระดังกล่าวข้างต้นนั้น จะสัมฤทธิ์ผลได้ ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจ จากหลายๆ ฝ่าย ได้แก่ ภาครัฐบาล และภาคประชาชน ต้องพยายามปรับทัศนคติ ของตนที่ขัดแย้งกับทัศนคติส่วนใหญ่หรือขัดแย้งกับพระธรรมวินัย เพื่อให้พระสงฆ์ได้มีความปลอด โปร่งใจ ในการที่จะดำเนินศาสนกิจของท่าน ในส่วนแห่งการแก้กลุ่สังคมเพราะที่แล้วๆ มา แม้แต่ใน ปัจจุบัน พระสงฆ์ส่วนใหญ่ต้องกังวลกับเสียงคัดค้าน เสียงวิพากษ์วิจารณ์ของชาวบ้านที่มีต่อการแสดง บหบาทของพระสงฆ์ ถ้าหากสามารถจัดความขัดแย้งทางทัศนคติเกี่ยวกับบหบาทของพระสงฆ์ได้โดย เต็ดขาดแน่นอนแล้ว เชื่อมั่นว่าภาพพจน์ของสถาบันพระสงฆ์จะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี และทั้งยัง ช่วยเกื้อหนุนรัฐในทางการพัฒนาประเทศได้เป็นอย่างดีด้วย

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า การที่พระสงฆ์ซึ่งเป็นศาสนทายาทหรือผู้ สั่งสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ควรมีบหบาทที่เด่นชัดอยู่ ๒ อย่าง คือ^{๔๓}

๑) เป็นผู้มีความสามารถในการสั่งสอนพุทธศาสนิกชน

๒) ความหลากหลายในระดับการพัฒนาพุทธศาสนิกชน นั้นหมายถึงว่า ทั้งผู้สอน และผู้ปฏิบัติตาม ต้องเข้าใจในบหบาทของแต่ละฝ่าย

อย่างไรก็ตาม ในการดำเนินบหบาทของพระสงฆ์ในอนาคต อาจเป็นการวางบหบาท เพื่อสนองตอบต่อภาคประชาสังคม คือ สามารถสนองตอบความต้องการของศาสนิกชนได้ในหลาย ระดับ แต่ก็ยังมีองค์ประกอบที่ต้องคำนึงถึงโดยพื้นฐานในฐานะแห่งความเป็นพุทธสาวก และคำนึงถึง ฐานะของพระพุทธศาสนาที่มีบหบาทกับสังคมด้วย

แสง จันทรงาม จำแนกองค์ประกอบของพระพุทธศาสนาเป็น ๕ ประการ โดย จัดเป็นระดับต่างๆ ได้แก่^{๔๔}

๑) พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นพุทธภาวะ เป็นประสบการณ์ทางจิตชั้นสูง

๒) พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นปรัชญา ได้แก่ ความรู้ระดับสูง เช่น ความรู้เกี่ยวกับ อุดมคติของชีวิต

๓) พระพุทธศาสนาในฐานะระบบจริยธรรม ได้แก่ หลักคำสอนเกี่ยวกับการประพฤติ ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

๔) พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาพื้นบ้าน ได้แก่ ความเชื่อที่ปะปนกับลัทธิความ เชื่ออื่นๆ มีลักษณะพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์

๕) พระพุทธศาสนาในฐานะสถาบันแห่งชาติ

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สถานการณ์พระพุทธศาสนาพลิกหน้าเป็นพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๙.

^{๔๔} แสง จันทรงาม, ศาสนาในลัทธิไทย, (เชียงใหม่ : ทิพยเนตรการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๔๐-๔๕.

ชวนะ ภวกานันท์ ได้กล่าวถึง บทบาทอันพึงประสงค์ของพระสงฆ์กับสังคมไทย ว่า บทบาทของพระสงฆ์ที่สำคัญควรจะต้องมี ดังนี้คือ^{๔๕}

- ๑) สอนธรรม อบรมศีลธรรมแก่ประชาชน
- ๒) กระทำตนเป็นแบบอย่างแห่งความดี
- ๓) ช่วยชาติประหยัดเศรษฐกิจตามพระวินัย
- ๔) ช่วยในด้านการศึกษาของชาติ
- ๕) สงเคราะห์จิตใจแก่ประชาชน
- ๖) เป็นผู้นำในการพัฒนาสังคม

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ที่ควรเป็นไปในอนาคตต้องสามารถสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ประชาชนได้ ดังนั้น พระสงฆ์จึงควรมีบทบาทในการเป็นผู้นำและแบบอย่างแก่ชุมชนในเรื่องของความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด และประหยัด ควรมีบทบาทในการเป็นสถานที่เรียนพระพุทธศาสนาของทั้งพระสงฆ์ ชาวบ้าน และลูกหลานของชาวบ้านรอบวัด ควรมีบทบาทในการเป็นสถานที่เรียนเพื่อการอ่านออกเขียนได้ของชาวบ้านรอบวัด ควรมีบทบาทในการเป็นแหล่งรวบรวม เก็บรักษา และศึกษาค้นคว้าวัฒนธรรมแขนงต่างๆ ทั้งศิลปกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และวรรณกรรมในท้องถิ่น ควรมีบทบาทในการเป็นสถานที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของชาวบ้าน ควรมีบทบาทในการให้การสอนและฝึกอาชีพที่จำเป็นในท้องถิ่นแก่ชาวบ้านรอบวัด และควรมีบทบาทในการเป็นผู้นำเอาหลักการและแนวคิดใหม่ๆ มาช่วยเหลือการเกษตร เป็นต้น

^{๔๕}ชวนะ ภวกานันท์, “บทบาทอันพึงประสงค์ของพระสงฆ์กับสังคมไทยปัจจุบัน”, *ครูศาสตร์ปริทัศน์*, เล่มที่ ๙๖ (ตุลาคม ๒๕๒๗) : ๕๑.

๒.๓ แนวคิด เกี่ยวกับวิชาพระพุทธศาสนา

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ได้พัฒนาให้เป็นไปตาม รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งได้กำหนดให้การจัดการศึกษาตามหลักสูตรต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทย ให้เป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมแห่งความเป็นคน ไทยในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข เปิดโอกาสให้สังคมมีส่วนร่วมในการ จัดการศึกษา พัฒนาสาระ และกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง พระราชบัญญัติการศึกษา แห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ มาตรา ๒๗ วรรคหนึ่ง ซึ่งได้กำหนดให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กำหนดหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การ ดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อ^{๔๖} การจัดสาระการเรียนรู้ พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้น พื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ พัฒนาการของหลักสูตรการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

กระทรวงธรรมการได้กำหนดให้มี “วิชาจรรยา” เป็นครั้งแรกในหลักสูตรทุกชั้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๕ โดยให้ความสำคัญเป็นลำดับแรก เพื่อก่อเมตตาจิตของกุลบุตรกุลธิดาในสมัยนั้น และได้ถือเป็นนโยบายให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกกับวิชานั้นมาตลอด จนถึง พ.ศ.๒๔๗๕ ซึ่งเป็นช่วง การเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยมาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น ประมุข ได้มีการปรับปรุงหลักสูตร วิชาจรรยาก็มีส่วนต้องปรับปรุงตามไปด้วย โดยขยายออกไปเป็น หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เนื้อหาของวิชาศาสนาและจริยธรรมจะมีลักษณะเป็นจริยธรรมสากลมาก ขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยของประชาชน อย่างไรก็ตามการ ปรับปรุงหลักสูตรในห้วงเวลาต่อมาก็หันกลับมาให้ความสำคัญโดยเพิ่มเนื้อหาสาระของศาสนาและ จริยธรรมนี้ขึ้นอีก เนื่องจากเยาวชนมีปัญหาด้านศีลธรรมมากขึ้น

การประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ และหลักสูตร มัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ วิชาศีลธรรมถูกบูรณาการอยู่ในวิชาบังคับและวิชาเลือก ต่อมากระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศเพิ่มเติมเนื้อหาในหลักสูตรสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา โดย ประกาศให้ใช้ในปีการศึกษา ๒๕๒๖ สำหรับมัธยมศึกษาตอนต้น ปีการศึกษา ๒๕๒๗ ประกาศเพิ่มเติม เพิ่มรายวิชาเลือกในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

^{๔๖} กรมวิชาการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๖), คำนำ.

การปรับปรุงหลักสูตรพระพุทธศาสนาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) กระทรวงศึกษาธิการได้เห็นชอบให้กรมวิชาการดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรทุกระดับ และมีคำสั่งให้โรงเรียนร่วมพัฒนาหลักสูตรระดับมัธยมศึกษา นำหลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓ ให้ใช้เป็นการนำร่องก่อนในปีการศึกษา ๒๕๓๓ ทุกชั้น และให้โรงเรียนทั่วประเทศใช้ในปีการศึกษา ๒๕๓๔ โดยมีผลบังคับใช้ปีละชั้นในแต่ละระดับตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ รก ๖๑๑ และ ๖๑๒ และ ๖๑๓/๒๕๓๓ นั้น หลังจากทีหลักสูตรได้นำไปใช้ชั่วระยะหนึ่งแล้ว ได้มีคำถาม ข้อเสนอแนะจากองค์กร บุคลากรที่หวังดีต่อพระพุทธศาสนาว่า การปรับปรุงหลักสูตรครั้งนี้ได้ตัดทอนวิชาพระพุทธศาสนาให้ลดน้อยลงไปทั้งคาบวิชา และเนื้อหา กรมวิชาการจึงขอความเห็นชอบจากกระทรวงศึกษาธิการ ดังนี้

ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เพิ่มวิชา “พระพุทธศาสนา” เป็นวิชาเลือกเสรีกลุ่มวิชาสังคมศึกษา กำหนดให้เรียน ๒ คาบ/สัปดาห์/ภาคเรียน ได้ ๑ หน่วยการเรียนรู้ รวม ๘๐ คาบ/ปี ทั้งยังกำหนดให้นักเรียนที่นับถือพระพุทธศาสนาทุกคนต้องเรียน

ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เพิ่มคาบเวลาเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเป็น ๒ คาบ/สัปดาห์/ภาคเรียน และปรับปรุงเนื้อหาพระพุทธศาสนาใหม่ให้สอดคล้องกับคาบเวลาที่เพิ่มขึ้น ยังคงกำหนดให้นักเรียนที่นับถือพระพุทธศาสนาทุกคนต้องเรียน

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ได้กำหนดจุดหมายของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ มุ่งพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข และมีความเป็นไทย ได้กำหนดจุดหมายข้อที่ ๑ ให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยในตนเอง ปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นหลักสูตรที่มีมาตรฐานความรู้เป็นเครื่องกำหนดคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียน หลักสูตรได้กำหนดให้มีมาตรฐานเกี่ยวกับศาสนา ศิลธรรม จริยธรรม เป็นมาตรฐานการเรียนรู้ ๑๒ ปี หรือมาตรฐานกลุ่มสาระการเรียนรู้ ในกลุ่มสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กำหนดแนวทางการจัดการเรียนรู้สาระที่ ๑ ศาสนา ศิลธรรม จริยธรรม ในส่วนที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้นสถานศึกษาควรจัดให้ผู้เรียนที่นับถือศาสนาพุทธได้เรียนรู้ประมาณ ๒ ชั่วโมง/สัปดาห์ เพื่อเน้นความเป็นคนดี มาตรฐานการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในสาระศาสนา ศิลธรรม จริยธรรม มีดังต่อไปนี้

สาระพระพุทธานุศาสนในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔
มาตรฐานการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม^{๔๗} จัดเป็นมาตรฐาน ดังนี้

มาตรฐาน ส ๑.๑

เข้าใจประวัติ ความสำคัญ หลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ
และสามารถนำ หลักธรรมของศาสนามาเป็นหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน

มัธยมศึกษาตอนต้น (ม.๑-ม.๓)

๑) รู้และเข้าใจประวัติ ความเป็นมา ความหมาย องค์ประกอบ ความสำคัญของ
ศาสนา คัมภีร์ทางศาสนาที่ตนนับถือ และวิเคราะห์พระจริยาวัตรของศาสดา-สาวกที่สำคัญของศาสนา
ต่างๆ

๒) สามารถนำหลักธรรมในศาสนาไปใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างสันติสุข

๓) รู้และเข้าใจความหมาย ประโยชน์ และกระบวนการของการฝึกบริหารจิตเจริญ
ปัญญาและใช้ในชีวิตประจำวัน

มัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.๔-ม.๖)

๑) เข้าใจและวิเคราะห์เกี่ยวกับประวัติ ความเป็นมา องค์ประกอบของศาสนาต่างๆ
ในเรื่องศาสดา หลักธรรม สาวก ผู้สืบทอดศาสนา ศาสนสถาน ศาสนพิธี และเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

๒) สามารถเลือกสรรหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือไปประยุกต์ใช้ในการกำหนด
เป็นแนวทาง ในการดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุผลเพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

๓) วิเคราะห์กระบวนการฝึกบริหารจิต และเจริญปัญญา โดยให้รู้การคิดที่ถูกต้องวิธีเพื่อ
ใช้ในชีวิตประจำวัน และให้คำปรึกษาแนะนำผู้อื่นได้

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๑๕.

มาตรฐาน ส ๑.๒

ยึดมั่นในศีลธรรม การทำความดี มีค่านิยมที่ดีงามและศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ

มัธยมศึกษาตอนต้น (ม.๑-ม.๓)

๑) เชื่อมั่นในการทำความดีตามหลักจริยธรรม โดยใช้ข้อมูลสารสนเทศมาสนับสนุนเพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

๒) ตระหนักถึงการทำความดีของบุคคลที่เป็นแบบอย่างทางศีลธรรม จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล ข่าวสาร ความเป็นเหตุเป็นผลของสถานการณ์ที่ต้องเผชิญและนำเสนอเป็นทางการประพฤติปฏิบัติของตนเอง กลุ่มเพื่อนชุมชน และสังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

๓) ตระหนักในคุณค่า และความสำคัญของการบริหารจัดการ และเจริญปัญญา และสามารถปฏิบัติได้

มัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.๔-ม.๖)

๑) ตระหนักถึงผลของการทำความดี และความซำ้จากการศึกษา วิเคราะห์ข้อมูล ข่าวสาร สารสนเทศ ความเป็นเหตุเป็นผลของสถานการณ์ที่ต้องเผชิญเพื่อการตัดสินใจเลือกแนวทางปฏิบัติตามหลักศีลธรรม จริยธรรม และกำหนดบทบาทเป้าหมายในการดำรงชีวิตเพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

๒) เห็นความสำคัญของค่านิยม และจริยธรรมทางสังคมที่เป็นตัวกำหนดความเชื่อ และพฤติกรรมที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล เพื่อจัดความขัดแย้ง และนำไปสู่การอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

๓) ศรัทธา และเห็นคุณค่าความสำคัญของการบริหารจัดการ และเจริญปัญญา และสามารถปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน

มาตรฐาน ส ๑.๓

ประพฤติ ปฏิบัติตนตามหลักธรรม และศาสนพิธีของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ค่านิยมที่ดีงาม และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตน บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม สิ่งแวดล้อม เพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

มัธยมศึกษาตอนต้น (ม.๑-ม.๓)

๑) รู้และปฏิบัติตนตามหลักศีลธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงาม หลักธรรมทางศาสนา ที่ตนนับถือ โดยนำ มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตน สังคมสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่ตนเกี่ยวข้อง และประเทศชาติเพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

๒) ใช้ภาษาในคำภีร์ที่ใช้ในศาสนาที่ตนนับถือ และร่วมศาสนพิธี พิธีกรรม วันสำคัญทางศาสนาด้วยความตั้งใจ และเห็นคุณค่า

๓) มีทักษะในการบริหารจัดการ และเจริญปัญญา และนำมาใช้ในการคิดที่ถูกต้องเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ และแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน

มัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.๔-ม.๖)

๑) รู้และปฏิบัติตนตามหลักศีลธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงาม หลักธรรมทางศาสนา ที่ตนนับถืออย่างมีเหตุผล โดยนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตนสังคม และสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย สังคมโลก เพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

๒) ใช้ภาษาในคำภีร์ที่ใช้ในศาสนาที่ตนนับถือ และร่วมศาสนาพิธี พิธีกรรมวันสำคัญทางศาสนา และสนับสนุนเผยแผ่แนวปฏิบัติตามหลักธรรมทางศาสนา

๓) มีทักษะในการบริหารจัดการ และเจริญปัญญา นำมาใช้ในการคิดที่ถูกต้องเพื่อพัฒนาการเรียนรู้คุณภาพชีวิต และสังคม

มาตรฐานทั้งสามข้อนี้เทียบได้กับหลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาไตรสิกขา^{๔๘} คือ อธิสัสสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ดังนี้

มาตรฐาน ส ๑.๑ เน้นเรื่องการประพฤติปฏิบัติซึ่งเป็นเรื่องของพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้ปรากฏแก่คนอื่น มาตรฐานนี้เทียบได้กับอธิสัสสิกขา ซึ่งเป็นการฝึกอบรมในเรื่องศีล คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย

มาตรฐาน ส ๑.๒ เน้นเรื่องการพัฒนาคุณธรรมที่ดีเช่น สมาธิ ศรัทธา มาตรฐานนี้เทียบได้กับ อธิจิตตสิกขา ซึ่งเป็นการฝึกอบรมในเรื่องจิต คือ คุณสมบัติที่ดีภายในจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสมาธิ

มาตรฐาน ส ๑.๓ เน้นเรื่องการพัฒนาความรู้ซึ่งรวมทั้งความรู้ความเข้าใจทั่วไปเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและความเห็นที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า โลกียสัมมาทิฐิ มาตรฐานนี้เทียบได้กับอธิปัญญาสิกขาซึ่งเป็นการฝึกอบรมในเรื่องปัญญา

เมื่อเทียบเคียงกันอย่างนี้แล้ว เราอาจกล่าวได้ว่าการจัดการเรียนการสอนสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาที่จะให้ได้มาตรฐานทั้งสามข้อต้องเป็นการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

การเรียนการสอนพระพุทธศาสนาที่ดีต้องสอนตามหลักไตรสิกขาด้วยวิธีการสอน^{๔๙} ที่มี ๔ ประการ คือ

๑) สันทัสสนา (แจ่มแจ้ง) คือสอนให้เข้าใจแจ่มแจ้งเหมือนเห็นด้วยตาตนเอง ซึ่งจะทำให้ได้มาตรฐาน ส ๑.๑ ดังกล่าวข้างต้น

๒) สมาทปนา (จงใจ) คือสอนให้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ยึดมั่นในหลักศีลธรรม และค่านิยมที่ดีงาม และเชื่อในหลักกรรม ซึ่งจะทำให้ได้มาตรฐาน ส ๑.๒

๓) สมุตเตชนา (แก้วักล้า) คือสอนให้มีความพยายาม ในการปฏิบัติตามหลักธรรมและศาสนาพิธี โดยเฉพาะมีการนำการบริหารจิตและเจริญปัญญาไปใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะทำให้ได้มาตรฐาน ส ๑.๓

๔) สัมปหังสนา (ร่าเริง) คือสอนสนุกด้วยสื่อและกิจกรรมทำให้เด็กรักที่จะเรียนวิชาพระพุทธศาสนาต่อไป ซึ่งจะทำให้เกิดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาต่อเนื่องตลอดชีวิตตามหลักการจัดการศึกษาในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๔ มาตรา ๘

สรุปได้ว่า การศึกษาในสาระวิชาพระพุทธศาสนาเริ่มมีครั้งแรกในหลักสูตรทุกชั้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ต่อมา ได้มีการปรับปรุงพัฒนาหลักสูตรเพื่อให้เนื้อหา มีลักษณะเป็นจริยธรรมสากลมากขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ กระทรวงศึกษาธิการนำหลักสูตรฉบับปรับปรุงในทุกระดับมาใช้নার่อง และได้บังคับใช้ทั่วประเทศตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการในปีการศึกษา ๒๕๓๔ อย่างไรก็ตาม มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าหลักสูตร ๒๕๓๓ นี้ ได้มีการลดทอนคาบวิชาและเนื้อหาบางส่วนลงไปใน กระทั่งปัจจุบัน หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ได้กำหนดให้มีมาตรฐานเกี่ยวกับศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยในตนเอง ปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์เพื่อเน้นความเป็นคนดี

^{๔๘} อ.จ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๘/๔๑๙.

^{๔๙} ศ.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๑/๑๗๘.

๒.๓.๒ การวัดและประเมินผลการเรียนรู้สาระพระพุทธศาสนา

การวัดและประเมินผลตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ จะวัดและประเมินผลตามสภาพจริง (Authentic Assessment)^{๕๐} ให้สอดคล้องกับการจัดการเรียนรู้ตามสภาพจริง โดยยึดธรรมชาติของวิชาและชีวิตจริงของผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาจะเน้นการวัด และประเมินผลที่สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนา คือนอกจากวัดองค์ความรู้ กระบวนการเรียนรู้ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์แล้วยังอาจใช้กระบวนการวัดตามระบบ ศิล สมาธิ ปัญญา^{๕๑} เพื่อให้ครอบคลุมและดูด้านที่ฝึกปฏิบัติ คือ

ศีล พฤติกรรมดีงามทั้ง กาย วาจา และอินทรีย์ทั้ง ๖ เคยชิน คล่องแคล่ว อยู่ตัว เป็นวินัย เข้าสู่ชีวิตโดยการสังเกต การบันทึก

สมาธิ จิตใจมีคุณธรรม มีประสิทธิภาพ และมีความสุข โดยการสังเกต การสัมภาษณ์ การตรวจสอบตนเอง

ปัญญา ความรู้ คิด เข้าใจ การมองเห็นความจริง เท้าทัน ทั้งระบบความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลเชื่อมโยงประยุกต์เข้าสู่วิถีชีวิตใหม่ โดยการสังเกต การสัมภาษณ์ การตรวจสอบตนเองหรือถ้าจะให้ชัดเจนขึ้น

การประเมินผลหลักสูตรพระพุทธศาสนาเป็นการประเมินตามสภาพจริงเพื่อดูการพัฒนาคุณภาวะทางธรรมจริยา ตามหลักอริยวัฑฒิ ๕^{๕๒} คือ

๑) ศรัทธา วัดว่ามีความเชื่อที่ไม่มั่งงาย มีเหตุผลประกอบด้วยปัญญา ไม่เปียดเบียนชีวิตและสังคม โดยการสังเกต การสะท้อนความคิด การตรวจสอบตนเอง

๒) ศีล วัดว่ามีความประพฤติและวิถีชีวิต ไม่เปียดเบียน แต่เกื้อกูล มีวินัย เอื้อต่อวัฒนธรรม โดยการสังเกต การตรวจสอบตนเอง การบันทึกพฤติกรรม

๓) สุตะ วัดว่ามีความรู้เกี่ยวกับข่าวสาร ข้อมูล ทันต่อเหตุการณ์ สถานการณ์ และมีความรู้เหมาะแก่การดำเนินชีวิต กิจการของตน โดยการสอบถาม การสังเกต การสัมภาษณ์

๔) จาคะ วัดว่ามีจิตใจกว้างขวาง ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว รู้จักเสียสละ บำเพ็ญประโยชน์ โดยการสังเกต การสัมภาษณ์ และการบันทึก

๕) ปัญญา วัดว่าคิด เข้าใจ ทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา รู้จักแยกแยะชั่วดี คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หยั่งถึงเหตุปัจจัย และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลายโดยการสอบถาม การสัมภาษณ์ การตรวจสอบตนเอง

^{๕๐} กรมวิชาการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, หน้า ๒๐๙.

^{๕๑} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๐๓/๑๑๓.

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๔/๔๓๘.

หลักการสำคัญของการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง

๑) เป็นการประเมินในสถานการณ์ที่ปฏิบัติจริง หรือเกี่ยวข้องในชีวิตจริง ผสมผสานไปกับการเรียนการสอน โดยสอดคล้องกับเป้าหมาย / ผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง

๒) เป็นการประเมินที่ครอบคลุมการแสดงออก การกระทำกิจกรรม และกระบวนการทำงาน ผลงาน / ผลการกระทำ รวมถึงแฟ้มสะสมผลงานของผู้เรียน

๓) เน้นการประเมินความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การคิดค้น การใช้เหตุผล การคิด การแก้ปัญหา การประยุกต์ใช้และการปรับปรุงพัฒนางาน

๔) เน้นการประเมินพัฒนาการ ค้นหาสิ่งที่ติงามของผู้เรียน เป็นการประเมินเชิงบวก ไม่ใช่การประเมินเพื่อจับผิดหรือค้นหาข้อบกพร่อง และมีการนำข้อมูลจากการประเมินไปใช้เพื่อปรับปรุง และพัฒนาพฤติกรรมของผู้เรียนด้วย

๕) เป็นการประเมินที่ต่อเนื่อง โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย และเหมาะสม

๖) เป็นการประเมินเชิงคุณภาพ โดยเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนด โดยจำแนกองค์ประกอบของสิ่งที่ประเมิน และอธิบายถึงระดับคุณภาพของผลงาน / การปฏิบัติ (Rubric Assessment)

๗) เป็นการประเมินที่ผู้เกี่ยวข้องหลายด้านมีส่วนร่วมในการประเมิน ได้แก่ ผู้สอน ผู้เรียน เพื่อนนักเรียน และผู้ปกครอง

สมศักดิ์ ภูวิภาดาวรรณ ได้ให้คำติหรือปรัชญาที่ควรยึดมั่นเกี่ยวกับการวัดผลทางการศึกษาในปัจจุบันไว้ ๙ ประการ ดังนี้^{๕๓}

๑) การประเมินมุ่งเน้นว่าความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งมีความหมายได้หลากหลาย มิได้มีความหมายสำหรับทุกคนในทุกโอกาส

๒) การเรียนรู้เป็นเรื่องของกระบวนการที่เป็นธรรมชาติ มีบูรณาการและเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต มิใช่เป็นเรื่องของการหยิбы่นหรือยัดให้เรียนรู้ ผู้เรียนต้องการกระตือรือร้นที่จะค้นคว้าเพื่อหาความหมายของสิ่งที่เรียน การเรียนรู้จึงเป็นผลจากการปฏิบัติจริงมากกว่าการทำซ้ำหรือทำตามคำบอกกล่าวเท่านั้น

๓) การประเมินมุ่งเน้นกระบวนการ และผลผลิตที่เกิดขึ้น กระบวนการมีความสำคัญ เช่นเดียวกับผลผลิตจากการกระทำ มุ่งเน้นการพิจารณาว่าผู้เรียนได้เรียนรู้อะไร เรียนรู้ได้อย่างไร และทำไมจึงเรียนรู้เช่นนั้น

๔) การประเมินมุ่งเน้นการสืบสวนสอบสวน กล่าวคือ เน้นการพัฒนาทักษะการแก้ปัญหาตามสภาพที่เป็นจริงในชีวิตประจำวัน ซึ่งผู้เรียนจะต้องสังเกตคิดถามและทดสอบความคิดของตนเอง

^{๕๓}สมศักดิ์ ภูวิภาดาวรรณ, การยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางและการประเมินตามสภาพจริง, (เชียงใหม่ : เดอะโนเวลต์เซ็นเตอร์, ๒๕๔๔), หน้า ๙๘-๙๙.

๕) การประเมินมีจุดหมายเพื่อกระตุ้น และอำนวยความสะดวกต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน เมื่อผู้เรียนได้รับข้อมูลย้อนกลับเกี่ยวกับการเรียน จะช่วยให้ผู้เรียนได้รับแนวทางใหม่ๆ และสามารถพัฒนาการเรียนรู้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น นอกจากนี้จุดมุ่งหมายของการประเมินจึงไม่ได้อยู่ที่มีการจัดลำดับหรือจัดประเภทของผู้เรียนแต่อย่างใด

๖) การประเมินเน้นการเชื่อมโยงระหว่างพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย เมื่อผู้เรียนเห็นความสำคัญของกิจกรรมการเรียน ผู้เรียนย่อมเกิดความสนใจที่จะศึกษา และเกิดความพยายามยิ่งขึ้น ซึ่งส่งผลให้สามารถเรียนรู้สิ่งนั้นๆ ได้อย่างมาก

๗) การประเมินมีความเชื่อว่าการตัดสินใจในสิ่งที่จะสอน และสิ่งที่จะวัดเป็นอัตโนมัติ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า

๘) การประเมินเน้นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยผู้สอนควรร่วมมือกับผู้เรียนในการตัดสินใจ เกี่ยวกับสิ่งที่เรียนและร่วมกันตรวจสอบว่าได้เรียนรู้มากน้อยเพียงใด ซึ่งนับเป็นกระบวนการตัดสินใจเชิงประชาธิปไตย

๙) การประเมินเชื่อว่าการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดจากความร่วมมือ กล่าวคือ ผู้เรียนและผู้สอนถือเป็นผู้เรียนที่ต้องร่วมมือกัน มีอิสระที่จะแสดงออกทางความคิดและทดสอบความคิดซึ่งกันและกัน ทั้งผู้เรียนและผู้สอนต้องมีความรับผิดชอบทางปัญญาต่อกัน เพื่อสร้างหลักสูตรที่ใช้ในชั้นเรียน

การวัดผลและการประเมินผลการเรียนการสอนเป็นกระบวนการที่ช่วยให้ผู้สอนทราบผู้เรียนสอบได้หรือสอบตก ได้กี่เปอร์เซ็นต์ แต่เป็นกระบวนการที่ควบคู่ไปกับการศึกษาอบรม พัฒนาความเจริญงอกงามให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน^{๔๔} การวัดและประเมินผลตามสภาพจริงในการเรียนการสอนตามหลักสูตรพระพุทธรศาสนาจะผสมผสานไปกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ให้แก่ผู้เรียนในสถานการณ์ที่ผู้เรียนปฏิบัติจริง โดยใช้เครื่องมือที่หลากหลาย ดังนี้

๑) การสังเกต มีทั้งการสังเกตอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ สามารถทำได้ตลอดเวลาทั้งในระหว่างการเรียนการสอนหรือทำกิจกรรมอื่นๆ นอกห้องเรียนจากการสังเกตผู้สอนสามารถเห็นพฤติกรรมของผู้เรียนเป็นรายบุคคลหรือเป็นกลุ่มได้ พฤติกรรมที่สังเกต ได้แก่ การแสดงอารมณ์ สีหน้า กิริยาท่าทาง การพูดคุยโต้ตอบ ความสนุกสนานเพลิดเพลิน การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน พฤติกรรมการทำงานในกลุ่ม ความอดทน วิธีการแก้ปัญหา ความคล่องแคล่วในการใช้อุปกรณ์ เครื่องมือต่างๆ เครื่องมือที่ใช้ในการสังเกต ได้แก่ แบบตรวจสอบ รายการ (Check List) แบบประมาณค่า (Rating Scales) แบบบันทึกพฤติกรรม เป็นต้น

๒) การสัมภาษณ์ มีทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นการสนทนา ซักถาม หรือพูดคุยเพื่อค้นหาข้อมูลที่ไม่อาจพบเห็นอย่างชัดแจ้งในสิ่งที่นักเรียนประพฤติปฏิบัติ ในการทำงาน โครงการ โครงการงาน การทำงานกลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลอาจเป็นตัวนักเรียนเอง เพื่อนร่วมงานหรือผู้ปกครองก็ได้

^{๔๔}วรสุตา บุญยไวยโรจน์, การวัดผลและประเมินผล, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕๔-๒๕๕.

๓) การประเมินระดับคุณภาพ (Rubric Assessment) เป็นการประเมินโดยการวิเคราะห์องค์ประกอบและประเด็นที่จะประเมิน พร้อมทั้งอธิบายลักษณะของคุณภาพงานหรือการกระทำ เป็นระดับคุณภาพหรือปริมาณ เพื่อเป็นแนวทางและข้อมูลให้ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบว่าผู้เรียนรู้อะไร ทำอะไรได้มากน้อยเพียงใด มีคุณภาพผลงานเป็นอย่างไร โดยมีการกำหนดการให้คะแนนเป็น ๒ แบบ คือ

๓.๑) การให้คะแนนเป็นภาพรวม (Holistic Score) เป็นการให้คะแนนผลงานชิ้นงาน โดยดูภาพรวมว่ามีความเข้าใจความคิดรวบยอด การสื่อความหมาย กระบวนการใช้ และผลงานอย่างไร โดยเขียนอธิบายคุณภาพของงานหรือความสำเร็จของงานตามระดับคุณภาพที่กำหนด

๓.๒) การให้คะแนนแบบแยกองค์ประกอบ (Analytical Score) เพื่อให้มองคุณภาพงานหรือความสามารถของผู้เรียนได้อย่างชัดเจน จึงได้มีการแยกองค์ประกอบของการให้คะแนน และอธิบายคุณภาพของงานในแต่ละองค์ประกอบเป็นระดับ โดยทั่วไปแล้วจะมีการแยกองค์ประกอบของงานเป็น ๔ ด้าน คือ ความสามารถ ความเข้าใจ การสื่อสาร กระบวนการ และผลงาน

๔) การประเมินแฟ้มสะสมผลงาน (Portfolio Assessment) ในการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นการจัดการเรียนการสอนในสภาพจริง (Authentic Learning) และบูรณาการความรู้ในวิชาต่างๆ เข้าด้วยกัน ผลงานต่างๆ ในระหว่างการเรียนการสอนนั้นผู้เรียนจะจัดเก็บไว้ในแฟ้ม หรือกล่อง หรือวัสดุอื่นๆ ที่เหมาะสมกับชิ้นงาน เรียกว่าแฟ้มสะสมผลงาน เป็นการสะสมงานอย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อแสดงความรู้ ความสามารถ ความก้าวหน้า และผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในการเรียนรู้ ดังนั้นขั้นตอนสำคัญของการจัดทำแฟ้มสะสมผลงาน คือ

๔.๑) การสะสมงาน (Collect) เป็นระยะที่รวบรวมงานของผู้เรียน

๔.๒) การคัดเลือกงาน (Select) เป็นระยะที่ผู้เรียนคัดเลือกงาน / ชิ้นงานที่ดีที่สุด ซึ่งอาจมีหลายชิ้นที่เพียงพอที่จะแสดงความก้าวหน้า แสดงศักยภาพ และตอบสนองเป้าหมายหรือจุดประสงค์การเรียนรู้ แล้วจัดระบบแฟ้มให้สมบูรณ์

๔.๓) การสะท้อนความรู้สึkst่องาน (Reflect) เป็นระยะการประเมินซึ่งอาจอยู่ในผลงาน ประกอบด้วย การประเมินตนเองของผู้เรียน การประเมินของผู้สอนความคิดเห็นของผู้เรียนต่อชิ้นงาน / ผลงาน และต่อแฟ้มสะสมผลงานของตน

๔.๔) การประเมิน (Assess) เป็นการประเมินความสำเร็จของผู้เรียนจากผลงานที่แสดงความก้าวหน้า และผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ในวิชา หรือในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือบูรณาการวิชาต่าง ๆ ซึ่งจะต้องครอบคลุมทั้งการประเมินตนเองของผู้เรียน การประเมินของผู้สอน เพื่อน และผู้ปกครอง

การประเมินการสอนมีหลายวิธี อาจเป็นการสอบ การสังเกตพฤติกรรมการเรียนของเด็ก บันทึกพฤติกรรมประจำวัน บางครั้งครูอาจใช้วิธีทัศน์ช่วยในการบันทึก นอกจากนี้ข้อมูลที่ช่วยประเมินการสอนของครูอีกอย่างคือ ผลงานต่าง^{๕๕}

^{๕๕} Arends, R.L., *Learning to teach 3*, (New York : Mcgraw Hill. Inc., 1994), p. 32.

ฮามาเช็ค (Hamachek) ได้โดยสรุปว่า การประเมินการสอนจะช่วยให้ครูตัดสินใจว่าการจัดการเรียนการสอนของครูเป็นที่พอใจเด็กหรือไม่ มีปัญหาอะไร ครูอาจทำการประเมินเป็นระยะๆ หรือประเมินเมื่อเสร็จสิ้นการเรียนการสอนก็ได้ แต่การประเมินเป็นระยะระหว่างการสอนจะช่วยบอกปัญหาที่เกิดขึ้นและสามารถแก้ไขได้ในทันที ส่วนการประเมินสรุปจะบอกภาพรวมของการเรียนการสอนและระดับการเรียนรู้ของผู้เรียนได้ด้วย^{๕๖}

สรุปได้ว่า การวัดประเมินผลตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ จะวัดและประเมินผลตามสภาพจริง ให้สอดคล้องกับการจัดการเรียนรู้ตามสภาพจริง โดยยึดธรรมชาติของวิชาและชีวิตจริงของผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาจะเน้นการวัด และประเมินผลที่สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนา คือนอกจากวัดองค์ความรู้ กระบวนการเรียนรู้ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์แล้วยังอาจใช้กระบวนการวัดตามระบบ ศิล สมาธิ ปัญญา ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ในการประเมินผลในการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา การประเมินผลควรเกิดจาก ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกัน บทพื้นฐานควมมีอิสระที่จะแสดงออกทางความคิดและทดสอบความคิดซึ่งกันและกัน ทั้งผู้เรียนและผู้สอนต้องมีความรับผิดชอบต่อกัน เพื่อการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนและผู้สอนได้

๒.๓.๓ บทบาทของครูในวิชาพระพุทธศาสนา

การจัดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามพุทธวิธีนั้นบทบาทของครูสำคัญมาก บทบาทของครูอยู่ที่การแนะนำวิธีการ ถ้าผู้เรียนสามารถทำเองได้ก็ให้ทำเอง บทบาทของครูอยู่ที่การแนะนำครูที่ดีต้องมีทั้งวิชาและจรณะ วิชาคือความรู้ดี จรณะคือความประพฤติดี บทบาทสำคัญของครูมีสามคำคือ แนะนำให้ทำทำให้ดูอยู่ให้เห็น ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ตุมเหทิกิจจอำตปปี อุกขาตาโร ตถาคตา ปฏิปณา ปโมกฺขนติ ฌายีโน มารพนธนา”

“เธอทั้งหลายควรทำความเพียรเองเถิด ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้ทางบอกเท่านั้น ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินทางนี้แล้ว เพ่งพินิจอยู่ จักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมารได้”^{๕๗}

การจัดการเรียนการสอน ในสถานการณ์ทั่วไปมักจะประกอบด้วยบุคคลผู้เกี่ยวข้อง ๒ กลุ่ม คือ ผู้สอนและผู้เรียน สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือ ผู้สอนจะต้องทำการศึกษหลักสูตรวิเคราะห์มาตรฐานการเรียนรู้ในช่วงชั้น กำหนดผลการเรียนรู้เนื้อหาสาระที่จะนำไปสอน เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน และนำไปกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ หรือวิธีการเรียนการสอนและลักษณะรูปแบบการเรียนการสอนของผู้เรียน บทบาทที่สำคัญของครูจึงต้องนำจิตวิทยาในการสอนที่จะนำไปสู่การเรียนการสอนให้เกิดผลมากที่สุด

^{๕๖} Hamachek D., *Psychology in teaching learning and growth*, 5th ed., (Boston : Allyn and Bacon, 1995), pp. 375-376.

^{๕๗} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๖๔.

กรมวิชาการ ระบุไว้ว่า สำหรับการสอนจะต้องจัดกิจกรรมที่ใช้ในการเรียนรู้ที่ครูผู้สอนจึงควรคำนึงถึง องค์ประกอบทางด้านจิตวิทยาที่มีอิทธิพลต่อผู้เรียน ดังนี้^{๕๘}

๑) ครูควรมีการสำรวจประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เรียนว่า ผู้เรียนแต่ละคนจะต้องใช้เวลาในการเรียนรู้มากน้อยแค่ไหน อย่างไร ต้องให้ออกาสกับผู้เรียนได้ใช้กระบวนการสืบเสาะแสวงหาความรู้ที่ค้นพบด้วยตนเองมากน้อยเพียงใด การค้นพบความรู้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่มีคุณค่า อันจะทำให้ผู้เรียนนั้นเรียนอย่างมีความหมายต่อตัวผู้เรียนเองเป็นอย่างมาก

๒) ครูควรใช้การบูรณาการ ซึ่งเป็นการนำกระบวนการที่ต่อเนื่องจากขั้นตอนการสำรวจประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เรียน อันรวมไปถึงสถานการณ์ เงื่อนไขการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมจะทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง เป็นการบูรณาการความรู้ใหม่เข้ากับความรู้เดิม และพร้อมที่จะนำความรู้ไปประยุกต์ใช้สร้างสรรค์ และแก้ไขปัญหาคต่อไป

๓) ครูจะต้องมีวิธีการถ่ายทอดความรู้ เป็นขั้นที่ผู้เรียนสามารถแสดงพฤติกรรมทั้งด้านความรู้ ความคิด ทักษะ เจตคติ และค่านิยม เพื่อการประยุกต์ใช้ในการแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่อง โดยพิจารณาจากผลการเรียนรู้ที่กำหนดไว้นั้น ผู้เรียนควรมีโอกาสได้ฝึกปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดพฤติกรรมตามที่ระบุหรือคาดหวังไว้ ส่วนประสบการณ์การเรียนรู้ที่จัดนั้น ควรเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้เรียนมีความพึงพอใจที่จะได้ฝึกปฏิบัติ และมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับผลการเรียนรู้ที่กำหนดไว้อย่างไร ประสบการณ์การเรียนรู้ที่จัดต้องอยู่ในขอบข่ายความสามารถของผู้เรียน ประสบการณ์การเรียนรู้ควรมีรูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งอาจจะนำไปสู่การบรรลุผลการเรียนรู้เพียงข้อเดียวก็ได้ ในขณะเดียวกัน ประสบการณ์การเรียนรู้อย่างเดียว อาจจะนำไปสู่การบรรลุผลการเรียนรู้หลายอย่างก็ได้ การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ควรเป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้แสดงออกโดยไม่มีความรู้สีกว่ากำลังถูกบังคับให้ทำ เพราะถ้ามีการบังคับจะทำให้เกิดการเรียนรู้ได้น้อย

๔) ครูควรจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับความต้องการ ความสนใจ และความถนัดของผู้เรียนแต่ละคน โดยมีความเชื่อว่าผู้เรียนทุกคนสามารถเรียนรู้ และพัฒนาตนเองได้สูงสุดตามศักยภาพ

๕) ครูต้องคอยเป็นผู้เอื้ออำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ เมื่อผู้เรียนผ่านกระบวนการเรียนรู้ และผู้เรียนควรจะต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากความไม่รู้ เป็นรู้และรู้จริง จากทำไม่ได้ ทำไม่เป็นเปลี่ยนมาเป็นทำได้ ทำเป็น จากไม่ชอบ เปลี่ยนมาเป็นชอบ

๖) ครูต้องยึดหลักการที่ว่า การจัดการเรียนรู้ที่ดีจะต้องมีกิจกรรมที่สามารถพัฒนาศักยภาพทุกด้านคือ ร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม ครูต้องมองผู้เรียนว่ามีภูมิรู้ และภูมิธรรมอยู่ในระดับหนึ่ง ครูจะให้หลักการของศาสตร์ที่จะสอนเท่าที่จำเป็น ให้เพียงวิธีการเรียนรู้แต่ต้องพยายามส่งเสริมให้ผู้เรียนเรียนรู้จากการปฏิบัติของตนเองให้มากที่สุด หรือที่เรียกว่าเรียนจากสมาธิ และพิจารณาตน (Self Learning) คือเรียนไปประเมินผลการปฏิบัติของตน ปรับปรุงให้ดีขึ้นเรื่อยๆ รู้รอบ รู้ลึก และรู้แจ้งในที่สุด

^{๕๘} กรมวิชาการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, หน้า ๒๑๘.

๗) ครูต้องทบทวนบทบาทของตนเองใหม่ว่าตนคือ ผู้ที่ให้อำนาจของ กัลยาณมิตร ๗ ประการ^{๕๙} คือ

- วางตนในฐานะผู้ที่ศิษย์ไว้วางใจ
- วางตนให้น่าเคารพ
- วางตนในฐานะผู้ทรงคุณความรู้
- วางตนในฐานะเป็นที่ปรึกษาที่ดี
- วางตนในฐานะผู้ฟังที่ดี ฟังทั้งคำพูด และความรู้สึกของศิษย์
- วางตนในฐานะผู้ทรงปัญญา สามารถอธิบายอย่างลึกซึ้งให้ศิษย์กระจ่างได้
- วางตนเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นแบบในการประพฤติปฏิบัติ

๘) ครูจะต้องรู้จักเด็กเป็นรายกลุ่ม รายบุคคล และมองว่าผู้เรียนทุกคนมีโอกาที่จะเป็นอัจฉริยะได้อย่างน้อย ๘ ด้าน คือด้านเหตุผล ภาษา ศิลปะ กายสัมผัส ดนตรี มนุษย์สัมพันธ์ การเข้าใจตนเองหรือเข้าใจชีวิต เข้าใจธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม หรือที่เรียกว่าอัจฉริยภาพในเชิงพหุปัญญา (Multiple Intelligences)

๙) ครูต้องพร้อมให้ความรัก และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์แก่ลูกศิษย์ ครูจึงต้องเปลี่ยนหน้าที่จากผู้สอนเป็นผู้ออกแบบการเรียนรู้ ให้เอื้อต่อการพัฒนาไปสู่อัจฉริยภาพทั้ง ๘ ด้านของเด็กแต่ละคน

๑๐) การจัดการเรียนการสอนหรือการจัดการเรียนรู้ ครูจะต้องเน้นและให้ความสำคัญกับผู้เรียนควบคู่ไปกับธรรมชาติของวิชา ครูจะต้องรู้ใจนักเรียนให้นักเรียนรู้ทั้งหลักการ วิธีการเรียนรู้ และคุณธรรมที่จะเกิดตามธรรมชาติของวิชา

๑๑) ครูควรจัดประสบการณ์ และกิจกรรมที่ใช้คุณธรรมนำความรู้ บูรณาการคุณธรรมในการจัดประสบการณ์ทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ และทุกขั้นตอนในการจัดการเรียนรู้ โดยถือว่าครูทุกคนมีหน้าที่พัฒนาผู้เรียนให้ประพฤตินัยดีหลักคุณธรรม และพัฒนาคนให้มีค่านิยมอันพึงประสงค์ ฯลฯ

สรุปได้ว่า ครูมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้ออกแบบการจัดการการเรียนรู้ เพื่อเอื้ออำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนเป็นผู้แสวงหาความรู้และพัฒนาตนเอง ในบรรยากาศและสถานการณ์ที่ครูจัดให้ผู้เรียนได้คิดเอง ปฏิบัติเอง และนำไปสู่การสร้างความรู้ด้วยตนเองอย่างพึงพอใจ การรู้จักผู้เรียนเป็นรายบุคคล หรือรายกลุ่ม จะช่วยให้ครูมีข้อมูลที่สำคัญในการออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสม สอดคล้องความต้องการ ความถนัด ความสนใจและวิธีการหรือลีลาการเรียนรู้ของผู้เรียนแต่ละคน และบทบาทสำคัญยิ่งคือ ครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดีในทุกด้าน

^{๕๙} ๐.๕๓๓๓๓. (ไทย) ๒๓/๓๓/๕๓.

๒.๓.๔ บทบาทของผู้เรียนในวิชาพระพุทธศาสนา

การจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาโดยการเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เป็นการจัดการเรียนการสอนที่เอาชีวิตจริง และเงื่อนไขการรับรู้ของผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ผู้เรียนมีอิสรภาพ ได้รับการส่งเสริมให้การพัฒนาเด็กศักยภาพของความเป็นมนุษย์ทั้งจิตใจ ร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม ผู้เรียนได้รับการพัฒนาแบบองค์รวม ได้รับการฝึกให้มีศักยภาพในการสร้างรูปแบบการคิด ของผู้เรียนการสร้างบุคลิกภาพที่ดีคิดอย่างมีระบบและวิจารณ์อยู่ร่วมกันคนอื่นได้อย่างมีความสุข เรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ ได้กล่าวว่า เด็กเป็นทั้งทรัพยากรและผู้ใช้ทรัพยากร ตามแนวคิด ๔ ประการ คือ^{๖๐}

๑) เด็กเป็นเป้าหมายรวมของการศึกษาเล่าเรียน ซึ่งมีจุดประสงค์ที่จะเปลี่ยน พฤติกรรมของเด็กให้เป็นไปตามแนวทางที่ปรารถนา ถ้าปราศจากเด็กแล้วโรงเรียนก็ไม่ต้องมีหรืออยู่ ไม่ได้โรงเรียนจะมีแต่ผู้บริหาร ครู และอาคารสถานที่ได้อย่างไร เด็กจึงเป็นทรัพยากรป้อนกระบวนการ ของโรงเรียน

๒) เด็กเป็นจุดเริ่มต้นของสังคม โรงเรียนต้องจำลองเวทีสังคมเพื่อให้เด็กมีโอกาส ฝึกฝนลักษณะนิสัยตามแนวทางที่สังคมปรารถนาโรงเรียนที่พัฒนาทรัพยากรคือเด็ก เพื่อให้เกิด ประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด ชุมชนหรือสังคมจะเกิดหรือตายอยู่ที่คุณภาพของเด็กที่จะเติบโตเป็น สมาชิกของสังคมในอนาคต

๓) เด็กในฐานะทรัพยากรมีลักษณะแตกต่างจากทรัพยากรในรูปแบบอื่นตรงที่ว่า เด็ก จะเติบโตขึ้นเป็นผู้ผลิตและใช้ทรัพยากรในรูปแบบอื่น โรงเรียนจึงต้องพัฒนาเด็กให้เป็นผู้สามารถใช้ ทรัพยากรอื่นๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๔) เด็กจะเป็นทรัพยากรที่มีค่าได้ต่อเมื่อเด็กมีคุณภาพโรงเรียนจึงมีหน้าที่พัฒนาเด็ก ให้มีคุณภาพทั้งความรู้ เจตคติและทักษะความชำนาญ

ในทางการศึกษา เมื่อมองโดยภาพรวมพระพุทธศาสนา จัดเป็นวิชาสำหรับการ เรียนรู้โดยสถานะหลัก คือ ในฐานะที่เป็นระบบจริยธรรมสำหรับประชากรส่วนใหญ่หรือเป็นแหล่งคำ สอนของประชากรแทบทั้งหมดของประเทศ^{๖๑}

^{๖๐}ชัยยงค์ พรหมวงศ์, เอกสารประกอบการสอนชุดวิชาการพัฒนาเด็ก พฤติกรรมเด็ก, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒.

^{๖๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ พุทธธรรม ๒๕๔๑) หน้า ๓-๔.

เมื่อกล่าวถึง บทบาทของผู้เรียนในวิชาพระพุทธศาสนาจึงเป็นบทบาทในที่จะต้องเรียนรู้และปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะเห็นผลได้ ดังกล่าวนี **กรมวิชาการ** ได้ระบุเกี่ยวกับบทบาทสำคัญของผู้เรียนไว้ ดังนี้^{๒๒}

๑) การเรียนการสอนตลอดเวลา และถ้าเป็นคนร่วมออกแบบการเรียนการสอนด้วย ซึ่งก็ยังสมบูรณ์แบบมากขึ้น มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนด้วยตนเอง ลงมือทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเองจากการมีปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนวิเคราะห์ประสบการณ์เรียนรู้กับผู้อื่น ต้องรู้หลักความจริง หลักการ เหตุผล กฎเกณฑ์กฎธรรม และหลักการที่จะทำให้เกิดผล รู้ความหมาย รู้จุดมุ่งหมาย รู้จักประโยชน์ที่ต้องการ รู้ผลที่เกิดขึ้นจากเหตุรู้ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ รู้ว่าตนเองนั้นมีฐานะ ภาวะ เพศ ความรู้ความสามารถ และคุณธรรม ขณะนี้เป็นอย่างไร และประพฤติกรรมให้เหมาะสมต่อสถานการณ์กับสิ่งแวดล้อม รู้จักปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น

๒) รู้ความพอดีด้านต่างๆ เช่น การใช้จ่ายทรัพยากรบริโภคอาหาร และการกระทำต่างๆ รู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ต้องการใช้ประกอบกิจกรรมในหน้าที่การงาน เช่น การตรงต่อเวลา และเหมาะสมกับเวลา รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลว่า เขามีความสามารถและคุณธรรมอย่างไร ใครยิ่งหย่อนกว่ากัน การปฏิบัติต่อบุคคลนั้นว่า ควรคบหรือไม่จะตำหนิยกย่องและนำเสนออย่างไร

๓) มีศรัทธา มีหิริความละอายต่อบาป มีโอตตปเป ความเกรงกลัวต่อบาป มีความเพียร มีสติ มีจิตใจมั่นคง และปัญญา รู้จักจะปรึกษาสิ่งกับใครต้องไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับตนเอง และผู้อื่น ไม่คิด ไม่พูด และไม่ทำสิ่งใดที่เป็นการเบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น มีความเห็นชอบว่า ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ให้ทานด้วยความบริสุทธิ์คือ เอื้อเฟื้อตามกำลังสามารถโดยไม่หวังผลการตอบแทน

สรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางและสำคัญที่สุดในวิชาสาระพระพุทธศาสนาไม่ใช่วิธีการเรียนรู้โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่เป็นกระบวนการทัศน์ในการจัดการเรียนการสอน ซึ่งเอื้อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติของตนเอง โดยใช้ทักษะการจัดการที่มีประสิทธิภาพทั้งครูและผู้เรียน สามารถให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาเรื่องของหลักธรรมคุณธรรมจริยธรรมอันดีงาม และสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้อง

^{๒๒} กรมวิชาการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๔, หน้า ๒๒๐.

๒.๓.๕ การศึกษาตามความหมายในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาทั้งหมดเป็นเรื่องของการศึกษา นิยามของ “การศึกษา” ตามหลักของพระพุทธศาสนานี้แล้ว หมายถึง การศึกษาคือกระบวนการเรียนรู้ความจริงระดับต่างๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางดีในตัวผู้รู้เอง ในคนอื่นและในสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การศึกษาในพระพุทธศาสนาจึงประกอบด้วยสัทธิธรรม ๓ ขั้นตอนเสมอ คือ ปรียัติสัทธิธรรม หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้รู้ความจริง, ปฏิบัติสัทธิธรรม หมายถึง การดัดกาย วาจา ใจของตนตามหลักการเท่าที่ได้ศึกษามาแล้ว โดยย่อได้แก่การดัดกายวาจาด้วยศีล ดัดจิตใจด้วยสมาธิและปัญญา, ปฏิเวธสัทธิธรรม หมายถึง ความรู้ระดับสูงเกิดขึ้นจนเกิดการเปลี่ยนแปลงใน ทางดีขึ้นในตัวผู้รู้

การสอนคือกรรมวิธีสำหรับเร้าให้ผู้เรียนเกิดความรู้ระดับต่างๆ ตั้งแต่ต่ำสุดถึงสูงสุด และรู้สัจจะระดับต่าง ๆ ตั้งแต่สมมติสัจจะถึงอริยสัจจะเพื่อให้เขาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางดีครบทั้ง ๓ ระดับดังกล่าวแล้ว

การสอนที่จะมีผลดีนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างเช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของนักเรียน ความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครูและวิธีการสอนที่ดี^{๖๓}

พระพุทธเจ้า ทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ในบรรดาคุณสมบัติของพระองค์นั้นมีอยู่ ๒ ประการ ที่บอกถึงความเป็นครูโดยตรง คือ

“อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิสตถา เทวมนุสสาน” แปลความว่า “ทรงเป็นสารถิผู้ฝึกคนที่ไม่มิผู้เทียมเท่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๖๔}

พระพุทธเจ้าสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดาและสามารถให้ผู้ฟัง รู้ถึงขั้นอริยสัจจะและเกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ซึ่งในสมัยปัจจุบันนี้หาไม่ได้เสียแล้ว ด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงเป็นครูชั้นยอดนี้เองจึงทรงทำงานประกาศสอนใหม่อย่างได้ผล ในชั่วระยะเวลาเพียง ๘ เดือน ที่พระองค์ใช้ในการเผยแผ่พระศาสนาสามารถทำให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นโพธิญาณ กลายเป็นพระอริยบุคคลถึง ๑,๒๕๐ องค์และในชั่วพระชนม์ชีพของพระองค์นั่นเอง พระพุทธศาสนาก็ดั้งเป็นหลักแหล่งลงอย่างมั่นคงในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำคงคาและต่อมากลายเป็นศาสนาของโลกไป

สรุปได้ว่า การศึกษาระดับโลกุตระมีความมุ่งหมายเพื่อดำรงชีวิตเหนือกระแสโลกในการศึกษาหรือการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา นั้น พระพุทธเจ้าสอนให้คนได้พัฒนาอยู่ ๔ ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านศีล ด้านจิตใจ และด้านสติปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมายให้มนุษย์เป็นทั้งคนดีและคนเก่ง มิใช่เป็นคนดีแต่โง่หรือเป็นคนเก่งแต่โง่ การจะสอนให้มนุษย์เป็นคนดีและคนเก่งนั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ในการศึกษาที่ถูกต้องเหมาะสม ซึ่งในการพัฒนามนุษย์นั้นพระพุทธศาสนาสร้างมนุษย์ให้เป็นคนดีก่อน แล้วจึงค่อยสร้างความเก่งทีหลัง นั่นคือสอนให้คนเรามีคุณธรรมความดีงามก่อนแล้วจึงให้มีความรู้ความเข้าใจหรือสติปัญญาภายหลัง

^{๖๓}แสง จันทรงาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐.

^{๖๔}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๙๕/๒๓๑.

๒.๓.๖ เทคนิคการสอนวิชาพระพุทธศาสนา

การสอนของครูต้องมุ่งเน้นให้เกิดการเรียนรู้ ครอบคลุมคนทั้งคน คือ พัฒนาทั้งทางด้านความสนใจ อารมณ์ และค่านิยม ไม่ควรเน้นการพัฒนาสติปัญญาอย่างเดียว^{๖๕} ต้องมุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ (Knowledge) มีน้ำใจที่จะปฏิบัติ (Attitude) และมีความคล่องแคล่วชำนาญในการปฏิบัติ (Skill) ในการสอนวิชาพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน จะต้องมียุทธศาสตร์ในการสอนเพื่อเป็นแนวทางในการเลือกเนื้อหาและวิธีสอนที่เหมาะสม^{๖๖} ดังนั้น ครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาแม้จะมีความรู้ดีสักเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าหากขาดกลวิธีหรือเทคนิคในการสอนให้ผู้เรียนสามารถสนใจได้ การสอนนั้นก็ย่อมไม่ประสบผลสำเร็จ ดังกล่าวนี้นี้ ผู้วิจัยจึงขอเสนอเทคนิคการสอนวิชาพระพุทธศาสนา โดยอาศัยแนวทางขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นเลิศในการใช้กลวิธีหรือเทคนิคในการสอนธรรมะไว้ ๑๐ วิธี ดังนี้

๑) ยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ

การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย ช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้ง่ายและชัดเจน จะเห็นได้ชัดเจนจากนิทานที่ปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะนิทานชาดกอย่างเดียวก็ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามากถึง ๕๔๗ เรื่อง เช่น สอนเรื่องความเสียหายอันเกิดจากความไม่สามัคคี โดยยกตัวอย่าง เรื่องภิกษุชาวโกสัมพี หรือสอนเรื่องการอยู่อย่างสงบต้องอาศัยการประกอบความเพียร อยู่เสมอ โดยการยกเอาพระมหากัสสปะเป็นตัวอย่าง โดยตรัสยกย่องว่า

“เป็นผู้มีสติ หมั่นประกอบความเพียร ไม่ติดในที่อยู่ ละความห่วงอาลัยไปเหมือนหงส์ละเปลือกตนไป ฉะนั้น”^{๖๗}

ดังนั้น การเผยแพร่หรือการสอนแบบนี้จึงถือว่าเป็นเรื่องที่ทำให้มองเห็นภาพคำสอนให้ปรากฏเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น โดยตัวละครอื่นๆ จะมีบทบาทเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก และการสอนแบบนี้เป็นการนำตัวละครมาใช้ตีความธรรมะ ให้มีความหลากหลายและเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น

๒) เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา

เป็นการอธิบายเพื่อให้เรื่องที่เข้าใจยากให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องที่เป็นนามธรรม พระพุทธเจ้าก็ทรงเปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรมโดยชัดเจน เช่น ครั้งที่ทรงตรัสสอนแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “โทษของคนอื่นเห็นได้ง่าย ส่วนโทษของตนเห็นได้ยาก เพราะคนนั้นชอบโปรยโทษของผู้อื่น เหมือนคนโปรยเมล็ด แต่กลับปกปิดโทษของตนไว้ เหมือนพรานนกปกปิดรางพรานตนไว้”^{๖๘}

^{๖๕}วิชย วงษ์ใหญ่, กระบวนการพัฒนาหลักสูตรและการเรียนการสอน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวีริยาสาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๓๕.

^{๖๖}สาโรช บัวศรี, สาโรช บัวศรี กับการศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองศาสนการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕.

^{๖๗}พ.พ. (ไทย) ๒๕/๙๑/๕๗.

^{๖๘}พ.พ. (ไทย) ๒๕/๒๕๒/๑๑๐.

ส่วนในคราวที่ประทับอยู่ในอารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงตรัสว่า “สมณพราหมณ์พวกหนึ่งแล่นเลยไป ไม่บรรลุลหรรษที่เป็นสาระ ชื่อว่าพอกพูนเครื่องพันธนาการใหม่ๆ ยิ่งขึ้น ยึดมั่นในสิ่งที่ตนได้เห็นแล้ว และฟังอย่างนี้จึงตกหลุมถ่านเพลิงตลอดไป เหมือนแมลงตกสู่ประทีปน้ำมัน ฉะนั้น”^{๖๙}

คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่เข้าใจยาก ปรากฏความเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้การอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือเปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบนามธรรม ก็ช่วยให้ความหมายมีความหนักแน่นขึ้น การใช้อุปมานี้เป็นกลวิธีที่พระพุทธองค์ทรงใช้มากในการแสดงธรรม

๓) ใช้อุปกรณ์การสอน

เป็นการใช้สิ่งต่างๆ รอบตัวเป็นสื่อในการสอน ซึ่งก็จัดอยู่ในลักษณะที่คล้ายกับการใช้วิธีอุปมา วิธีใช้อุปกรณ์นี้ พระพุทธองค์จะทรงใช้อุปกรณ์รอบตัวของพระองค์เป็นสื่อในการแสดงธรรม เช่น

ในครั้งที่ประทับอยู่ที่ทีสสปาวนใกล้เมืองโกสัมพี ก็ได้สอนภิกษุทั้งหลายโดยใช้ใบประดู่เป็น คือ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมาแล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความหมายนั้นว่าอย่างไร ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราหยิบมากับใบไม้ที่มีอยู่บนต้น อย่างไหนมากกว่ากัน

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบไม้ที่มีอยู่บนต้นไม่นั้นแหละมากกว่าใบประดู่ ๒-๓ ใบที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมาเพียงเล็กน้อยพระพุทธเจ้าข้า

พระองค์ทรงตรัสตอบว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้แล้วแต่ไม่ได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกัน เพราะเหตุไร เราจึงมิได้บอก เพราะสิ่งนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้อย่าง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน”^{๗๐}

๔) ทำตัวอย่างหรือสาธิตให้ดู

วิธีนี้เป็นการทำเป็นตัวอย่างให้ดู ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องสอน เป็นทำนองสาธิตให้ดู วิธีนี้เป็นลักษณะของความเป็นผู้นำที่แท้จริง เพื่อให้ผู้ปฏิบัติตามเกิดความมั่นใจในผู้สอน พระพุทธเจ้าทรงถือเป็นแบบอย่างที่ดีในเรื่องนี้ เช่น กรณีของภิกษุที่ป่วยจนต้องนอนจมกองมูลและคูของตนเอง ไม่มีพระภิกษุรูปใดปรารถนาที่จะเข้าไปดูแลพยาบาล พระพุทธเจ้าจึงสอนภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาวาสแห่งนั้น ด้วยการลงมือปฏิบัติดูแลพยาบาลภิกษุรูปนั้นด้วยพระองค์เอง หลังจากที่ทรงดูแลจนภิกษุที่อาพาธมีอาการดีขึ้นแล้ว ในตอนประชุมได้ตรัสไว้เพื่อเป็นข้อคิดแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลายผู้จะพึงอุปัฏฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุอาพาธเถิด”^{๗๑}

^{๖๙} ชุ. ข. (ไทย) ๒๕/๕๙/๓๐๖.

^{๗๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๗๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

๕) เล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่

เป็นเรื่องของการใช้ความสามารถผสมกับปฏิภาณ ในการที่พระพุทธเจ้าจะทรงใช้วิธีการสอนแบบเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่นี้ เห็นได้จาก เมื่อครั้งที่เวเรณูขพราหมณ์กล่าวต่อว่าพระองค์ต่างๆ นาๆ แทนที่พระองค์ทรงปฏิเสธการกล่าวหาเหล่านั้น กลับนำคำกล่าวหามาอธิบายด้วยการใช้ภาษา การเล่นคำ โดยการนำเข้าสู่หลักการที่ถูกต้องของพระองค์ เช่น ในข้อกล่าวหาว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนไม่มีสมบัติ”^{๗๒} ซึ่งสมบัติในความหมายขอเวเรณูขพราหมณ์หมายถึงสมบัติภายนอกที่เป็นเครื่องตอบสนองความต้องการพื้นฐาน แต่พระพุทธเจ้าให้ความหมายการไม่มีสมบัติคือ การละสิ่งที่ทำให้ชีวิตติดอยู่กับวัตถุนั้นๆ เพราะการติดรากเหง้าแห่งอกุศลทั้งหลายได้อย่างสิ้นเชิง เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงรับคำศัพท์ที่มีอยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการที่ช่วยให้ผู้เรียนหันมาสนใจและกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่ เห็นได้จากคำว่า พรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไฟบูชา ฯลฯ ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างอื่น

๖) ใช้อุบายเลือกคนและการปฏิบัติเป็นรายบุคคล

การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้เร็ว ซึ่งวิธีการนี้เราจะเห็นได้จากหลังการตรัสรู้ใหม่ๆ ของพระพุทธองค์ การสอนแต่ละช่วงนั้นจะเน้นหนักไปในด้านผู้นำชุมชน เช่น ครั้งตรัสรู้แล้วก็ทรงเลือกที่จะโปรดปัญจวัคคีย์ก่อนเพราะทรงเห็นว่าพวกเขามีพื้นฐานความศรัทธาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ย่อมง่ายต่อการทำความเข้าใจคำสอนของพระองค์ และต่อมาก็สอนชายหนุ่มที่ชื่อว่ายสกุบุตร ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐีและผู้นำของชายหนุ่มในชุมชนนั้น เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่า ปัญจวัคคีย์และยสกุบุตรนี้จะป็นสาวกที่จะช่วยในการเผยแผ่คำสอนได้มาก^{๗๓}

การสอนผู้ปกครองแผ่นดินของพระพุทธองค์ ก็ทรงใช้วิธีการเช่นเดียวกัน เพราะเมื่อทำให้ผู้นำมีความเข้าใจและศรัทธาได้แล้ว ผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาย่อมปฏิบัติตามผู้นำในที่สุด เช่น กรณีของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น ซึ่งวิธีการนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมองการณ์ไกลในเรื่องการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงมีการเริ่มต้นสอนที่บุคคลซึ่งเป็นประมุขหรือหัวหน้าของชุมชนนั้นๆ ก่อน การเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์เมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ ได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ผู้อยู่ใกล้ชิดพระองค์ เมื่อครั้งออกแสวงหาธรรมก่อน ข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่ปัญจวัคคีย์เป็นผู้ไฝ่ธรรมมีอุปนิสัยอยู่ก่อนแล้ว ทั้งในแง่ที่เป็นผู้เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่ที่เป็นการสร้างความมั่นใจ ทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องหมดความคลางแคลงใจในพระองค์ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านั้นอาจไปสร้างความคลางแคลงใจแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย

^{๗๒}วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๒-๑๐/๒-๔.

^{๗๓}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๓๑/๑๒-๒๗.

ครั้งเสด็จจากการสั่งสอนปัญจวัคคีย์แล้วก็ได้โปรดยสกุลบุตรพร้อมทั้งเศรษฐีผู้เป็นบิดาและญาติมิตร ครั้นเมื่อเสด็จเข้าแคว้นมคธก็ได้โปรดชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมบริวารทั้งพัน เริ่มต้นด้วยชฎิลคนที่เป็นพี่ก่อน แล้วนำชฎิลเหล่านี้ผู้กลายเป็นพระสาวกแล้ว เข้าสู่ครราชคฤห์ ประกาศธรรม ณ พระนครนั้น หลังจากนั้นก็ได้พระราชเป็นสาวก^{๗๔} นี่เป็นการแสดงให้เห็นถึงเทคนิควิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าด้วยพระปรีชาญาณอย่างแท้จริง เพราะพระองค์ทรงรู้จักเลือกที่จะหาแกนนำในการเผยแผ่ธรรมของพระองค์ จากบุคคลที่เป็นหัวหน้าหรือเป็นผู้นำชุมชนนั้น

๗) รู้จังหวะและโอกาส

พระพุทธเจ้าจะทรงพิจารณาถึงความเหมาะสมและความพร้อมของผู้ที่จะรับฟังตลอดจนเหตุการณ์ที่เห็นว่าเหมาะสม ในการที่จะแสดงธรรมหรือบัญญัติข้อปฏิบัติต่างๆ เช่น กรณีของการบัญญัติพระวินัยแต่ละข้อ พระองค์ก็ต้องมีมูลเหตุของความผิดที่เกิดขึ้นเสียก่อน แล้วจึงสอนโทษที่เกิดจากการล่วงละเมิด หลังจากนั้นก็จะบัญญัติสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติหรือที่ควรปฏิบัติ ซึ่งต่อมาเรียกว่า พระวินัย เช่น กรณีของพระสุทินที่ต้องอาบัติปาราชิก ด้วยการเสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยาของตน^{๗๕} ต่อมา พระองค์ก็ได้ทรงบัญญัติในเรื่องความผิดที่ประพฤติแล้วขาดจากความเป็นพระข้อที่๑ และอีกกรณีหนึ่งที่แสดงถึงการรู้จักใช้จังหวะและโอกาสของพระพุทธองค์ก็คือ ในเรื่องของการสังคายนา เมื่อครั้งที่ทรงพระชนม์มียุมีภิกษุหลายรูปเข้าไปพูลแสดงความประสงค์ให้พระองค์ทำสังคายนา แต่กาลเวลายังไม่สมควรจึงตรัสห้ามเสีย แต่เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นต่ออีกข้ออื่นๆ ที่มีการแตกแยกเพราะครูอาจารย์สิ้นไป และทรงเห็นว่าถึงเวลาแล้วโดยการอ้างตัวอย่างจากลัทธิต่างๆ และเหตุปัจจัยที่เหมาะสมจึงมีมติให้ภิกษุได้ทำสังคายนา โดยทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพระธรรมวินัย และได้ทรงมอบหมายให้ภิกษุมิพระสาฬหบุตร เป็นต้น ได้ทำการสังคายนาในโอกาสที่เหมาะสม^{๗๖}

๘) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ

วิธีนี้เป็นการรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบาของพระพุทธองค์ที่ใช้สอนบุคคลระดับต่างๆ ถ้าผู้สอนอย่างไม่มีอึดตายอดดัดตนหา มานะ ทิฐิ เสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้ เป็นสำคัญ เช่น กรณีที่พระพุทธเจ้าตรัสกับคนฝึกม้าที่มีวิธีการฝึกด้วยวิธีแบบสุภาพ วิธีรุนแรง ทั้งวิธีแบบสุภาพและรุนแรง จนกระทั่งสุดท้ายเมื่อฝึกไม่ได้ก็ฆ่าทิ้งเสีย ซึ่งพระองค์ก็ใช้วิธีที่คนฝึกม้ากล่าวไว้นั้นย้อนกลับมาเป็นอุปกรณ์การสอนของพระองค์ ด้วยพระดำริว่า

“เราย่อมฝึกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีที่ทั้งละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง และถ้าฝึกไม่ได้ก็ฆ่าเสีย”^{๗๗}

ในกรณีการฆ่าของพระองค์นั้น หมายถึง การไม่เอาใจใส่ต่อบุคคลที่ไม่มีความสนใจในธรรม จึงฆ่าเสียคือปล่อยให้ไปสู่นรกทางที่ไม่ดี เพราะสาเหตุจากการไม่สนใจของบุคคลนั้น การทำในลักษณะดังกล่าว เป็นการฆ่าในอริยวิสัย

^{๗๔} กรมวิชาการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, หน้า ๑๗๒.

^{๗๕} วิมพา. (ไทย) ๑/๒๔-๓๙/๑๗-๒๙.

^{๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๖-๓๐๒/๒๔๗-๒๕๐.

^{๗๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๗๐.

๙) การลงโทษและการให้รางวัล

การลงโทษในที่นี้ คือ การลงโทษซึ่งมีทั้งทางธรรมและทางวินัย มีบทบาทสำคัญต่อความประพฤติอยู่แล้ว การให้รางวัลคือการแสดงธรรมไม่กระทบกระทั่ง ไม่รุกรานใคร แต่เป็นการกล่าวสรรเสริญในการกระทำที่ถูกต้อง และถือว่าเป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่นด้วย ในเรื่องของการลงโทษ เช่น การลงพรหมทัณฑ์ต่อพระฉันทะ ซึ่งมีความเยอหยิ่งว่าตนเป็นผู้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าในสมัยที่ยังทรงพระเยาว์จนกระทั่งออกบวช เป็นเหตุให้พระฉันทะไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งสอนของครูอาจารย์ ด้วยเหตุนี้เพื่อให้พระฉันทะรู้จักสำนึกในการกระทำของตนเอง พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้มีการลงพรหมทัณฑ์ ด้วยการไม่ให้ผู้ใดพูดคุย หรือกล่าวตักเตือนอะไรเลยแก่พระฉันทะ โดยตรัสกับพระอานนท์ก่อนที่จะเสด็จปรินิพพานว่า

“อานนท์ เมื่อเราล่วงไป สงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุฉันทะ ด้วยการที่ว่า แม้ภิกษุฉันทะจะพึงพูดได้ตามต้องการ แต่ภิกษุไม่พึงว่ากล่าวตักเตือนพร่ำสอนเธอ”^{๗๘}

การให้รางวัลของพระพุทธเจ้านั้น ที่ปรากฏเด่นชัดคือ การตรัสยกย่องในความเป็นเลิศในด้านต่างๆ ที่เรียกว่า “เอตทัคคะ” เช่น ยกย่องพระสาวิบุตรว่า มีความเป็นเลิศในด้านผู้มีปัญญา มาก เป็นต้น ดังตัวอย่างพุทธพจน์ว่า

“นรชนใดผู้ไม่ต้องเชื่อใคร รู้จักนิพพานที่ปัจจัยอะไรปรุงแต่งไม่ได้ ตัดรอยต่อแห่งการเกิดใหม่ ทำลายโอกาสแห่งการท่องเที่ยวไปในสงสาร คลายความหวังแล้ว นรชนนั้นแล เป็นบุรุษสูงสุด”^{๗๙}

แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยกยกย่องบ้าง ก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณความดีของผู้นั้น เป็นการกล่าวชมโดยธรรม ให้เขามั่นใจในการทำความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดการเปรียบเทียบกับคนอื่น บางทีทรงยกย่องเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่าง หรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิดก็มี

๑๐) การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมต้องอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการและเทคนิคต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะคราวไป ในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้าต้องเจอกับปัญหามากมาย และพระองค์ก็ต้องอาศัยปฏิภาณแก้ไขอยู่ตลอดเวลา เช่น กรณีของครอบครัวพราหมณ์ที่อยู่ในเมืองราชคฤห์ ฝ่ายสามีนับถือศาสนาพราหมณ์แต่ภรรยานับถือศาสนาพุทธ และภรรยาที่สรรเสริญพระพุทธคุณอยู่ตลอดเวลา จนสามีไม่พอใจ คอยพูดว่าร้ายพระพุทธเจ้าต่างๆ นานา จนกระทั่งอยู่มาวันหนึ่ง ภรรยาทำอาหารหล่น แล้วแปลงอุทานด้วยคำพูดที่แสดงออกถึงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

^{๗๙} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๘/๒๗๕.

พราหมณ์ไม่พอใจยิ่งนัก จึงไปเพื่อจะเอาชนะด้วยการถามให้พระพุทเจ้าจนปัญญา ในการตอบปัญหาว่า “บุคคลก่จัดอะไรได้จึงเป็นสุข ก่จัดอะไรได้จึงไม่โศกเศร้า” ซึ่งพระพุทเจ้าทรง ตรัสตอบว่า “พราหมณ์ พระอริยทั้งหลายสรรเสริญ การก่จัดความโกรธ ซึ่งมีรากเหง้าเป็นพิษ มียอด หวาน เพราะบุคคลก่จัดความโกรธนั้นได้แล้ว จึงไม่โศกเศร้า”^{๘๐} และหลังจากพระพุทเจ้าแก้ปัญหา จบ พราหมณ์จึงเกิดความเลื่อมใสและยอมรับที่จะเป็นสาวกของพระองค์

สรุปได้ว่า เทคนิคและวิธีการสอนของพระพุทเจ้า มี ๑๐ วิธี ซึ่งในแต่ละวิธีทรง เลือกใช้ให้เหมาะสมกับบุคคลและสถานที่ เช่น การใช้อุบายเลือกคนและการปฏิบัติเป็นรายบุคคล เป็น การสอนที่เน้นหนักไปในด้านผู้นำชุมชน หรือ ทรงใช้ความยืดหยุ่นในการสอน เป็นการรู้จักผ่อนหนัก ผ่อนเบามุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นเทคนิคและวิธีการที่ผู้มีบทบาทใน การสอนวิชาพระพุทธศาสนาพึงศึกษาให้รู้ถึงหลักวิธีการและเทคนิคต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมกับ สภาวะการณ์ในสังคมปัจจุบันต่อไป

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารสถานศึกษา (โรงเรียน)

จากการประมวลแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารสถานศึกษา จากเอกสารและบทความทาง วิชาการที่หลากหลาย ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการบริหารสถานศึกษา ดังนี้

๒.๔.๑ แนวคิดทางการบริหาร

การบริหารโดยทั่วๆ ไป จะมีลักษณะเป็นกระบวนการวิธี หรือเป็นการกำหนดขั้นตอนใน การปฏิบัติงาน หรือเป็นลำดับรายการในการบริหาร ซึ่งในการบริหารนั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ การกำหนดก่อนหลังว่าจะต้องทำอะไรก่อนและต่อๆ ไปจะทำอะไร ซึ่งจัดว่าเป็นหลักเกณฑ์วิธีการทาง วิทยาศาสตร์ (Scientific Management) กระบวนการบริหารจะกำหนดขอบเขต และหน้าที่ตาม ขั้นตอนต่างๆ ไว้อย่างชัดเจน

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต) ได้กล่าวว่า การบริหารเป็นวิธีการทำให้ งานสำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น (Getting Things Done through Other People) และกล่าวว่าหน้าที่ของ ผู้บริหารเป็นกรอบในการพิจารณาของผู้บริหารให้สำเร็จ มี ๕ ประการ ตามคำย่อในภาษาอังกฤษว่า “POSDC” ดังนี้ คือ^{๘๑}

๑) P คือ Planning หมายถึง การวางแผน เป็นการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน เพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล เพื่อกำหนดทิศทางของ องค์กร

^{๘๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๔.

^{๘๑} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต), **พุทธวิธีบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓-๕.

๒) O คือ Organizing หมายถึง คือ การจัดองค์กร เป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กร มีการแบ่งงานกันทำและการกระจายอำนาจ

๓) S คือ Staffing หมายถึง งานบุคลากร เป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะสมกับงาน

๔) D คือ Directing หมายถึง การอำนวยการ เป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการตามแผน ผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและต้องมีภาวะผู้นำ

๕) C คือ Controlling หมายถึง การกำกับดูแล เป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กร รวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร

สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งสหรัฐอเมริกา (American Association of School Administration) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการบริหารไว้ ๕ ประการ คือ^{๘๒}

๑) การวางแผน (Planning) หมายถึง การวางแผนหรือโครงการสำหรับการปฏิบัติงานในอนาคตให้ตรงเป้าหมายที่ต้องการ โดยกำหนดงานที่จะทำวิธีการ และวัตถุประสงค์ของงานนั้นๆ ไว้ล่วงหน้า

๒) การแสวงหา และกำหนดตัวบุคคลและอุปกรณ์ (Allocation) หมายถึง การแสวงหากำหนดตัวบุคคล และวัสดุทุกชนิดที่จำเป็นในการปฏิบัติงานตามแผน เพื่อให้งานนั้นสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๓) การเสริมกำลังบำรุง (Stimulation) หมายถึง การบำรุงขวัญ กระตุ้น และส่งเสริมให้บุคลากรปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ผลงานดีทั้งปริมาณและคุณภาพ

๔) การประสานงาน (Co-ordination) หมายถึง การจัดให้ผู้แทนของหน่วยงานย่อยทุกหน่วยงานพบปะปรึกษาหารือกันเพื่อให้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นหรือทราบเรื่องการปฏิบัติงานของผู้อื่น และเพื่อให้งานสัมพันธ์ไม่ขัดแย้งกัน โดยยึดเป้าหมายขององค์การเป็นหลัก

๕) การประเมินผลงาน (Evaluation) หมายถึง การตรวจสอบการปฏิบัติงานทุกระยะให้ทราบผลการปฏิบัติงาน และปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางแก้ไขทุกระยะและประเมินผลขั้นสุดท้ายเพื่อทราบผลการปฏิบัติงาน และปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางแก้ไขทุกระยะและประเมินผลขั้นสุดท้าย เพื่อเปรียบเทียบผลงานกับผลงานที่ควรจะได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ตั้งแต่ต้น เพื่อวางแผนใหม่สำหรับการปฏิบัติงานในอนาคต

^{๘๒}สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งสหรัฐอเมริกา อ้างใน ชีระรัตน์ กิจจารักษ์, เอกสารคำสอนวิชาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๗.

พงษ์ศักดิ์ ปัญจพรผล ได้กล่าวถึง หลักการของการบริหารว่าควรประกอบด้วยหลัก ๑๐ ประการ คือ^{๘๓}

๑) การวางแผน (Planning) หมายถึง การกำหนดงานหรือวิธีการปฏิบัติงานไว้เป็นการล่วงหน้า โดยเกี่ยวกับการคาดการณ์ การกำหนดวัตถุประสงค์ การพัฒนาวิธีการวางแผน ซึ่งต้องคำนึงถึงนโยบาย เพื่อให้แผนงานที่กำหนดขึ้นไว้มีความสอดคล้องต้องกันในการดำเนินงาน

๒) การจัดการ (Organizing) หมายถึง การพัฒนาระบบการทำงานเพื่อให้งานต่างๆ สามารถดำเนินไปโดยมีการประสานงานกันอย่างดี

๓) การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing) หมายถึง การจัดหาบุคคลเข้าปฏิบัติงานให้เหมาะสมตามตำแหน่งหน้าที่ที่รับผิดชอบ

๔) การตัดสินใจ (Decision) หมายถึง ความสามารถของผู้บริหารในการที่จะตัดสินใจ แยกแยะและวิเคราะห์ออกมาให้ได้ว่าในการทำงานจะต้องมีการตัดสินใจในเรื่องใดบ้าง

๕) การสั่งการ (Directing) หมายถึง การศึกษาวิธีการวินิจฉัยสั่งการ รวมทั้งการควบคุมงานและนิเทศงาน ตลอดจนถึงศิลปะในการบริหารงานที่จะทำให้การทำงานประจำวันของเจ้าหน้าที่ทุกคนเป็นไปด้วยดี

๖) การควบคุม (Controlling) หมายถึง การร่วมมือประสานงาน เพื่อการดำเนินการเป็นไปด้วยดี และราบรื่น ศึกษาหลักเกณฑ์และวิธีการที่จะทำการประสานงานดีขึ้น และดำเนินการแก้ไขเมื่อเกิดปัญหาขึ้น

๗) การร่วมมือประสานงาน (Coordinating) หมายถึง การประสานงานให้ผู้ปฏิบัติงานทุกฝ่ายมีความเข้าใจในงาน เข้ามาร่วมทำงานกันอย่างพร้อมเพรียงกัน ข้อตกลงที่สำคัญยิ่งของการประสานงาน คือ ความร่วมมือ ซึ่งเป็นเรื่องของ “จิตใจ”

๘) การสื่อข้อความ (Communicating) หมายถึง การผ่านข่าวสารข้อมูลและความเข้าใจ เพื่อที่จะให้ผู้ใต้บังคับบัญชาหรือบุคคลอื่นเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามที่ต้องการ

๙) การรายงานผล (Reporting) หมายถึง การรายงานผลการปฏิบัติของหน่วยงานให้แก่ ผู้บริหารและสมาชิกของหน่วยงานได้ทราบความเคลื่อนไหวของการดำเนินงาน ตลอดจนการประชาสัมพันธ์แจ้งให้ประชาชนทราบ ซึ่งโดยทั่วไปการรายงาน จะหมายถึง วิธีการของสถาบันหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการให้ข้อมูลแก่ผู้สนใจมาติดต่อสอบถามผู้บังคับบัญชา/ผู้ร่วมงาน ความสำคัญของการรายงานนั้นจะต้องตั้งอยู่บนรากฐานของความเป็นจริง

๑๐) การงบประมาณ (Budgeting) หมายถึง การงบประมาณ โดยศึกษาให้ทราบถึงระบบและกรรมวิธีในการบริหารเกี่ยวกับงบประมาณ และการเงินตลอดจนการใช้งบประมาณในการควบคุมงาน

^{๘๓} พงษ์ศักดิ์ ปัญจพรผล, **องค์การและการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏนครปฐม, ๒๕๔๒), หน้า ๖๔-๗๒.

ดิน ปรัชญพฤทธิ ได้เสนอภารกิจสำคัญในการบริหารไว้ ๗ ประการ คือ^{๘๔}

๑) การวางแผน หมายถึง การกำหนด โครงการอย่างกว้างๆ ว่ามีอะไรบ้างที่จะต้องลงมือปฏิบัติตามลำดับ วางแนววิธีปฏิบัติพร้อมด้วยวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติงานนั้น ก่อนลงมือปฏิบัติการ

๒) การจัดองค์การ หมายถึง การจัดรูปโครงสร้างหรือเค้าโครงของการบริหาร โดยกำหนดอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานย่อยหรือตำแหน่งต่างๆ ของหน่วยงานให้ชัดเจน พร้อมทั้งกำหนดลักษณะ และวิธีการติดต่อสัมพันธ์ตามลำดับชั้นแห่งอำนาจหน้าที่สูงต่ำลดหลั่นลงไป

๓) การจัดคนเข้าทำงาน หมายถึง การบริหารงานเกี่ยวกับตัวบุคคลของหน่วยงานการบริหารบุคคลดังกล่าว รวมทั้งตั้งแต่การแสวงหาคนทำงานมาบรรจุ การแต่งตั้ง การฝึกอบรม และการพัฒนาบุคคล การบำรุงขวัญ การเลื่อนขั้น ลดชั้น ตลอดจนการพิจารณาให้พ้นจากงาน และการบำรุงรักษาสภาพของการทำงานให้ดี และมีประสิทธิภาพให้คงอยู่ต่อไป

๔) การสั่งการ หมายถึง การอำนวยการหรือการวินิจฉัยสั่งการ หลังจากการได้วิเคราะห์และพิจารณาโดยรอบคอบ รวมทั้งการติดตามดูแลให้มีการปฏิบัติตามคำสั่งนั้นๆ

๕) การประสานงาน หมายถึง การประสานงานหรือติดต่อ สัมพันธ์กับหน่วยงานย่อยหรือตำแหน่งต่างๆ ในองค์กร เพื่อก่อให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพ ไม่มีการทำงานที่ซ้ำซ้อนหรือขัดแย้งกัน สามารถทำงานประสานความกลมกลืนกัน เพื่อวัตถุประสงค์หลักขององค์กร

๖) การรายงาน หมายถึง การเสนอรายงานไปยังผู้บังคับบัญชาหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งบนและล่าง เพื่อทราบความก้าวหน้าของงานทุกระยะสะดวกแก่การประสานงานอื่นจะเป็นการสร้างความสำเร็จอันดีร่วมกัน ตลอดจนเป็นการบำรุงขวัญไปในตัวด้วย

๗) การงบประมาณ หมายถึง การจัดสรรทรัพยากร หรือการทำงานงบประมาณการเงิน วางแผนหรือโครงการในการจ่ายเงิน การบัญชีและการควบคุมดูแลการใช้จ่ายเงินโดยรอบคอบและรัดกุม

เฮนรี ฟาโยล (Henri Fayol) เป็นบุคคลแรกที่วิเคราะห์ถึงองค์ประกอบมูลฐานของการจัดการ เรียกว่า กระบวนการบริหารจัดการ ซึ่งกล่าวได้ว่า มี ๕ ประการสำคัญ ดังนี้^{๘๕}

๑) การวางแผน (Planning) คือ การศึกษาข้อมูลในปัจจุบันและคาดการณ์ในอนาคต แล้ววางแผนเป้าหมายและแนวทางปฏิบัติไว้

๒) การจัดองค์การ (Organizing) คือ การจัดโครงสร้างของหน่วยงานหรือองค์กร ออกเป็นหน่วยงานย่อยๆ กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของหน่วยงาน การจัดสรรคนเข้าทำงานในตำแหน่งงานต่างๆ

^{๘๔}ดิน ปรัชญพฤทธิ, **หลักการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔-๒๖.

^{๘๕}Henri Fayol, **General and industrial management**, (London : Pittman & Sons, 1964), pp. 39-40.

๓) การบังคับบัญชาสั่งการ (Commanding) คือ การสั่งให้คนทำงานตามที่มอบหมายงานให้ทำ บังคับบัญชาให้พนักงานทำงานตามภารกิจของหน่วยงาน

๔) การประสานงาน (Coordination) คือ การดูแลควบคุมและอำนวยความสะดวกให้พนักงานสามารถได้โดยสะดวกเต็มความสามารถ

๕) การควบคุม (Controlling) คือ การควบคุมให้งานดำเนินไปตามแผนที่วางเอาไว้ ตรวจสอบให้ผลการปฏิบัติงานเป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้

กุลลิค และ เออร์วิค (Gulick L. and Urwick J.) ได้กล่าวว่า กระบวนการบริหารนั้นต้องประกอบด้วย ขั้นตอนที่สำคัญ หรือที่เรียกกันย่อๆ ว่า “POSDCoRB Model” ซึ่งอธิบายตามความหมายได้ดังนี้^{๘๖}

๑) การวางแผน (P=Planning) หมายถึง การจัดวางโครงการและแผนปฏิบัติงานไว้ล่วงหน้าว่าจะต้องทำอะไรบ้างและทำอย่างไร

๒) การจัดการองค์การ (O=Organizing) หมายถึง การจัดหน่วยงาน กำหนดโครงสร้างของหน่วยงาน การจัดสายงานตำแหน่งต่าง ๆ กำหนดอำนาจหน้าที่ให้ชัดเจน

๓) การจัดหาบุคคล (S=Staffing) หมายถึง การจัดหาบุคคล เป็นการบริหารงานทางด้านบุคคล อันได้แก่ การจัดอัตรากำลัง การสรรหา การพัฒนาบุคลากร การสร้างบรรยากาศการทำงานที่ดี การประเมินผลการทำงาน และการให้พ้นจากงาน

๔) การอำนวยการ (D=Directing) หมายถึง การตัดสินใจ การวินิจฉัยสั่งการหน่วยงานให้เกิดความร่วมมือเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายเดียวกัน

๕) การประสานงาน (Co=Coordinating) หมายถึง การประสานงานกิจการด้านต่างๆ ของหน่วยงาน ให้เกิดความร่วมมือเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายเดียวกัน

๖) การรายงาน (R=Reporting) หมายถึง การรายงานผลการปฏิบัติของหน่วยงานให้แก่ผู้บริหารและสมาชิกของหน่วยงานได้ทราบความเคลื่อนไหวของการดำเนินงานว่าก้าวหน้าเพียงใด

๗) การงบประมาณ (B=Budgeting) หมายถึง การงบประมาณ การจัดทำงบประมาณบัญชีการใช้จ่ายเงิน การควบคุมและการตรวจสอบด้านการเงิน

สรุปได้ว่า การบริหารเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่ผู้บริหารใช้สำหรับตัดสินใจ เพื่อเป็นแนวทางในการบริหารหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ทั้งที่เป็นองค์กรที่เป็นหน่วยงานของรัฐและเอกชน ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ตามเป้าหมาย โดยนำทรัพยากรมาใช้ให้ประหยัด ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวนั้นต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ เพื่อให้บุคคลต่างๆ เกิดความร่วมมือกันในการปฏิบัติงาน ซึ่งกระบวนการบริหารเป็นภารกิจที่ผู้บริหารต้องปฏิบัติหน้าที่ตามลำดับขั้นตอน เป็นระบบให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุดต่อองค์กร

^{๘๖} Gulick L. and Urwick J., *Papers on the Science of Administration*, (New York : Institute of Public Administration, 1973), pp.18-19.

เมธี ปิณฑานนท์ ได้แสดงความเห็นว่า การบริหารสถานศึกษา เป็นการใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการดำเนินการบริหารหรือการบริการด้านการปกครอง การเรียนการสอน และการปรับปรุงแก้ไขเกี่ยวกับการศึกษาร่วมกับผู้อื่น เพื่อให้การเรียนการสอนดำเนินไปด้วยดี มีประสิทธิภาพตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา^{๙๑}

พนัส หันนาคินทร์ ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับการบริหารโรงเรียนไว้ว่า เป็นภารกิจของผู้บริหารเพื่อให้งานบรรลุตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้ ทั้งยังข้อสังเกตว่าการบริหารโรงเรียนมุ่งหวังที่จะพัฒนาคนให้มีคุณภาพ^{๙๒}

นิพนธ์ กินาวงศ์ ได้กล่าวว่า การบริหารโรงเรียน คือ กระบวนการต่างๆ ในการดำเนินงานของกลุ่มบุคคล ซึ่งเรียกว่า ผู้บริหาร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้บริการทางการศึกษาแก่สมาชิกในสังคม^{๙๓}

นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์ ได้ให้ความหมายการบริหารโรงเรียนไว้ว่า หมายถึง กิจกรรมต่างๆ ที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมมือกันดำเนินการ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างที่บุคคลร่วมกำหนด โดยใช้กระบวนการอย่างมีระเบียบ และใช้ทรัพยากรตลอดจนเทคนิคต่างๆ ที่เหมาะสม ผู้บริหารโรงเรียนมีภารกิจที่ต้องปฏิบัติทั้งในโรงเรียน และนอกโรงเรียน ในการดำเนินงาน ๕ ประการ คือ^{๙๔}

- ๑) การให้โอกาสทางการศึกษาหรือปรับปรุงการศึกษาในโรงเรียน
- ๒) บริหารงานบุคลากรในโรงเรียน
- ๓) บริหารงานเกี่ยวกับชุมชนและการประชาสัมพันธ์โรงเรียน
- ๔) บริหารงานเกี่ยวกับอาคารสถานที่ ธุรการ การเงิน และการให้บริการ
- ๕) บริหารงานกิจการนักเรียน

สรุปได้ว่า การบริหารโรงเรียนเป็นกิจกรรมทางการศึกษาที่ต้องทำเป็นกระบวนการโดยกลุ่มบุคคลต่างๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ นั่นก็คือการพัฒนาสมาชิกหรือผู้รับบริการทางการศึกษา ให้เป็นผู้มีคุณภาพที่สังคมต้องการ และเป็นภารกิจที่สำคัญยิ่งของผู้บริหารสถานศึกษาที่จะต้องสามารถนำองค์กรให้อยู่รอด ต้องกำหนดแผนงานวิธีการ ตลอดจนขั้นตอนต่างๆ ในการปฏิบัติงานไว้อย่างมีระบบ โดยพึงพึงงบประมาณจากรัฐที่มีไม่มากนักด้วยความประหยัด ใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่า ทั้งคน เงิน เวลาและทรัพยากรอื่นอย่างอื่นเพราะถ้าระบบบริหารภายในสถานศึกษาไม่ดี จะกระทบกระเทือนต่อส่วนอื่นๆ ของหน่วยงานได้ ดังนั้นความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการบริหารสถานศึกษา จึงขึ้นอยู่กับสมรรถภาพของผู้บริหารสถานศึกษาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเป็นสำคัญ

^{๙๑}เมธี ปิณฑานนท์, *การบริหารการศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร : เมธีทิปส์, ๒๕๒๕), หน้า ๒.

^{๙๒}พนัส หันนาคินทร์, *หลักการบริหารโรงเรียน*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๒๓), หน้า ๒๕.

^{๙๓}นิพนธ์ กินาวงศ์, *หลักการบริหารการศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พิษณุโลก : ตระกูลไทย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒.

^{๙๔}นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์, *ก้าวเข้าสู่ผู้บริหารการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, หน้า ๑๒๘.

๒.๔.๓ บทบาทหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษา (โรงเรียน)

ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อการบริหารอย่างมาก เพราะสถานศึกษาเป็นระบบของระบบการศึกษาและระบบสังคม ผู้บริหารสถานศึกษา หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการบริหารโรงเรียน ซึ่งจะประกอบด้วยผู้อำนวยการ และรองผู้อำนวยการหรือผู้ช่วยผู้อำนวยการสถานศึกษา เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าการเป็นผู้บริหารสถานศึกษาเป็นงานที่ยากลำบาก เป็นงานที่สำคัญและท้าทายความสามารถของบุคคล ผู้ที่เป็นผู้บริหารสถานศึกษา จึงจำเป็นต้องรู้ ต้องตระหนัก และมีความรู้ความสามารถอย่างดีในบทบาทภาระหน้าที่ และความรับผิดชอบของงานในตำแหน่งนี้ ยิ่งไปกว่านั้นยังต้องเข้าใจพลังทางสังคมต่างๆ ที่มีบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของตนอีกด้วย

สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา ได้พยายามที่จะรวบรวมเอาความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ และมติในหนังสือเรื่องบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้บริหารสถานศึกษา สรุปได้เป็นบทบาทหลัก ๖ ประการ คือ^{๔๕}

- ๑) เป็นผู้จัดการของโรงเรียน
- ๒) เป็นผู้นำทางการสอน
- ๓) เป็นผู้มีวินัยที่ผู้ใต้บังคับบัญชาและนักเรียนจะถือเอาเป็นแบบอย่างได้
- ๔) เป็นผู้อำนวยความสะดวกให้เกิดมนุษยสัมพันธ์อันพึงประสงค์ในโรงเรียน
- ๕) เป็นผู้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
- ๖) เป็นคนกลางไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งต่าง ๆ

ส่วนมาตรฐานผู้บริหารการศึกษาของคุรุสภา พ.ศ. ๒๕๔๐ มีกำหนดไว้ว่า แนวทางการปฏิบัติงานในหน้าที่ผู้บริหารสถานศึกษาไว้ ๑๒ ประการ คือ

- ๑) ปฏิบัติกิจกรรมทางวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาวิชาชีพการบริหารการศึกษา
- ๒) ตัดสินใจปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ โดยคำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นกับการพัฒนาของบุคลากร ผู้เรียน และชุมชน
- ๓) มุ่งมั่นพัฒนาผู้ร่วมงานให้สามารถปฏิบัติงานได้เต็มศักยภาพ
- ๔) พัฒนาแผนงานขององค์กรให้สามารถปฏิบัติได้เกิดผลจริง
- ๕) พัฒนาและใช้วัตรกรรมการบริหารจนเกิดผลงานที่มีคุณภาพสูงขึ้นเป็นลำดับ
- ๖) ปฏิบัติงานขององค์กรโดยเน้นผลถาวร
- ๗) รายงานผลการพัฒนาคุณภาพการศึกษาได้อย่างเป็นระบบ
- ๘) ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี
- ๙) ร่วมมือกับชุมชน และหน่วยงานอื่นอย่างสร้างสรรค์
- ๑๐) แสวงหา และใช้ข้อมูลข่าวสารในการพัฒนา
- ๑๑) เป็นผู้นำ และสร้างผู้นำ
- ๑๒) สร้างโอกาสในการพัฒนาได้ทุกสถานการณ์

^{๔๕}สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา, เกณฑ์มาตรฐานผู้บริหารสถานศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๔.

เคนซีวิช (Kenzevich) ได้กล่าวว่า ผู้บริหารสถานศึกษาได้แก่ ผู้อำนวยการ อาจารย์ใหญ่ หรือครูใหญ่ มีบทบาทสำคัญถึง ๑๗ บทบาท คือ^{๙๖}

๑) เป็นผู้กำหนดทิศทาง (direction Setting) หมายถึง ผู้บริหารต้องเป็นผู้กำหนดวางแผนนโยบายและทิศทางในการดำเนินงานของสถานศึกษาเพื่อให้ไปสู่เป้าหมายที่วางไว้

๒) ความเป็นผู้นำหรือกระตุ้นความเป็นผู้นำ (Leader Catalyst) หมายถึง ผู้บริหารจะต้องเป็นผู้นำในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและสถานศึกษา และเป็นผู้โน้มน้าวให้บุคลากรที่อยู่ภายใต้บังคับบัญชามีแนวโน้มตามได้

๓) เป็นนักวางแผน (Planner) หมายถึง ผู้บริหารต้องเป็นผู้ที่รู้จักการวางแผนทั้งระยะสั้นและระยะยาว ซึ่งแล้วแต่กิจการด้านต่างๆ ว่าควรจะวางแผนอย่างไร และต้องร่วมมือกับบุคลากรทุกฝ่ายภายในสถานศึกษานั้นๆ ได้เป็นอย่างดี

๔) เป็นผู้ตัดสินใจ (Decision Maker) ผู้บริหารเป็นผู้กำหนดโครงสร้างการบริหาร และตัดสินใจในการทำกิจการงานต่างๆ ในสถานศึกษา

๕) เป็นนักจัดองค์การ (Organizer) ผู้บริหารจะเป็นผู้กำหนดโครงสร้างการบริหารงานต่างๆ ในสถานศึกษา

๖) เป็นผู้จัดการเปลี่ยนแปลง (Change Manager) ผู้บริหารจะต้องเป็นผู้นำและรู้จักการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ เกี่ยวกับการศึกษา สถานศึกษาให้ดีขึ้น และรู้จักโน้มน้าวจิตใจของบุคลากรภายในสถานศึกษาให้ยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นด้วย

๗) เป็นผู้ประสานงาน (Co-Ordinator) ผู้บริหารจะต้องเป็นผู้ประสานงานที่ดีทั้งภายในสถานศึกษาของตนเองและประสานงานต่าง ๆ กับสถานศึกษาและองค์กรอื่น ๆ ด้วย

๘) เป็นผู้สื่อสาร (Communication) ผู้บริหารจะต้องเป็นผู้ที่บุคลากรทั้งภายในสถานศึกษา และภายนอกสถานศึกษาสามารถที่จะติดต่อสื่อสารได้โดยไม่แบ่งระดับหรือชนชั้น

๙) เป็นผู้แก้ความขัดแย้ง (Conflict Manager) ผู้บริหารต้องเป็นผู้คอยแก้ปัญหาเมื่อบุคลากรภายในสถานศึกษาเกิดความขัดแย้ง หรือต่างสถาบันที่เกิดความขัดแย้งกัน

๑๐) เป็นผู้แก้ปัญหา (Problem Manager) ผู้บริหารจะต้องรู้จักและคอยแก้ปัญหาต่างๆ อย่างเป็นธรรม เมื่อเกิดการขัดแย้งไม่ว่าทั้งภายในสถานศึกษาของตน หรือต่างสถานศึกษาก็ตาม

๑๑) เป็นผู้จัดระบบงาน (Systems Manager) ผู้บริหารจะต้องเป็นผู้นำในการจัดระบบงาน และรู้จักพัฒนาสถานศึกษาให้ดียิ่งขึ้น

๑๒) เป็นผู้บริหารการเรียนการสอน (Instructional Manager) ผู้บริหารต้องเป็นผู้นำทางด้านวิชาการ โดยเฉพาะการเรียนรู้เกี่ยวกับหลักสูตรหรือวิชาชีพต่างๆ ที่จะทำการเรียนการสอนที่ทางหน่วยงานกำหนดขึ้นมาใหม่เป็นอย่างดี และจะต้องเรียนรู้การจัดการเรียนการสอน และบริหารหลักสูตรในสถานศึกษา

๑๓) เป็นผู้บริหารบุคคล (Personal Manager) ผู้บริหารจะต้องรู้จักเลือกสรรหาบุคลากรให้เหมาะสมกับงาน รู้จักรักษาและพัฒนาบุคลากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์ และทำให้เกิดประสิทธิภาพอย่างสูง รู้จักเทคนิควิธีการใช้ที่ดี

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

๑๔) เป็นผู้บริหารทรัพยากร (Resource Manager) ผู้บริหารต้องรู้จักนำเอาทรัพยากรทั้งทรัพยากรสิ่งของบุคคล มาใช้ให้เกิดประโยชน์ และทำให้เกิดประสิทธิภาพอย่างสูงและรู้จักใช้เทคนิควิธีการใช้ที่ดี

๑๕) เป็นผู้ประเมิน (Appraiser) ผู้บริหารต้องมีการประเมินผลของการดำเนินงานต่างๆ ที่ได้กระทำไปแล้ว เพื่อจะได้รู้ว่าสิ่งที่ดำเนินไปแล้วนั้นดีหรือไม่ จะได้ดำเนินการต่อไป ถ้าเกิดผลดี และเปลี่ยนแปลงวิธีการถ้าการดำเนินการนั้นผิดพลาด

๑๖) เป็นประธานในพิธี (Ceremonial Head) ผู้บริหารต้องเป็นผู้นำทางด้านการจัดงาน และพิธีต่างๆ ทั้งในสถานศึกษาของตนเองและนอกสถานศึกษา เมื่อได้รับเชิญมาเป็นพิธีกร

๑๗) เป็นผู้สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (Public Relater) ผู้บริหารจะต้องเป็นผู้นำ และมีความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอก รู้จักการประชาสัมพันธ์การติดต่อประสานงาน และรู้จักการให้บริการแก่หน่วยงานต่างๆ ที่ต้องการ

สรุปได้ว่า ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นบุคคลที่มีความสำคัญและท้าทายความสามารถของบุคคล ผู้ที่เป็นผู้บริหารสถานศึกษา จึงจำเป็นต้องรู้ ต้องตระหนัก และมีความรู้ความสามารถอย่างดี มีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนด้วย โดยบทบาทภาระหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษามีหลายประการ อาทิ เป็นผู้นำ เป็นนักวางแผน เป็นผู้ตัดสินใจ เป็นผู้ประสานงาน เป็นผู้แก้ความขัดแย้ง เป็นผู้จัดระบบงาน เป็นผู้บริหารบุคคล เป็นผู้บริหารทรัพยากร ฯลฯ ซึ่งจากบทบาทภาระหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษาดังกล่าว ผู้บริหารสถานศึกษาต้องใช้ความพยายามที่จะทำให้ตนมีสมรรถนะในแต่ละบทบาทอย่างแท้จริง เพื่อจะได้ปฏิบัติงานในหน้าที่ตามบทบาทได้อย่างมีผลดีในสถานการณ์ต่างๆ

๒.๔.๔ คุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษา (โรงเรียน)

คุณลักษณะของผู้บริหาร หมายถึง ลักษณะหรือคุณสมบัติที่ดีของผู้บริหาร เพื่อการบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ คุณลักษณะของผู้บริหารที่สามารถจะปฏิบัติให้ได้รับผลสำเร็จและเกิดประสิทธิภาพนั้น มีนักวิชาการและนักการศึกษาได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษาไว้ดังนี้

วิจิตร วรุตยางกูร ได้กล่าวถึง คุณลักษณะที่ดีของผู้บริหารโรงเรียนไว้ ดังนี้^{๙๗}

๑) ความเป็นผู้นำ (Leadership) คือ มีอิทธิพลในตนเองสูงกว่าอิทธิพลอื่นๆ ของบุคคลในกลุ่ม และสามารถชักนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหน่วยงานได้ คุณสมบัติด้านนี้ประกอบด้วยลักษณะต่างๆ คือ มีความร่าเริงแจ่มใสและอดทน สามารถตัดสินใจและจูงใจคน มีความรับผิดชอบฉลาดและไหวพริบดี มีความอดสาหะ อดทน มีความเสียสละ มีบุคลิกภาพดี และมีความเป็นประชาธิปไตย

๒) มีความรู้และประสบการณ์ (Knowledge and Experience) เป็นคุณสมบัติที่เกี่ยวข้องกับงานในอาชีพของผู้บริหารโดยเฉพาะ เช่น มีความรู้และประสบการณ์ มีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของงานและรู้เท่าทันเหตุการณ์

^{๙๗}วิจิตร วรุตยางกูร และสุพิชญา ธีระกุล, การบริหารโรงเรียนและการนิเทศการศึกษาเบื้องต้น, (สมุทรปราการ : ขนิษฐาการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๙.

๓) มีมนุษยสัมพันธ์ดี (Human Relationship) ผู้บริหารจะต้องทำงานร่วมกับบุคคลทั้งภายนอกและภายในโรงเรียน ดังนั้น ผู้บริหารจำเป็นต้องเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ดี ซึ่งประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญๆ คือ ยิ้มแย้มแจ่มใส มีความเสมอต้นเสมอปลาย ยกย่องชมเชย รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีความยืดหยุ่น เปิดเผยและเป็นกันเอง

๔) มีคุณธรรมสูง (Virtue) คุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้บริหารให้ประพฤติแต่สิ่งที่ดีงาม ได้แก่ ความยุติธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความจงรักภักดี และมีศีลธรรม มีสุขภาพดี (Healthy) คือ มีสุขภาพกาย (Physical health) และสุขภาพจิตดี (Mental Health) สุขภาพจะเป็นเครื่องเสริมการปฏิบัติงานให้ถูกต้องและสม่ำเสมอ

สรุปได้ว่า ผู้บริหารสถานศึกษาควรมีลักษณะเด่นด้านความเป็นผู้นำในด้านต่างๆ เช่น ผู้นำด้านวิชาการ ด้านการบริหารจัดการ ด้านสังคมและชุมชน ด้านพัฒนาตนเองผสมผสานกัน เพื่อบริหารสถานศึกษาให้เป็นไปตามเป้าหมาย มีวิสัยทัศน์ในการจัดการศึกษา แสวงหาความรู้ใหม่ๆ มาปรับใช้ได้ตลอดเวลา มีคุณธรรมจริยธรรมเป็นที่ยอมรับของสังคม นอกจากนั้นผู้บริหารโรงเรียนจะต้องมีความสามารถในการพัฒนาคน พัฒนาคณะ พัฒนางาน ให้ทันเหตุการณ์และทันสมัย มีอุดมการณ์ มีความเสียสละ และเป็นประชาธิปไตย

๒.๔.๕ หลักธรรมสำหรับผู้บริหารสถานศึกษา (โรงเรียน)

ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นบุคคลที่มีฐานะเป็นผู้บริหารองค์กร ดังนั้น คุณลักษณะทางคุณธรรมจริยธรรม จึงเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาในทุกๆ ระดับ ซึ่งหลักธรรมสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาสามารถใช้เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติของผู้บริหารองค์กรอื่นๆ ได้เช่นกัน ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาหรือผู้บริหารในทุกระดับ องค์กร ตามที่มั่นกวีวิชาการได้กล่าวไว้ ดังนี้

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึง นักบริหารแบบธรรมาธิปไตย ว่าควรยึดหลักธรรมในการบริหารที่เรียกว่า พละ ๔ ประการ คือ^{๙๘}

- ๑) ปัญญาพละ กำลังความรู้หรือความฉลาด
- ๒) วิริยพละ กำลังแห่งความเพียร
- ๓) อนวัชพละ กำลังการงานที่ไม่มีโทษหรือความสุจริต
- ๔) สังคหพละ กำลังการสงเคราะห์ หรือมนุษยสัมพันธ์

พละหรือกำลังแห่งคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ช่วยทำให้นักบริหารปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ นักบริหารจะสามารถวางแผน จัดองค์การ แต่งตั้งบุคลากร อำนาจการ และควบคุมได้ดีต้องมีความฉลาด ขยัน สุจริต และมีมนุษยสัมพันธ์ ยิ่งเขามีคุณธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้เพิ่มมากขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งทำงานได้มีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น ตรงกันข้ามถ้าใครคนใดขาดคุณธรรมทั้ง ๔ ประการ แม้เพียงบางข้อ เขาก็เป็นนักบริหารที่ดีไม่ได้^{๙๙}

^{๙๘} อ.นวก. (ไทย) ๒๓/๕/๗๙๒.

^{๙๙} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีการบริหาร**, หน้า ๔๔-๔๕.

ส่วนคุณสมบัติของผู้นำหรือผู้บริหารที่ดีนั้น พอสรุปได้ดังนี้^{๑๐๐}

ผู้นำหรือผู้บริหารที่ดีพึงมีคุณลักษณะ ๓ ประการ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในทุกติยปาปณิกสูตร^{๑๐๑} ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้นำและผู้บริหารที่สามารถทำให้ดำเนินกิจการงานทุกอย่างได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้ได้ ได้แก่

- ๑) จักขุมา เป็นผู้ที่มีปัญญามองการณ์ไกล
- ๒) วิธูโร เป็นผู้รอบรู้ในการจัดการกิจการงานทุกอย่างอย่างถูกต้อง
- ๓) นิสสยสัมปันโน คือ เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง การเป็นหัวหน้าหรือผู้นำที่ดี ว่าพึงต้องมีหลักปฏิบัติ ไว้ในหนังสือ “ภาวะผู้นำ” พอสรุปได้ดังนี้^{๑๐๒}

๑) ผู้นำที่ดีพึงยึดหลักพรหมวิหาร ๔^{๑๐๓} ในทางปฏิบัติเพื่อให้ผู้นำสามารถประสานงานประสานคนได้อย่างมีดุลยภาพ ทำให้สามารถดำเนินกิจการงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

๒) ผู้นำที่ดีพึงยึดหลักธรรมาธิปไตย^{๑๐๔} ไม่มีอคติ เป็นผู้มีความยุติธรรม เที่ยงตรงในการดำเนินกิจการงานเพื่อประโยชน์สุขแก่มวลชน สังคม และประเทศชาติอย่างยั่งยืนตลอดไป

๓) ผู้นำที่ดีพึงยึดธรรมของสัตตบุรุษ คือ สัปปริสธรรม ๗^{๑๐๕} อันเป็นธรรมที่มีคุณสมบัติครบถ้วนแห่งการมีคุณสมบัติของการเป็นผู้นำที่ดีพร้อมทุกประการ คือ รู้หลักการ รู้จุดหมาย รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชน และรู้บุคคล ดังนั้นผู้นำที่ยึดหลักสัปปริสธรรม ๗ ย่อมเป็นผู้นำที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล รู้เป้าหมายการทำงานอย่างชัดเจน รู้การพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ รู้ความพอเหมาะพอดี ในการดำเนินกิจกรรมทุกอย่างอย่างเหมาะสม รู้จักการประสานงานกับบุคคลต่างๆ อย่างถูกต้อง รู้การวางแผนงานให้เหมาะสมกับสถานการณ์โลก มีคุณธรรม จริยธรรมในการทำงานเพื่อประโยชน์สุขของมวลชน สังคม และประเทศชาติตลอดไป

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง คุณธรรมที่นักบริหารพึงมี คือ อปรีหานิยธรรม ๗ ของกษัตริย์วัชชี หรือ วัชชีอปริหานิยธรรม ๗^{๑๐๖} ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง

๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์

๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ
ข้อนี้แปลอีกอย่างหนึ่งว่า : พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘-๓๙.

^{๑๐๑} อ.ปยุตฺโต. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๖.

^{๑๐๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ : ความสำคัญต่อการพัฒนาคน พัฒนาประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙.

^{๑๐๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙.

^{๑๐๔} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑.

^{๑๐๕} อ.ส.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๓-๑๔๖.

^{๑๐๖} อ.ส.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๑๐/๑๘.

๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม

๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕) บรรดาগুলสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรืออดคร่ำขึ้นใจ

๖) เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหมด ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

๗) จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึงบรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมีได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก

อปริหานิยธรรม ๗ ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่เจ้าวัชชีทั้งหลายผู้ปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคธรรมา ซึ่งรัฐคู่อริยอมรับว่า เมื่อชาววัชชียังปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ จะเอาชนะด้วยการรบไม่ได้ นอกจากจะทำการเกลี้ยกล่อมหรือยุแหยกให้แตกสามัคคี^{๑๐๗}

นิตย สัมมาพันธ์ ได้กล่าวถึง คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร ไว้ว่า นักบริหารทุกประเภท ตั้งแต่ระดับนานาชาติ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่น ระดับองค์การ หน่วยงาน ครอบครัวยุค ตลอดจนถึงตนเอง ควรมีวิสัยและควรก่อให้เกิดวินัยในหมู่คณะที่ตนรับผิดชอบในฐานะผู้นำด้วย ในทางพระพุทธศาสนาวิสัยสำหรับฆราวาสก็คือ ศีล ๕ ซึ่งการที่จะรักษาศีลให้ได้ผลดี ควรจะต้องมีเบญจธรรมประกอบด้วย ผู้บริหารที่ดีควรจะต้องมีวินัยดังกล่าว เพื่อที่จะนำหมู่คณะไปสู่การพัฒนาในระยะยาว ในการปฏิบัตินักบริหารนอกจากจะต้องรักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์แล้วจะต้องมีธรรมอื่น ๆ ประกอบอีก เช่น ความยุติธรรม ซึ่งหมายถึงความเที่ยงตรง ไม่ผิดหรือบิดเบือนไปจากความจริง นักบริหารจะต้องประพฤติปฏิบัติให้ตรงตามนิยมของสังคมอยู่เสมอ โดยไม่มีอคติเข้ามาประกอบการตัดสินใจเป็นอันขาด อคติ^{๑๐๘} ได้แก่ ความลำเอียงมี ๔ ประการ คือ

๑) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรัก

๒) โมหาคติ ลำเอียงเพราะชัง

๓) โทสาคติ ลำเอียงเพราะเขลา

๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

^{๑๐๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๑-๒๑๒.

^{๑๐๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๖๙.

นอกจากนี้นักบริหารจะต้องมีธรรมประจำใจอีกประการหนึ่ง คือ ชนติ ความอดทน นักบริหารจะต้องมีความอดทนต่อสภาวะการณ์ต่างๆ ๓ ประการ คือ^{๑๐๙}

- ๑) อดทนต่อความลำบาก
- ๒) อดทนต่อความตรากตรำ
- ๓) อดทนต่อความเจ็บใจ

ธรรมข้อนี้ทำให้เกิดความงามทางจรรยา ทำให้ไม่มีพฤติกรรมอันทุจริตทั้งหลาย ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพราะสามารถอดทนต่อ โลภะ โทสะ โมหะ ได้เป็นอย่างดี

สรุปได้ว่า หลักธรรมสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาหรือผู้บริหารองค์กรอื่นๆ ทั่วไป ตามที่ได้กล่าวมา เป็นหลักธรรมที่จะทำให้การบริหาร มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลที่ดี ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๓ ด้าน คือ หลักธรรมในการดำรงตน เป็นคุณธรรมที่มีความสำคัญและจำเป็นสำหรับผู้บริหาร หลักธรรมต่อเพื่อนร่วมงาน นอกจากนี้ ยังต้องมีความอดทนทั้งสภาวะการณ์ต่างๆ คือ อดทนต่อความลำบาก ตรากตรำ ความเจ็บใจ ซึ่งหากผู้บริหารสถานศึกษาคนใดสามารถปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวได้ ก็จะสามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๕ การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี

พระสงฆ์ในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาโดยตรงได้แก่ พระสงฆ์ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆาธิการ และสงฆ์ผู้มีหน้าที่เป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

ในส่วนของพระสังฆาธิการมีบทบาทในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา โดยหน้าที่ตามกฎหมายเถรสมาคม ตามที่ กรมการศาสนา ระบุไว้ว่า งานในหน้าที่พระสังฆาธิการ มี ๖ ด้าน ได้แก่ ด้านการปกครอง ด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้านการสาธารณสงเคราะห์ และด้านการสาธารณูปการ

โดยในส่วนของงานด้านการศึกษาสงเคราะห์นั้น เป็นการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชนให้มีความรู้ ความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และการจัดการศึกษาในการเตรียมความพร้อม แก่เด็กปฐมวัย ได้แก่ ศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ในวัด โรงเรียนเอกชนการกุศลของวัด การมอบทุนการศึกษาแก่นักเรียนนักศึกษา^{๑๑๐}

^{๑๐๙} ดูรายละเอียดใน นิตย สัมมาพันธ์, **การบริหารเชิงพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียน สโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๔๔-๕๓.

^{๑๑๐} กรมการศาสนา, **คู่มือครูจริยศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๒), หน้า ๕-๖.

ตามที่ กรมการศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า การศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชนให้มีความรู้ความเข้าใจ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและการจัดการศึกษาในการเตรียมความพร้อมแก่เด็กปฐมวัย ได้แก่ ศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด โรงเรียนเอกชนการกุศลของวัด การมอบทุนการศึกษาแก่นักเรียนนักศึกษา เป็นต้น^{๑๑๑}

ไพบุลย์ เสียงก้อง ได้กล่าวไว้ว่า การศึกษาสงเคราะห์นั้นเป็นการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนทั่วไป ปัจจุบันดำเนินการ ดังนี้^{๑๑๒}

๑) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผู้เรียนส่วนใหญ่เป็นนักเรียนในโรงเรียนสามัญ แบ่งเป็นระดับชั้น คือ

ชั้นเตรียม รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ ๑-๓

ชั้นต้น รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ ๔-๖

ชั้นกลาง รับนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓

ชั้นสูง รับนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖

หลักสูตรการสอน จะมี ๒ ประเภท คือ วิชาบังคับ ได้แก่ ประวัติพระพุทธศาสนา วิชาธรรมและศาสนพิธี ประเภทที่ ๒ คือ วิชาเลือกแต่ละโรงเรียนจะเลือกวิชาตามความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นความพร้อมของโรงเรียนความต้องการของท้องถิ่นและความเหมาะสมของเวลางบประมาณดำเนินการโดยกรมศาสนาและเงินอุดหนุนจากโรงเรียนที่ตั้งศูนย์

๒) ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ภายในวัด เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อฝึกอบรมปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามให้แก่เด็กตลอดจนเตรียมความพร้อมด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ส่งเสริมให้พระภิกษุได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมเพิ่มขึ้นและเป็นศูนย์ประสานความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้าน โดยรับเด็กวัย ๓-๔ ขวบ งบประมาณดำเนินการโดยกรมศาสนาและเงินอุดหนุนจากโรงเรียนที่ตั้งศูนย์

๓) โรงเรียนราษฎร์สงเคราะห์ที่วัดสนับสนุน เป็นโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน โดยวัดจัดตั้งขึ้นและให้การสนับสนุน

^{๑๑๑} กรมการศาสนา, คู่มือการบริหารคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๕-๖.

^{๑๑๒} ไพบุลย์ เสียงก้อง, "หลักการบริหารงานในวัด", ใน อบรมบาลีก่อนสอบภาค ๔ ปีที่ ๓, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยคณะกรรมการฝ่ายเลขานุการ โครงการอบรมบาลีก่อนสอบ, (ปทุมธานี : บริษัทสื่อตะวัน จำกัด, ๒๕๔๗) : ๑๙๓.

อีกส่วนหนึ่ง เป็นบทบาทของและสงฆ์ผู้มีหน้าที่เป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนซึ่งเป็นผู้มีส่วนร่วมโดยตรงในการจัดการศึกษาในสาระการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๒ เป็นต้นมา เนื่องจากภาครัฐเล็งเห็นความสำคัญและต้องการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับนักเรียน ซึ่งรากเหง้าแห่งปัญหาที่แท้จริงคือการที่นักเรียนขาดการกล่อมเกล่าจิตใจ และปลูกฝังในเรื่องศีลธรรมจริยธรรม จนทำให้ความสำนึกต่อหน้าที่ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี การใช้สติพิจารณาอย่างคิด ลดน้อยลง แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมภายนอกที่ไม่เหมาะสม ดังนั้น จึงได้จัดโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนขึ้น เพื่อต้องการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเด็กนักเรียนให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้น

โดยกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ได้เริ่มโครงการ “พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน” ขึ้นมา โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อจัดพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ให้นักเรียนระดับชั้นประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอาชีวศึกษา เพื่อให้เด็กนักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา และเพื่อปลูกฝังให้นักเรียนนักศึกษา มีความรู้คู่คุณธรรม สามารถนำความรู้และคุณธรรมไปบูรณาการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างเหมาะสมและมีความสุข^{๑๑๓}

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าพระสงฆ์ในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ทั้งผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆาธิการ และผู้มีหน้าที่เป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จึงเป็นผู้มีบทบาท มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาโดยตรง อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาในรายด้านของงานวิจัยรวม ๓ ด้าน คือ ด้านวิชาการ ด้านงบประมาณ และด้านบริหารงานบุคคล ดังนั้น จึงได้ประมวลแนวคิดตามขอบข่ายรายด้านทั้ง ๓ ไว้ ดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ ด้านวิชาการ

งานด้านวิชาการเป็นการดำเนินงานที่จะส่งเสริมหรือปรับปรุงการเรียนการสอนในโรงเรียนให้เป็นอย่างมีประสิทธิภาพ^{๑๑๔} เนื่องจาก การงานวิชาการเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทุกชนิดในสถานศึกษา โดยเฉพาะเกี่ยวกับการปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอน ซึ่งเป็นจุดหมายหลักของการศึกษา และเป็นเครื่องชี้ความสำเร็จและความสามารถของผู้บริหาร

อุทัย ธรรมเตโช ได้กล่าวไว้ว่า การบริหารงานวิชาการ คือ การบริหารกิจกรรมทุกชนิดที่เกี่ยวกับการพัฒนาและปรับปรุง การเรียนการสอนให้ได้ผลดี และมีประสิทธิภาพที่สุด หรือการบริหารที่ให้พลเมืองมีความรู้ คุณธรรมสามารถประกอบสัมมาอาชีพ ดำรงตนเป็นพลเมืองดี ช่วยกันพัฒนาชาติให้เจริญก้าวหน้าต่อไป^{๑๑๕}

^{๑๑๓} กรมการศาสนา, คู่มือการดำเนินงานตามโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐.

^{๑๑๔} เอกชัย กี่สุขพันธุ์, หลักการบริหารการศึกษาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : องค์กรศิลปะการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๕๑.

^{๑๑๕} อุทัย ธรรมเตโช, หลักการบริหารการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๖.

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ ได้กล่าวว่า การบริหารงานวิชาการ คือ การบริหารสถานศึกษา โดยมีการจัดกิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวกับการปรับปรุง การพัฒนาการเรียนการสอนให้ได้ผลดีและมีประสิทธิภาพให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับผู้เรียน^{๑๑๖}

อนุศักดิ์ สมิตสันต์ ได้กล่าวว่า การบริหารงานวิชาการ คือ การบริหารกิจกรรมทุกประเภทในโรงเรียนเกี่ยวข้องกับการพัฒนา การปรับปรุงกิจกรรมการเรียนการสอน สอนการสอน หลักสูตร รวมทั้งการพัฒนาครู เพื่อนำผลแห่งการพัฒนาทั้งหลายทั้งปวงนั้นมาเอื้ออำนวยและปรับปรุงการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพ^{๑๑๗}

กมล ภูประเสริฐ ได้กล่าวว่า การบริหารงานวิชาการในสถานศึกษาหมายถึง การบริหารที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพการศึกษาอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของภารกิจของสถานศึกษา^{๑๑๘}

ไพฑูรย์ สีนลารัตน์ ได้กล่าวว่างานวิชาการเป็นหัวใจของโรงเรียน งานธุรการเป็นสมอง และงานประสานสัมพันธ์กับชุมชนเป็นใบหน้าของโรงเรียน โรงเรียนมีหน้าที่ให้ความรู้ความสามารถ อ่านออกเขียนได้ คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีความรู้ด้านอาชีพ ได้รับการอบรมด้านศีลธรรมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นขอบข่ายที่กว้างขวางของการดำเนินงานทางวิชาการในโรงเรียนต่างๆ ไม่ว่าจะขนาดใหญ่หรือเล็ก จะแตกต่างกันที่ ปริมาณ และความรับผิดชอบ เท่านั้น^{๑๑๙}

กิตติมา ปรีดีติลล ได้กล่าวถึงความสำคัญของการบริหารงานวิชาการพอสรุปได้ว่างานวิชาการเป็นงานหลักของการบริหารสถานศึกษาทุกแห่ง ทุกประเภท มาตรฐานและคุณภาพของสถานศึกษาจะพิจารณาได้จากผลงานด้านวิชาการเป็นสำคัญ เพราะงานวิชาการ เกี่ยวข้องกับการจัดหลักสูตร การจัดการเรียนการสอน ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจของสถานศึกษา ทั้งยังเกี่ยวข้องกับผู้บริหารสถานศึกษาและบุคลากรทุกระดับของสถานศึกษาอีกด้วย^{๑๒๐}

ฉัตรชัย อรณนันท ได้กล่าวถึงความสำคัญของงานวิชาการ ว่าเป็น การดำเนินการเกี่ยวกับการสอนโดยตรง โดยครอบคลุมถึงการใช้หลักสูตร การจัดการเรียนการสอน การวัดผลและการประเมินผลการศึกษา งานวิชาการดังกล่าวนี้ผู้บริหารโรงเรียนจะต้องรับผิดชอบเป็นอันดับแรก เพราะภารกิจของสถานศึกษา คือ การให้บริการทางการศึกษา ผู้บริหารโรงเรียนมีหน้าที่เป็นผู้นำทางวิชาการโดยการทำงานร่วมกับครู ให้คำแนะนำครูในด้านการเรียนการสอนอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด^{๑๒๑}

^{๑๑๖} ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, การบริหารงานวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์สื่อเสริม, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖.

^{๑๑๗} อนุศักดิ์ สมิตสันต์, การบริหารงานวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^{๑๑๘} กมล ภูประเสริฐ, การบริหารงานวิชาการในสถานศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ทิปส์ พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๖.

^{๑๑๙} ไพฑูรย์ สีนลารัตน์, การอุดมศึกษากับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๖.

^{๑๒๐} กิตติมา ปรีดีติลล, การบริหารและการนิเทศการศึกษาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : อักษราพิพัฒน์, ๒๕๓๒), หน้า ๔๘.

^{๑๒๑} ฉัตรชัย อรณนันท, หลักการบริหารการศึกษา, (พิษณุโลก : แผนกเอกสารการพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๙), หน้า ๑๕๖.

สนอง เครือมาก และคนอื่น ได้ให้ความสำคัญแก่ผู้บริหารโรงเรียนว่าเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดที่จะเป็นผู้ริเริ่มในการดำเนินการให้เป็นไปอย่างราบรื่น จึงควรมีหน้าที่ดังต่อไปนี้ คือ^{๑๒๒}

- ๑) กำหนดเป้าหมายนโยบาย วัตถุประสงค์ และวางแผนงานของโรงเรียน
- ๒) ควบคุม กำกับ ติดตาม นิเทศ งานวิชาการอย่างมีระบบ
- ๓) จัดหาหลักสูตรและเอกสารหลักสูตรให้เพียงพอตามสภาพของโรงเรียน
- ๔) จัดให้ครูผลิตจัดหาสื่อการเรียนควบคุมดูแลให้ครูนำไปใช้ประกอบการสอน
- ๕) จัดให้มีมหนังสือหรือห้องสมุดให้เหมาะสมตามสภาพของโรงเรียน
- ๖) ให้มีการวัดผลและประเมินผลการเรียนตามระเบียบการวัดผลของหลักสูตร
- ๗) ส่งเสริมและนำเทคนิคใหม่ๆ ที่เหมาะสมมาใช้ดำเนินงานวิชาการในโรงเรียน

อุทัย บุญประเสริฐ ได้กล่าวโดยสรุปว่า การบริหารงานวิชาการเป็นงานหลักของโรงเรียน มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการศึกษาให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้มาตรฐานคุณภาพการศึกษาจะปรากฏเด่นชัดเมื่อการบริหารงานวิชาการประสบผลสำเร็จ^{๑๒๓}

พนัส หันนาคินทร์ ได้กล่าวว่า การบริหารงานวิชาการจะสำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายนั้นผู้บริหารจะต้องคำนึงถึงความรับผิดชอบในเรื่องต่อไปนี้^{๑๒๔}

๑) งานด้านเกี่ยวกับตัวครู ได้แก่ การจัดหาครูที่มาทำการสอน จัดครูให้ทำหน้าที่ต่างๆ เหมาะแก่ความรู้ความสามารถ การปกครองครู การสร้างน้ำใจหรือขวัญในการทำงานให้แก่ครู การพัฒนาครู เช่น พยายามสนับสนุนให้ครูมีความสามารถในเชิงวิชาการและวิชาชีพยิ่งขึ้น

๒) งานเกี่ยวกับตัวนักเรียน ได้แก่ การจัดแบ่งกลุ่มนักเรียนตามความสามารถและความถนัดหรือความต้องการ การส่งเสริมนักเรียนในด้านวิชาการ การจัดบริการห้องสมุด และแหล่งสำหรับบริการด้านการสอน การควบคุมเวลาการเรียนของนักเรียน การหาทางช่วยเหลือ นักเรียนเรียนช้า การจัดสอนซ่อมเสริม การติดต่อกับผู้ปกครองนักเรียน

๓) งานด้านการจัดโปรแกรมการเรียนการสอน การใช้หลักสูตร การประเมินผลนักเรียน ได้แก่ การจัดเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องหลักสูตร เพื่อสะดวกในการค้นคว้าของครู เช่น ตัวหลักสูตรประมวลการสอน คู่มือครู หนังสือประกอบการเรียนการสอน และเอกสารวิชาการทางวิชาชีพ การพยายามปรับปรุงประมวลการสอนโครงการสอนให้ทันสมัยเสมอ

๔) งานด้านจัดหาเครื่องมืออุปกรณ์การสอนและเทคโนโลยีทางการศึกษา ได้แก่ การจัดหาอุปกรณ์ต่าง ๆ การจัดหาเจ้าหน้าที่เพื่อให้บริการด้านนี้แก่ครู กระตุ้นให้ครูใช้บริการด้านนี้เพื่อประโยชน์ในการให้การศึกษาแก่นักเรียน

๕) งานด้านเกี่ยวกับบุคลากรด้านการสอน เช่น การจัดทำทะเบียนประวัติ และระเบียบต่างๆ เกี่ยวกับครูและนักเรียน

^{๑๒๒} สอนง เครือมาก และคนอื่น, **คู่มือสอบครูใหญ่ อาจารย์ใหญ่**, (กรุงเทพมหานคร : สยามศิลป์, ๒๕๓๐), หน้า ๕๓.

^{๑๒๓} อุทัย บุญประเสริฐ, **การวางแผนการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน เอส ดี เพรส, ๒๕๓๗), หน้า ๓๔.

^{๑๒๔} พนัส หันนาคินทร์, **หลักการบริหารโรงเรียน**, หน้า ๒๔.

สจ๊วต อุทรานันท์ ได้กล่าวว่า การบริหารงานวิชาการนั้น ผู้บริหารจะคำนึงถึงแต่งานวิชาการด้านเดียวนั้นไม่ได้ จะต้องคำนึงถึงงานด้านอื่นๆ ควบคู่ไปด้วย ฉะนั้นขอบข่ายการบริหารงานวิชาการควรจะประกอบไปด้วยงาน ดังนี้^{๑๒๕}

- ๑) งานที่เกี่ยวกับการบริหารบุคคล
 - ๑.๑) งานจัดบุคลากร
 - ๑.๒) งานพัฒนาบุคลากร
 - ๑.๓) งานบำรุงขวัญบุคลากร
- ๒) งานที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตร ได้แก่
 - ๒.๑) งานพัฒนาหลักสูตร
 - ๒.๒) งานทำแผนการสอน
 - ๒.๓) งานจัดตารางสอน
 - ๒.๔) งานเลือกหนังสือและแบบเรียน
 - ๒.๕) งานพัฒนาหลักสูตรสำหรับชุมชน
- ๓) งานเกี่ยวกับการเรียนการสอน ได้แก่
 - ๓.๑) งานเตรียมการสอน
 - ๓.๒) งานพัฒนาเทคนิคการจัดการเรียนการสอน
 - ๓.๓) งานนิเทศการสอน
- ๔) งานที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนการเรียนการสอน ได้แก่
 - ๔.๑) งานระเบียบนักเรียน
 - ๔.๒) งานห้องสมุด
 - ๔.๓) งานบริการสื่อการสอน
 - ๔.๔) งานแนะแนวการศึกษา
- ๕) งานที่เกี่ยวข้องกับการวัดผลและประเมินผลการศึกษา ได้แก่
 - ๕.๑) งานข้อสอบมาตรฐานและคลังข้อสอบ
 - ๕.๒) งานวัดผลและประเมินผลการเรียน
 - ๕.๓) งานประเมินโครงการ
- ๖) งานที่เกี่ยวกับการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ได้แก่
 - ๖.๑) งานการใช้แหล่งวิทยากรในชุมชน
 - ๖.๒) งานบริหารงานทางวิชาการแก่ชุมชน

ธำรง บัวศรี ได้กล่าวถึง ขอบข่ายการบริหารงานวิชาการไว้ว่า ได้แก่ การจัดหลักสูตร การวางแผนการสอน และการวัดผล การจัดตารางสอน และการเตรียมการสอนก่อนเปิดภาคเรียน^{๑๒๖}

^{๑๒๕} สจ๊วต อุทรานันท์, การนิเทศการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มิตรสยาม, ๒๕๒๙), หน้า ๓๐-๓๔.

^{๑๒๖} ธำรง บัวศรี, ทฤษฎีหลักสูตรออกแบบพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๒), หน้า ๕๓.

กิติมา ปรีดีติลภ ได้แบ่งขอบข่ายการบริหารงานวิชาการออกเป็น ๖ ประการ คือ^{๑๒๗}

- ๑) แผนปฏิบัติงานด้านวิชาการ
- ๒) หลักสูตรและการสอนประกอบด้วยหลักสูตร โครงการสอน ประมวลการสอน
- ๓) การจัดการเรียนการสอนประกอบด้วยการจัดตารางสอน การจัดชั้นเรียน การจัดครูเข้าสอน การจัดแบบเรียน การจัดห้องสมุด การจัดทำคู่มือครู

๔) สื่อการสอน

๕) การปรับปรุงการเรียนการสอนได้แก่ การนิเทศการสอน การฝึกอบรม

๖) การวัดและประเมินผล

สุธีระ ทาตะวนิชย์ได้กำหนด ขอบข่ายของการบริหารงานวิชาการไว้ ๙ งาน ดังนี้^{๑๒๘}

๑) งานด้านหลักสูตรและการนำหลักสูตรไปใช้

๒) งานด้านการเรียนการสอน

๓) งานวัสดุประกอบหลักสูตรเพื่อสื่อการเรียนการสอน

๔) งานวัดผลและการประเมินผล

๕) งานห้องสมุด

๖) งานนิเทศศึกษา

๗) งานด้านการวางแผนและการกำหนดวิธีการดำเนินงาน

๘) งานส่งเสริมการสอน

๙) งานประชุมและอบรมทางวิชาการ

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ ได้กล่าวถึงงานวิชาการว่า ประกอบด้วยงานใหญ่ ๔ ประการ คือ^{๑๒๙}

๑) การวางแผนงานวิชาการ เป็นการวางแผนการพัฒนาหลักสูตรและการนำหลักสูตรไปใช้ การจัดการล่วงหน้าเกี่ยวกับการเรียนการสอน เช่น การจัดทำแผนปฏิบัติงานวิชาการ ซึ่งประกอบด้วยการประชุมเกี่ยวกับหลักสูตร การจัดปฏิทินการศึกษา ความรับผิดชอบงานตามภาระหน้าที่ การจัดชั้นตอนและเวลาในการทำงาน โครงการสอนเป็นการจัดรายละเอียดเกี่ยวกับวิชาที่ต้องสอนตามหลักสูตรและการบันทึกการสอนเป็นการแสดงรายละเอียดของเนื้อหาที่จะสอนในแต่ละคาบเวลาของแต่ละวันหรือสัปดาห์ โดยวางแผนไว้ล่วงหน้าและยึดโครงการสอนเป็นหลัก

๒) การจัดการเรียนการสอน เช่น การจัดตารางสอน การจัดชั้นเรียน การจัดครูเข้าสอน การจัดแบบเรียน การปรับปรุงการเรียนการสอน การฝึกงาน

๓) จัดบริหารเกี่ยวกับการเรียนการสอน เช่น การจัดสื่อการเรียนการสอน การจัดห้องสมุด การนิเทศการสอน

๔) การวัดและประเมินผล

^{๑๒๗} กิติมา ปรีดีติลภ, การบริหารและการนิเทศการศึกษาเบื้องต้น, หน้า ๕๖.

^{๑๒๘} สุธีระ ทาตะวนิชย์, การบริหารและการนิเทศการศึกษาเบื้องต้น, (ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๓๔), หน้า ๘๘-๘๙.

^{๑๒๙} ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, การบริหารงานวิชาการ, หน้า ๑๗.

สรุปได้ว่า งานวิชาการถือเป็นงานหลักของการบริหารงาน เป็นหัวใจของการบริหารงานโรงเรียน เพราะงานวิชาการครอบคลุมด้านการเรียนการสอนของนักเรียนและของครู ดังนั้น กิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนในสถานศึกษาเพื่อให้การสอนมีประสิทธิภาพ มีการพัฒนา และส่งเสริมการเรียนการสอนให้ผู้เรียนมีความรู้ ความสามารถและเป็นคนดีมีคุณธรรม จริยธรรมดำรงตนอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขตรงตามเป้าหมายของหลักสูตร ที่จะให้นักเรียนเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข กล่าวได้ว่า การบริหารงานวิชาการเป็นงานที่มีความสำคัญที่สุดของโรงเรียน เพราะคุณภาพมาตรฐานการศึกษาของโรงเรียนจะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับงานวิชาการเป็นสำคัญ ดังนั้น บุคลากรทุกคนในโรงเรียนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง อาทิ พระสงฆ์ผู้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนและพระสังฆาธิการโดยตำแหน่ง ต้องร่วมมือกัน เพื่อให้การพัฒนางานวิชาการของโรงเรียน เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุวัตถุประสงค์ของทางราชการ อย่างไรก็ตาม การบริหารงานวิชาการก็ยังถือว่าเป็นงานที่มีขอบเขตกว้างขวางและครอบคลุมงานต่างๆ ในโรงเรียนตั้งแต่งานด้านหลักสูตร การจัดการเรียนการสอน วิธีสอน การจัดทำตารางสอน จัดแบบเรียน คู่มือครู งานห้องสมุด งานวัดผลประเมินผล งานนิเทศการเรียนการสอนงานส่งเสริม การสอน งานวางแผนและกำหนดวิธีการดำเนินการและงานประชุมอบรมทางวิชาการ เป็นต้น

๒.๕.๒ ด้านงบประมาณ

งบประมาณ (Budgeting) หมายถึง การงบประมาณ โดยศึกษาให้ทราบถึงระบบและกรรมวิธีในการบริหารเกี่ยวกับการเงิน การจัดทำบัญชีการเงิน-การจัดหาและใช้จ่ายงบประมาณ ตลอดจนการใช้งบประมาณในการควบคุมงาน

ทวี วงศ์พุด ได้กล่าวว่า งบประมาณ เป็นแผนทางการเงินขององค์การที่กำหนดขึ้น เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ขององค์การ ดังนั้น งบประมาณจึงมีความจำเป็นและสำคัญอย่างมาก และอย่างกว้างขวาง เพราะงบประมาณจะต้องจัดสรรเพื่อให้สอดคล้องตามนโยบาย วัตถุประสงค์ รวมไปถึงการใช้งบประมาณจะต้องสอดคล้องกับการจัดสายงาน^{๑๓๐}

ติน ปรัชญพฤทธิ์ ได้กล่าวว่า การงบประมาณ หมายถึง การจัดสรรทรัพยากร หรือการหางบประมาณการเงิน วางแผนหรือโครงการในการจ่ายเงิน การบัญชีและการควบคุม ดูแลการใช้จ่ายเงินโดยรอบคอบและรัดกุม^{๑๓๑}

ลูเทอร์ กุลลิก และลินดอล เออร์วิค (Luther Gulick and Lyndall Urwick) ได้กล่าวว่า การงบประมาณ (Budgeting) หมายถึง การจัดหางบประมาณค่าใช้จ่ายให้ถูกต้องเหมาะสมกับกิจกรรม^{๑๓๒}

^{๑๓๐} ทวี วงศ์พุด, “การบริหารงบประมาณที่ดีต้องทำให้มีประสิทธิภาพ”, วารสารเพิ่มผลผลิต, ปีที่ ๗ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐) : ๓๐.

^{๑๓๑} ติน ปรัชญพฤทธิ์, หลักการจัดการ, หน้า ๒๖.

^{๑๓๒} Gulick L. and Urwick J, Papers on the Science of Administration, p. 19.

ศิริอร ชันธหัตถ์ ได้กล่าวว่า กระบวนการจัดการจำเป็นต้องใช้งบประมาณทางการเงินเข้ามาช่วยเป็นปัจจัยดำเนินการ การจัดทำงบประมาณนั้นจัดว่าเป็นส่วนหนึ่งของการวางแผน และควบคุมแผนงานและโครงการ ตลอดจนค่าใช้จ่ายต่างๆ ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การจัดทำงบประมาณยังช่วยให้สะดวกในการมอบหมายงาน การสั่งการ และการตัดสินใจด้วยการจัดทำประมาณการรายรับ-รายจ่าย เพื่อแสดงให้เห็นว่าทำกิจกรรมอะไรบ้าง จะใช้จ่ายเงินเพื่อการใดเท่าใด และจะหาเงินจากทางใดเป็นจำนวนเท่าใด^{๑๓๓}

โดยทั่วไป การงบประมาณ หมายถึง เรื่องเกี่ยวกับการบัญชีและแบบกำหนดรายรับรายจ่าย^{๑๓๔} แต่สำหรับงานด้านงบประมาณในสถานศึกษาต่างๆ เป็นงานที่ต้องปฏิบัติโดยยึดกฎหมายระเบียบหลักเกณฑ์ ข้อบังคับ เงื่อนไขและตามหนังสือสั่งการ เป็นงานที่ต้องปฏิบัติเป็นประจำ มีการตรวจสอบ การควบคุมกำกับ ติดตามให้เป็นไปตามกำหนดเวลา ซึ่งงานในขอบข่ายของงานด้านงบประมาณ คือ งานการเงิน ซึ่งได้แก่รายรับรายจ่ายของส่วนราชการทั้ง ที่เป็นเงินงบประมาณ เงินนอกงบประมาณ และเงินรายได้ของแผ่นดิน รวมถึงงานพัสดุที่ต้องประกอบด้วยการจัดซื้อจัดจ้าง และควบคุมพัสดุ การตรวจสอบพัสดุประจำปี และงานจำหน่ายพัสดุด้วย

ดังนั้น ในส่วนของพระสงฆ์ผู้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในสถานศึกษาต่างๆ ทั้งผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆาธิการ และผู้มีหน้าที่เป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จึงสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานในด้านการงบประมาณได้เฉพาะในส่วนของการจัดตั้ง หรือ จัดหารายได้เพื่อพัฒนาการศึกษาในโรงเรียนซึ่งต้องเป็นการดำเนินการที่ไม่ขัดต่อหลักพระธรรมวินัยและพระราชบัญญัติคณะสงฆ์หรือกฎหมายอื่นด้วย อาทิ การตั้งทุนสนับสนุนการศึกษาแก่นักเรียนและนักศึกษา ที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ทุกระดับชั้น การจัดหาทุนเพื่อช่วยพัฒนาสถานศึกษาช่วยเหลืออุปกรณ์การศึกษา และช่วยเหลือเฉพาะบุคคลผู้กำลังศึกษา ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการเกื้อกูลแก่การศึกษาโดยการสงเคราะห์สถาบันการศึกษาหรือการสงเคราะห์บุคคลผู้กำลังศึกษาในขอบข่ายการศึกษาสงเคราะห์นั่นเอง

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปยุโธ) ได้ให้ข้อคิดว่า การสงเคราะห์การศึกษาอื่นที่เจ้าคณะสงฆ์ เจ้าอาวาส และพระภิกษุทั่วไปได้จัดการสงเคราะห์เป็นการส่วนตัวหรือเป็นรูปแบบคณะสงฆ์ได้อีกหลายรูปแบบ ได้แก่^{๑๓๕}

- ๑) จัดตั้งทุนสงเคราะห์การศึกษา ระดับชั้นประถมศึกษา, มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา
- ๒) การช่วยพัฒนาการศึกษา
- ๓) การช่วยจัดหาอุปกรณ์การศึกษา
- ๔) ช่วยเฉพาะบุคคลกำลังศึกษา

^{๑๓๓} ศิริอร ชันธหัตถ์, **องค์กรและการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕.

^{๑๓๔} ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์, “งบประมาณแผ่นดิน ความรู้เบื้องต้นสำหรับนักศึกษาและประชาชน”, **วารสารธรรมศาสตร์**, ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๑) : ๖๓.

^{๑๓๕} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปยุโธ), **เอกสารประกอบการบรรยายเรื่องการศึกษาและการพระศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๘.

การช่วยเหลือในรูปแบบดังกล่าว เป็นการสงเคราะห์การศึกษาอันเป็นผลดีแก่ประเทศชาติโดยรวม และผลสะท้อนย้อนถึงคณะสงฆ์ การจัดการศึกษาการสงเคราะห์เองก็ดี การช่วยเหลือทางด้านการศึกษาดำเนินการจัดตั้งกองทุนก็ดี การช่วยเหลือสถานศึกษาก็ดี การช่วยเหลือด้านอุปกรณ์การศึกษาก็ดี การช่วยเหลือเฉพาะบุคคลที่กำลังศึกษาก็ดี เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นการจัดเป็นการศึกษาสงเคราะห์คณะสงฆ์โดยแท้

มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ ควบคุมและส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์ของคณะสงฆ์และส่งเสริมการดำเนินการจัดการศึกษาของเจ้าอาวาสอันเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้นต้องมีส่วนควบคุมและส่งเสริมให้เจ้าอาวาสดำเนินการส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์ตามสมควร ถ้าเพิกเฉยเสียย่อมเป็นการละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ เพราะการศึกษาประเภทนี้เป็นการของคณะสงฆ์หรือการพระศาสนา เป็นกิจการของวัดตามหน้าที่เจ้าอาวาส ส่วนการส่งเสริมนั้น เจ้าคณะควรให้การช่วยเหลือเกื้อกูลสถาบันการศึกษา หรือบุคคลผู้ศึกษาได้ โดยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและระเบียบแบบแผนของพระสงฆ์ เช่น ช่วยขวนขวายในการสร้างอาคารเรียน ช่วยจัดหาอุปกรณ์การศึกษา จัดตั้งทุนสงเคราะห์นักเรียนชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษาตามหลักการประกาศของมหาเถรสมาคม ช่วยแก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าอาวาสให้เป็นไปโดยชอบ และพิจารณาให้กำลังใจและบำรุงขวัญแก่เจ้าอาวาสตามควรแก่การปฏิบัติหน้าที่^{๑๓๖}

อนึ่ง มหาเถรสมาคมยังได้ให้ความสำคัญของการศึกษาสงเคราะห์โดยประกาศ เรื่อง การตั้งทุนสงเคราะห์แก่นักเรียนนักศึกษา โดยกำหนดข้อบัญญัติในเรื่องการตั้งทุนว่า การตั้งทุนสงเคราะห์นักเรียนชั้นประถมศึกษา ให้เป็นไปตามกุศลเจตนาของวัดทั้งหลายที่มีกำลังและสามารถจะจัดทำได้ มิให้มีการบังคับด้วยประการใดๆ ห้ามมิให้นำเงินการกุศลหรือเงินผลประโยชน์ หรือเงินอื่นใดของวัดมาจัดตั้งทุนเพื่อการนี้ ห้ามมิให้วัดกัณฐิมเงินมาจัดตั้งเป็นทุนไม่ว่าจะเป็นการตั้งทุนชั่วคราวหรือการตั้งถาวร

สรุปได้ว่า งานด้านงบประมาณในสถานศึกษาต่างๆ เป็นงานที่ต้องปฏิบัติโดยยึดกฎหมาย ระเบียบหลักเกณฑ์ ข้อบังคับ เงื่อนไขของส่วนราชการทั้ง ที่เป็นเงินงบประมาณ เงินนอกงบประมาณ และเงินรายได้ของแผ่นดิน รวมถึงงานที่ต้องประกอบด้วยการจัดซื้อจัดจ้างด้วย อย่างไรก็ตามพระสงฆ์ผู้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในสถานศึกษาต่างๆ ทั้งผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆาธิการ และผู้มีหน้าที่เป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้านการงบประมาณได้ในส่วนของการจัดตั้ง หรือจัดหารายได้เพื่อพัฒนาการศึกษาในโรงเรียนซึ่งต้องเป็นการดำเนินการที่ไม่ขัดต่อหลักพระธรรมวินัยและพระราชบัญญัติคณะสงฆ์หรือกฎหมายอื่นด้วย

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

๒.๕.๓ ด้านการบริหารงานบุคคล

โดยปกติ ผู้นำหรือผู้บริหารสถานศึกษาจำเป็นต้องมีทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์เป็น อย่างดี จึงก่อให้เกิดความร่วมมือเกิดการประสานงานที่ดีในการทำงานร่วมกันเพราะผู้บริหารต้อง ทำงานร่วมกับบุคคลหลายกลุ่ม ได้แก่ ผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา ครูอาจารย์ คณงาน นักการภาร โรง ผู้ปกครองนักเรียน ชุมชน และองค์กร และหน่วยงานภายนอก ทั้งที่เป็นหน่วยงานของทางราชการ และหน่วยงานเอกชนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกัหน่วยงานหรือสถาบัน

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดมาตรฐานการ บริหารงานโรงเรียนไว้ ๕ มาตรฐาน ดังนี้^{๑๓๗}

มาตรฐานที่ ๑ โรงเรียนใช้แผนเป็นเครื่องมือในการบริหารอย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ เรื่องการจัดระบบข้อมูลสารสนเทศให้ถูกต้อง การใช้ชุมชนให้มีมีส่วนร่วมในการจัดทำแผน การ มอบหมายงานให้บุคลากรทำตามความรู้ความสามารถ การควบคุมกำกับติดตามและนิเทศงาน

มาตรฐานที่ ๒ โรงเรียนสนับสนุนให้บุคลากรเกิดความมุ่งมั่นในการพัฒนา ได้แก่ เรื่อง การส่งเสริมให้บุคลากรพัฒนาตนเอง พัฒนางาน การจัดสวัสดิการ สิ่งอำนวยความสะดวกและ ประโยชน์ตอบแทน

มาตรฐานที่ ๓ โรงเรียนจัดกิจกรรมที่หลากหลาย เพื่อสนับสนุนการเรียนการสอน ได้แก่ เรื่องการจัดกิจกรรมทางวิชาการ การจัดกิจกรรมแนะแนว บริการสุขภาพ การจัดกิจกรรม ส่งเสริมการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม การจัดสภาพแวดล้อมภายในโรงเรียนให้มีบรรยากาศส่งเสริมการ เรียนรู้

มาตรฐานที่ ๔ โรงเรียนประสานความร่วมมือจากทุกฝ่ายเพื่อพัฒนาโรงเรียน ได้แก่ เรื่องการประสานความร่วมมือกับกรรมการโรงเรียน ชุมชน และหน่วยงานอื่น การประชาสัมพันธ์การ ดำเนินงานของโรงเรียน

มาตรฐานที่ ๕ โรงเรียนประเมินผลการปฏิบัติงานอย่างมีระบบ ได้แก่ เรื่องการ ประเมินผลการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง ใช้วิธีการหลากหลายให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม นำผลการประเมิน ไปนิเทศ และพัฒนางานการบริหารเพื่อให้นักเรียนมีคุณภาพ คือ เป้าหมายสำคัญของการบริหาร

ดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า มาตรฐานข้อที่ ๔ ระบุถึง การส่งเสริมให้บุคลากรพัฒนา ตนเองหรือการส่งเสริมสวัสดิการของพนักงานเป็นการบริหารงานด้านบุคคล นั่นเอง

^{๑๓๗} สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, คู่มือคณะกรรมการการประถม ศึกษา อำเภอ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๒), หน้า ๑๗-๑๘.

สมคิด บางโม ได้ให้ความหมายของงานการบริหารงานบุคคลไว้ว่า หมายถึง การบริหารในด้านที่เกี่ยวกับตัวบุคคลผู้ปฏิบัติงานในโรงเรียน โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะใช้คนให้เกิดประโยชน์เต็มที่ เพื่อรักษากำลังแรงงาน บำรุงส่งเสริมสมรรถภาพและกำลังใจผู้ปฏิบัติงาน เพื่อให้สามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุวัตถุประสงค์^{๑๓๘}

กระบวนการในการบริหารงานบุคคลโดยทั่วไปมี ๗ ขั้นตอน คือการวางแผน กำลังคน และกำหนดเงินเดือน การแสวงหา การบำรุงรักษา การประเมินผลการปฏิบัติงาน การพัฒนาบุคคล และการให้พ้นจากงาน และการจัดสวัสดิการ ซึ่งงานการบริหารงานบุคคลในโรงเรียนโดยทั่วไป มีดังนี้

- ๑) การปฐมนิเทศ
- ๒) การควบคุมการทดลองปฏิบัติราชการ
- ๓) การโอนย้าย
- ๔) การจัดทำทะเบียนประวัติ
- ๕) การเลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้น
- ๖) การประเมินผลการปฏิบัติงาน
- ๗) การพิจารณาความดีความชอบ
- ๘) การพัฒนาบุคคล
- ๙) การจัดสวัสดิการ และ
- ๑๐) การให้ออกจากงาน

งานบุคลากรหรืองานบริหารงานบุคคล จึงเป็นกระบวนการบริหารงานบุคคลมีขอบข่ายในการจัดบุคลากรเข้าปฏิบัติงาน การรักษาระเบียบวินัย การประเมินผลการปฏิบัติงานของบุคลากร การวางแผนบุคคลและอัตรากำลังในการปฏิบัติงานในโรงเรียน และเพื่อพิจารณาความดีความชอบและเลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้น และรวมถึงการทำโทษทางวินัยตามความเหมาะสม เพื่อไม่ให้เกิดผลเสียในการปฏิบัติงานของบุคลากร จึงกล่าวได้ว่า งานบริหารงานบุคคล เป็นงานที่มีความสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ที่จะทำให้งานบริหารการศึกษา ประสบความสำเร็จ ผู้บริหารที่สามารถดำเนินการด้านนี้ได้ อย่างมีประสิทธิภาพจะสามารถใช้บุคลากรเท่าที่มีอยู่ให้เป็นกำลังสำคัญในการบริหารงานด้านอื่นๆ ในสถานศึกษาให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สำหรับ การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่การรับคนเข้ามาบวช ที่ต้องมีการกลั่นกรองโดยคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้คณะสงฆ์ในการให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรตามแบบบัญญัติจตุตถกรรม การรับคนเข้ามาอุปสมบทต้องได้รับความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์จากคณะสงฆ์ที่ประชุมพร้อมกันในอุโบสถที่ประกอบพิธีอุปสมบท

เมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้ว พระบวชใหม่จะต้องได้รับการฝึกหัดอบรม และการศึกษาเล่าเรียนจากพระอุปัชฌาย์โดยอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของท่านจนกว่าจะมีพรรษาครบ ๕ จึงเรียกว่านิสัยมุตตกะ คือผู้พ้นจากการพึ่งพาพระอุปัชฌาย์ ดังนั้นกระบวนการฝึกอบรมพระบวชใหม่จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง กระบวนการนี้ก่อให้เกิดระบบโรงเรียนในวัด ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาที่สำคัญในอินเดีย เช่น มหาวิทยาลัยนาลันทา

^{๑๓๘} สมคิด บางโม, การบริหารการศึกษา, หน้า ๑๖๒-๑๗๔.

การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนามีระบบการให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งเทียบได้กับการใช้พระเดชพระคุณในสมัยปัจจุบันนั้นคือ ใครทำดีก็ควรได้รับการยกย่อง ใครทำผิดก็ควรได้รับการลงโทษดังพระบาลีที่ว่า “นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหิ ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหิ ชมฺคณฺที่ควรชมฺ ยกย่องคนทีควรยกย่อง”^{๑๓๙} และบุคลากรที่ได้รับการพัฒนาแล้วก็จะได้รับการจัดสรรภาระหน้าที่ให้ปฏิบัติงานภายในองค์กรตามความรู้ความสามารถ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะในด้านต่างๆ อาทิ พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระสาวิตรีให้เป็นพระธรรมเสนาบดี มีฐานะเป็นรองประธานบริหาร อยู่ในลำดับถัดมาจากพระพุทธเจ้า และเป็นอัครสาวกฝ่ายขวา รับผิดชอบงานด้านวิชาการ พระโมคคัลลานะเป็นพระอัครสาวกฝ่ายซ้าย รับผิดชอบด้านบริหาร พระอานนท์เป็นเลขานุการส่วนพระองค์ และทรงแต่งตั้งสาวกทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์เป็นเอตทัคคะ คือ ผู้ชำนาญการที่รับภาระงานด้านต่างๆ เช่น พระมหากัสสปะเป็นผู้ชำนาญการด้านธุดงค์ พระปุลณณะมนตานันทบุตรเป็นผู้ชำนาญการด้านการแสดงธรรม ภิกษุณีปัญจารามเป็นผู้ชำนาญด้านวินัย จิตตคหบดีเป็นผู้ชำนาญการด้านแสดงธรรม^{๑๔๐} เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์ผู้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในสถานศึกษาต่างๆ ทั้งผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆาธิการ และผู้มีหน้าที่เป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน มิใช่ผู้บริหารสถานศึกษาโดยตรง ดังนั้น จึงสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานในด้านบุคลากรได้ ในส่วนของการพัฒนาบุคลากรให้เป็นคนดี มีพื้นฐานทางความประพฤติที่ดี เพื่อนำไปสู่การพัฒนาตนเองได้ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ คือ ทรงเป็นผู้สั่งสอน แนะนำ ส่วนผลสำเร็จนั้นเกิดจากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ตุมเหติ กิจจํ อาตปฺปิ อุกฺขตาโร ตถาคตา เธอทั้งหลายต้องทำความเพียรเพื่ากิเลสเอง พระตถาคตเจ้าเป็นแต่ผู้บอกทาง”^{๑๔๑}

สรุปได้ว่า การบริหารงานในทุกองค์กรให้ประสบความสำเร็จได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยสมาชิกหรือทรัพยากรมนุษย์เป็นผู้ขับเคลื่อนงานต่างๆ ให้ดำเนินไปตามแผนงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนด ทรัพยากรมนุษย์จึงถือเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าที่สุดขององค์กรในบรรดาปัจจัยขั้นพื้นฐานทั้งหมด อย่างไรก็ตามพระสงฆ์มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในสถานศึกษาต่างๆ ทั้งผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆาธิการ และผู้มีหน้าที่เป็นพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน มิใช่ผู้บริหารสถานศึกษาโดยตรง ดังนั้น จึงสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานในด้านบุคลากรได้ ในส่วนของการพัฒนาบุคลากรให้เป็นคนดี มีพื้นฐานทางความประพฤติที่ดี เพื่อนำไปสู่การพัฒนาตนเองได้ นั่นเอง

^{๑๓๙} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๔๔๒/๕๓๑.

^{๑๔๐} ออง. เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๔๖/๓๐.

^{๑๔๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๕๑.

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการจัดการศึกษา วิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ผู้วิจัยจึงนำเสนอโดยประมวลไป ตามลำดับ ดังนี้

๒.๖.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาค้นคว้าผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม จากงานวิจัยที่เคยมี ผู้ดำเนินการวิจัยไว้ มีรายละเอียด ดังนี้

พระมหาธีระวุฒิ ธีรธมโม ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ สื่อบุคคลในการชี้นำ และปลูกจิตสำนึกประชาชนชนบทเพื่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะ กรณี พระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส จังหวัดอุบลราชธานี” จากผลการศึกษารายงานพบว่า (๑) ด้าน วิชาการ มีระดับการปฏิบัติในการมีส่วนร่วม โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อที่อยู่ในระดับน้อย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๒.๖๑ (๒) ด้านงบประมาณ มีระดับการปฏิบัติในการมี ส่วนร่วม โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๒.๖๒ และ (๓) ด้านการบริหารงานบุคคล มี ระดับการปฏิบัติในการมีส่วนร่วม โดยรวมอยู่ในระดับน้อย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๒.๔๖^{๑๔๒}

ธยาภัทร เหมวรกุล ได้วิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ โบราณสถานในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา” จากผลการวิจัยพบว่า การจัดการที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็น เพียงการอนุรักษ์ร่องรอยโบราณสถานเท่านั้น แต่ยังเป็นการสร้างพื้นที่ประวัติศาสตร์โดยอาศัยเทคนิค วิทยาการต่างๆ เพื่อก่อให้เกิดความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ให้กับพื้นที่ ทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ของพื้นที่ การรื้อฟื้นความเป็นเมืองประวัติศาสตร์ของพื้นที่และพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่ก่อตัวขึ้นนั้นเป็น พื้นที่ตามมโนภาพของทางราชการ ซึ่งแตกต่างกับความหมายพื้นที่ของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณ นั้น และจากกระบวนการจัดการต่อพื้นที่ซึ่งได้ก่อตัวขึ้นทางความหมายของนครประวัติศาสตร์ ของ โครงการอนุรักษ์ที่เป็นโครงการของทางราชการ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ ในพื้นที่ของการอนุรักษ์ในปัจจุบัน ซึ่งการจัดการพื้นที่ดังกล่าวเพื่อการอนุรักษ์ในอีกด้านหนึ่งนั้นเป็น การปฏิบัติการของการใช้อำนาจอยู่ในตัว ซึ่งวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อทำการอนุรักษ์แหล่ง โบราณสถานและพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับความเจริญเติบโตของการท่องเที่ยว^{๑๔๓}

^{๑๔๒} พระมหาธีระวุฒิ ธีรธมโม, “บทบาทของพระสงฆ์ สื่อบุคคลในการชี้นำและปลูกจิตสำนึก ประชาชนชนบทเพื่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณี พระสังฆาธิการระดับเจ้า อาวาส จังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๑๔๓} ธยาภัทร เหมวรกุล, “ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานในเกาะ เมืองพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๘).

พงษ์ศักดิ์ อันทรินทร์ ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของครูในการวางแผนปฏิบัติการประจำปีในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี” จากผลการศึกษาวิจัยพบว่า (๑) ระดับการมีส่วนร่วมของครูในการวางแผนปฏิบัติการประจำปีในโรงเรียนประถมศึกษา ในภาพรวม ๔ ขั้นตอน อยู่ในระดับมาก โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ขั้นการเตรียมการ ขั้นการวางแผน ขั้นการดำเนินงานตามแผน และขั้นติดตามประเมินผล (๒) การมีส่วนร่วมของครูในการวางแผนปฏิบัติการประจำปีในโรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็ก กลาง และใหญ่ ระดับการมีส่วนร่วมไม่แตกต่างกัน (๓) ปัญหาในการมีส่วนร่วมที่มีความถี่มากที่สุด คือ ปัญหาการมีส่วนร่วมในการวางแผนปฏิบัติการประจำปี^{๑๔๔}

พุลศักดิ์ ชูพานิชกุล ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อกิจกรรมการพัฒนาของเทศบาลเมืองอุตรดิตถ์” จากผลการศึกษาวิจัยพบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมพัฒนาเทศบาลเมืองอุตรดิตถ์ทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม ด้านสังคมและเศรษฐกิจ ด้านการเมืองและการบริหาร ในภาพรวมอยู่ในระดับต่ำทุกด้าน เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมด้านการเมืองและการบริหารอยู่ในระดับต่ำที่สุด ระดับการมีส่วนร่วมด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม และระดับการมีส่วนร่วมด้านสังคมและเศรษฐกิจมีส่วนร่วมอยู่ในระดับต่ำ จากมากไปหาน้อย ตามลำดับ ข้อเสนอแนะของประชาชนผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า ต้องการให้เทศบาลเมืองอุตรดิตถ์ดูแลปรับปรุงด้านกายภาพและสภาพแวดล้อม และด้านสังคมเศรษฐกิจ เป็นอันดับแรก รองลงมาคือ ต้องการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นในการบริหารงานของเทศบาลเมืองอุตรดิตถ์^{๑๔๕}

กฤติยา ยิ่งยืน ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมทางการเมืองของนิสิต นักศึกษา ในวิกฤติการณ์ทางการเมืองยุคปลายรัฐบาลทักษิณ” จากผลการศึกษาวิจัยพบว่า (๑) นิสิต นักศึกษามีการเปิดรับข่าวสารทางการเมือง ทั้งสื่อบุคคลและสื่อมวลชนอยู่ในระดับปานกลาง (๒) นิสิต นักศึกษามีจิตสำนึกประชาธิปไตยอยู่ในระดับสูง (๓) นิสิต นักศึกษามีส่วนร่วมทางการเมืองอยู่ในระดับต่ำ (๔) การเปิดรับข่าวสารทางการเมืองจากสื่อมวลชนมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนิสิต นักศึกษา โดยมีความสัมพันธ์อยู่ในระดับต่ำ (๕) การเปิดรับข่าวสารทางการเมืองจากสื่อบุคคลมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนิสิต นักศึกษา โดยมีความสัมพันธ์อยู่ในระดับต่ำ (๖) จิตสำนึกประชาธิปไตยมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนิสิต นักศึกษา โดยมีความสัมพันธ์อยู่ในระดับต่ำมาก และ (๗) การเปิดรับข่าวสารทางการเมืองมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับจิตสำนึกประชาธิปไตยของนิสิต นักศึกษา โดยมีความสัมพันธ์อยู่ในระดับต่ำ^{๑๔๖}

^{๑๔๔} พงษ์ศักดิ์ อันทรินทร์, “การมีส่วนร่วมของครูในการวางแผนปฏิบัติการประจำปีในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี, ๒๕๔๖).

^{๑๔๕} พุลศักดิ์ ชูพานิชกุล, “การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อกิจกรรมการพัฒนาของเทศบาลเมืองอุตรดิตถ์”, *วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์, ๒๕๕๐).

^{๑๔๖} ดูรายละเอียดใน กฤติยา ยิ่งยืน, “การมีส่วนร่วมทางการเมืองของนิสิต นักศึกษา ในวิกฤติการณ์ทางการเมืองยุคปลายรัฐบาลทักษิณ”, *วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นการทำงานของบุคคลร่วมกับกลุ่มหรือองค์กรของตน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กลุ่มหรือองค์กรได้ตั้งไว้ ดังนั้น การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม เป็นการศึกษาเพื่อค้นหาระดับของความร่วมมือนั้น การประสานงานและประสานความรับผิดชอบ ซึ่งในแต่ละกรณีของการศึกษาจะมีความแตกต่างกันไปตามจุดประสงค์ของการศึกษาวิจัยนั้นๆ

๒.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์

จากการศึกษาค้นคว้าผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ จากงานวิจัยที่เคยมีผู้ดำเนินการวิจัยไว้ มีรายละเอียด ดังนี้

พระครูวิชัยพัฒนารณ (วิชา วิชโย) ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี” จากการทดสอบสมมติฐานที่ว่า พระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน มีความคิดเห็นต่อบทบาทพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี แตกต่างกัน พบว่า พระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน มีความคิดเห็นต่อบทบาทพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้^{๑๔๗}

พระครูสันติธรรมาภีรต (บุญชัย สุนติกโร) ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี” จากผลการเปรียบเทียบบทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี ทดสอบสมมติฐานโดยการวิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างตัวแปร คือ ประสบการณ์ในการปฏิบัติหน้าที่ พบว่า พระสังฆาธิการที่มีตำแหน่งต่างกัน มีบทบาทในการบริหาร กิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้^{๑๔๘}

พระครูปลัดเจริญ สุวิโร ได้วิจัยเรื่อง “ประสิทธิภาพการบริหารจัดการของพระสังฆาธิการด้านการศึกษาสงเคราะห์ในจังหวัดสมุทรสงคราม” จากผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ที่มีอายุต่างกัน มีความเห็นต่อประสิทธิภาพการบริหารจัดการของพระสังฆาธิการด้านการศึกษาสงเคราะห์ในจังหวัดสมุทรสงคราม โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระสงฆ์ที่มีอายุต่างกัน มีความเห็นต่อประสิทธิภาพการบริหารจัดการของพระสังฆาธิการด้านการศึกษาสงเคราะห์ในจังหวัดสมุทรสงคราม ในด้านบุคลากร ด้านการบริหาร ด้านอาคารสถานที่ และด้านการศึกษาสงเคราะห์ ไม่แตกต่างกัน^{๑๔๙}

^{๑๔๗} พระครูวิชัยพัฒนารณ (วิชา วิชโย), “บทบาทพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๔๘} พระครูสันติธรรมาภีรต (บุญชัย สุนติกโร), “บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๔๙} พระครูปลัดเจริญ สุวิโร, “ประสิทธิภาพการบริหารจัดการของพระสังฆาธิการด้านการศึกษาสงเคราะห์ในจังหวัดสมุทรสงคราม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

พระมหาสังเวียร ปณฺธโร ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษา พระครูสุภาจารวัฒน์” จากผลการวิจัยพบว่า ด้านการปรับตัวและการปรับบทบาท หากพระสงฆ์ยังสามารถปรับและนำหลักธรรมะวิธีการสอนที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของประชาชน พระสงฆ์จะได้รับความเคารพนับถือและความศรัทธาจากประชาชน การนำหลักธรรมความเชื่อในทางพระศาสนาพัฒนาร่วมกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจไม่เป็นเพียงเกิดผลต่อชุมชนด้านศีลธรรมเท่านั้น ยังทำให้เกิดการรวมกลุ่มและรู้สึกในความสำนึกร่วมกันที่จะดำเนินกิจกรรมต่อกลุ่ม ทำให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเอง โดยพระสงฆ์ได้ปรับบทบาทในการเข้าถึง เข้าไปรับรู้ปัญหาของชุมชน เช่น ปัญหาความยากจน โดยได้หยิบยกเอาปัญหาเหล่านี้มาเป็นสื่อกระตุ้นส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ชุมชนโดยอาศัยหลักพระศาสนาจากการเรียนรู้ชุมชนมาใช้เพื่อแก้ปัญหาชุมชนได้อย่างลงตัวโดยการปลูกฝังหลักคุณธรรม^{๑๕๐}

พระมหาโยธิน ละมูล ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในฐานะทรัพยากรมนุษย์และนักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์” จากผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์จำเป็นต้องมีความรู้ในวิชาการทางโลกที่จะเอื้อประโยชน์ต่อการทำหน้าที่ของตน สิ่งหนึ่งที่พระสงฆ์ต้องมีความเข้าใจในสถานการณ์ของโลก รู้เท่าทันปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร มีศาสตร์หลายแขนงที่พระสงฆ์จะต้องรู้ เช่น ประวัติศาสตร์ การจัดการ เป็นต้น เพื่อที่จะได้นำมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการองค์กรสงฆ์เอง พร้อมกันนั้นก็เป็นการพูดในสิ่งเดียวกันกับคนในสังคมด้วย ไม่ใช่จะมีแต่เทศน์อย่างเดียวเท่านั้น โดยที่ไม่ดูสถานการณ์ปัจจุบันเลย^{๑๕๑}

สรุปได้ว่า พระสงฆ์ในปัจจุบันมีบทบาทต่างไปจากอดีต อาจเป็นเพราะสภาพการณ์ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้พระสงฆ์ต้องปรับบทบาทของตนให้เข้ากับสภาพการณ์ที่แปรเปลี่ยนไป อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์ มีบทบาทที่เป็นบทบาทอันพึงประสงค์ของคนในสังคมไทยตั้งแต่อดีตกระทั่งปัจจุบันโดยมิได้เปลี่ยนแปลงไป คือ บทบาทในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาให้แก่เด็กและเยาวชน เช่น สอนให้แก่เด็กและเยาวชนงดเว้นอบายมุขทุกประเภท โดยต้องให้สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ และต้องคำนึงถึงช่วงวัยของเยาวชนด้วย เป็นต้น

^{๑๕๐} พระมหาสังเวียร ปณฺธโร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษา พระครูสุภาจารวัฒน์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๑๕๑} พระมหาโยธิน ละมูล, “บทบาทพระสงฆ์ในฐานะทรัพยากรมนุษย์และนักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์”, *วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕).

๒.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิชาพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาค้นคว้าผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิชาพระพุทธศาสนา จากงานวิจัยที่เคยมีผู้ดำเนินการวิจัยไว้ มีรายละเอียด ดังนี้

พระมงคล จิตมจฺโล ได้วิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อขวัญกำลังใจของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕” จากผลการวิจัยพบว่า การเปรียบเทียบขวัญกำลังใจในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จำแนกตามปัจจัยทางชีวสังคม ได้แก่ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษานักธรรม วุฒิการศึกษาบาลี และประสบการณ์ในการเผยแผ่ ของพระสอนศีลธรรมผู้ตอบแบบสอบถาม ไม่พบความแตกต่างตามนัยสำคัญทางสถิติที่ได้กำหนดไว้^{๑๕๒}

พระครูสมุห์บุญเลิศ ขยวโส ได้วิจัยเรื่อง “สภาพการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดเขตพื้นที่การศึกษาเชียงใหม่ เขต ๑” จากผลการวิจัยพบว่าความคิดเห็นต่อสภาพการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของครูพระสอนศีลธรรม ด้านกิจกรรมการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในชั้นเรียน โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ค่าเฉลี่ย เท่ากับ ๓.๐๗ ด้านสื่อและนวัตกรรมเทคโนโลยี โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ค่าเฉลี่ย เท่ากับ ๒.๘๖ ด้านกิจกรรมเสริมหลักสูตร โดยรวมอยู่ในระดับปานกลางค่าเฉลี่ย เท่ากับ ๓.๑๘ และด้านการวัดผลและประเมินผลตามสภาพจริง โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ค่าเฉลี่ย เท่ากับ ๓.๒๒^{๑๕๓}

พระมหาธีระศักดิ์ ธิติกิตติ ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาผลสัมฤทธิ์การเผยแผ่คุณธรรมแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ของศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดสุรินทร์” จากผลการวิจัยพบว่าการจัดทำโครงการอย่างเป็นระบบในการอบรมพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งเนื้อหาสาระสำคัญของหลักสูตรอบรม ประกอบไปด้วย การบรรยายธรรม และกิจกรรมต่างๆ และการสอนให้รู้จักบุญคุณพ่อแม่และครูบาอาจารย์ โดยมีผู้ส่งสารคือพระวิทยากรนำเสนอตัวสารคือหลักธรรม ผ่านสื่อต่างๆ ที่ทันสมัย ทำให้เยาวชนสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้^{๑๕๔}

^{๑๕๒} พระมงคล จิตมจฺโล, “ปัจจัยที่มีผลต่อขวัญกำลังใจของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๑๕๓} พระครูสมุห์บุญเลิศ ขยวโส, “สภาพการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สังกัดเขตพื้นที่การศึกษาเชียงใหม่ เขต ๑”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๑๕๔} พระมหาธีระศักดิ์ ธิติกิตติ, “ศึกษาผลสัมฤทธิ์การเผยแผ่คุณธรรมแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ของศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดสุรินทร์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).

พระปลัดผดุงศักดิ์ ธมฺมทีโป ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาราชบุรีเขต ๒ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี” พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๙๖ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า (๑) ด้านการประพฤติต่อตนเอง โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๔.๐๕ (๒) ด้านการประพฤติปฏิบัติต่อประชาชน โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๔.๐๐^{๑๕๕}

พระครูธรรมศาสนโฆสิต ได้วิจัยเรื่อง “ปัญหาด้านการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ของครูระดับมัธยมศึกษาตอนต้น สังกัดกรมสามัญศึกษา อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา” จากผลการวิจัยพบว่า การเปรียบเทียบ ระดับปัญหาการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ของครูระดับมัธยมศึกษาตอนต้น สังกัดกรมสามัญศึกษา อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ที่มีประสบการณ์การสอนทั้งโดยรวมและรายด้าน พบว่า มีปัญหาไม่แตกต่างกัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะครูที่สอนวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดสงขลา ได้รับการคัดเลือกมาเหมือนกันทั้งในระดับการศึกษา ความรู้ความสามารถในด้านต่างๆ เช่น ความเข้าใจในด้านการศึกษาหลักสูตร ด้านการกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้ ด้านการทำแผนการสอน ด้านการดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามแผนการสอน และด้านการวัดและประเมินผล^{๑๕๖}

สรุปได้ว่า การเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนานั้นมุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง มีเจตคติและค่านิยมที่ดี มีทักษะในการคิดสามารถนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อพัฒนาตนและสังคมได้ อย่างไรก็ตาม พบว่า การจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในสถานศึกษา โดยส่วนมากประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน คือ ขาดห้องเรียนที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอนโดยเฉพาะ การจัดทำสื่อการสอนที่มีไม่เพียงพอ ขาดสื่อการสอนที่ทันสมัย

^{๑๕๕} พระปลัดผดุงศักดิ์ ธมฺมทีโป, “บทบาทของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาราชบุรีเขต ๒ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๑๕๖} พระครูธรรมศาสนโฆสิต, “ปัญหาด้านการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ของครูระดับมัธยมศึกษา ตอนต้น สังกัดกรมสามัญศึกษา อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

๒.๖.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน

จากการศึกษาค้นคว้าผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน จากงานวิจัยที่เคยมีผู้ดำเนินการวิจัยไว้ มีรายละเอียด ดังนี้

พระปลัดเรวัต เรวตโต ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการการเรียนการสอนในโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย : กรณีศึกษาโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า การจัดการการเรียนการสอนในโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๕๗ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านการจัดการกิจกรรมการเรียนการสอน โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๗๓ ด้านการใช้สื่อการเรียนการสอน โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๓๑ ด้านสถานที่ โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๗๑ และด้านการวัดและประเมินผล โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๕๔^{๑๕๗}

พระปลัดอุดม โอภาโส ได้วิจัยเรื่อง “ประสิทธิภาพการสอนวิชาพระพุทธศาสนาของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาราชบุรีเขต ๑” จากผลการวิจัยพบว่า ระดับประสิทธิภาพการสอนวิชาพระพุทธศาสนาของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาราชบุรีเขต ๑ โดยรวมอยู่ในระดับมากและเมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละด้าน พบว่า (๑) ด้านเนื้อหาวิชา โดยรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละข้อ พบว่า อยู่ในระดับมากทุกข้อ (๒) ด้านการจัดการกิจกรรมการเรียนการสอน โดยรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละข้อ พบว่า การจัดทำหนังสือก่อนเรียนเนื้อหาวิชาทุกครั้ง อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนในข้ออื่นๆ อยู่ในระดับมากทุกข้อ (๓) ด้านการใช้สื่อการสอน โดยรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละข้อ พบว่า อยู่ในระดับมากทุกข้อ^{๑๕๘}

^{๑๕๗} พระปลัดเรวัต เรวตโต, “การจัดการการเรียนการสอนในโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย : กรณีศึกษาโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๕๘} พระปลัดอุดม โอภาโส, “ประสิทธิภาพการสอนวิชาพระพุทธศาสนาของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาราชบุรีเขต ๑”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

พระวีรพงศ์ คุณประทุม ได้วิจัยเรื่อง “การประเมินโครงการครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จังหวัดเลย ปีการศึกษา ๒๕๕๐ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเลย เขต ๑ โดยใช้รูปแบบประเมินซีโป” จากผลการวิจัยพบว่า ด้านเจตคติต่อโครงการ ผลการวิเคราะห์ พบว่า ในการจัดให้มีครูพระเข้ามาสอนในโรงเรียนทำให้พระพัฒนาตนเองในการเรียนรู้มากขึ้น ครูพระได้นำธรรมะไปใช้ในการกล่อมเกลাজิตใจเด็กนักเรียนให้นำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งผู้เรียนจะได้รับการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมจากพระภิกษุสงฆ์โดยตรง ทำให้นักเรียนใกล้ชิดพระและอยากที่จะไปวัดมากขึ้น^{๑๕๙}

จินตนา จรียนนท์ ได้วิจัยเรื่อง “ความพึงพอใจของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่มีต่อพระสงฆ์ผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาในเขตกรุงเทพมหานคร” จากผลการวิจัยพบว่า ความพึงพอใจด้านเทคนิคการสอนอยู่ในระดับมาก ทำให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการเรียนการสอน จัดการเรียนการสอนโดยเน้นนักเรียนเป็นสำคัญ มีการจัดเตรียมสื่อประกอบการเรียนทุกคาบ มีการจัดการทดสอบตรงตามจุดประสงค์ มีวิธีการสอนที่หลากหลาย มีวิธีการสอนที่ทำให้นักเรียนเข้าใจง่าย สอนแบบศูนย์การเรียนและการอภิปราย มีทักษะในการตั้งคำถามที่เข้าใจง่าย มีทักษะในการผลิตสื่อการเรียนการสอน ทำกิจกรรมเสริมบทเรียนได้ดี ใช้กระบวนการกลุ่มเป็นกระบวนการเรียนรู้ และมีความพึงพอใจในระดับปานกลางในเรื่องครูพระสงฆ์ ให้ความสำคัญต่อความแตกต่างของนักเรียน และโอกาสให้นักเรียนได้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง^{๑๖๐}

บุญหนา จิมานัง และฤดี แสงเดือนฉาย ได้วิจัยเรื่อง “การประเมินประสิทธิภาพการสอนของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๙” จากผลการวิจัยพบว่า เมื่อเปรียบเทียบประสิทธิภาพการสอนของพระสอนศีลธรรมกับตัวแปรอิสระ พบว่า พระสอนศีลธรรมที่มีอายุต่างกัน มีวุฒิการศึกษาแผนกธรรมต่างกัน มีวุฒิการศึกษาแผนกบาลีต่างกัน มีประสิทธิภาพการสอนศีลธรรมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ ๐.๐๕ ส่วน ระยะเวลาที่สอน ระดับความพึงพอใจต่อพฤติกรรมของนักเรียน จำนวนชั่วโมงสอน จำนวนนักเรียนมีความสัมพันธ์กับประสิทธิภาพการสอนในเชิงบวก^{๑๖๑}

^{๑๕๙} พระวีรพงศ์ คุณประทุม, “การประเมินโครงการครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จังหวัดเลย ปีการศึกษา ๒๕๕๐ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเลย เขต ๑ โดยใช้รูปแบบประเมินซีโป” **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๓.

^{๑๖๐} จินตนา จรียนนท์, “ความพึงพอใจของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่มีต่อพระสงฆ์ผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนา ในเขตกรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

^{๑๖๑} บุญหนา จิมานัง และฤดี แสงเดือนฉาย, **การประเมินประสิทธิภาพการสอนของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๙**, (ขอนแก่น : สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๑).

สรุปได้ว่า การเปิดโอกาสให้พระสงฆ์เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในสถานศึกษาต่างๆ มีจุดประสงค์หลักของภารกิจเพื่อต้องการปรับพฤติกรรมของนักเรียนให้ดีขึ้นกว่าเดิม และด้วยเหตุที่ พระสงฆ์ล้วนเป็นผู้ทรงศีลจึงสามารถเป็นแบบอย่างทางการประพฤติแก่นักเรียนได้ อย่างไรก็ตาม การจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาให้สัมฤทธิ์ผลจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคลากรทางการศึกษา และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาด้วย

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

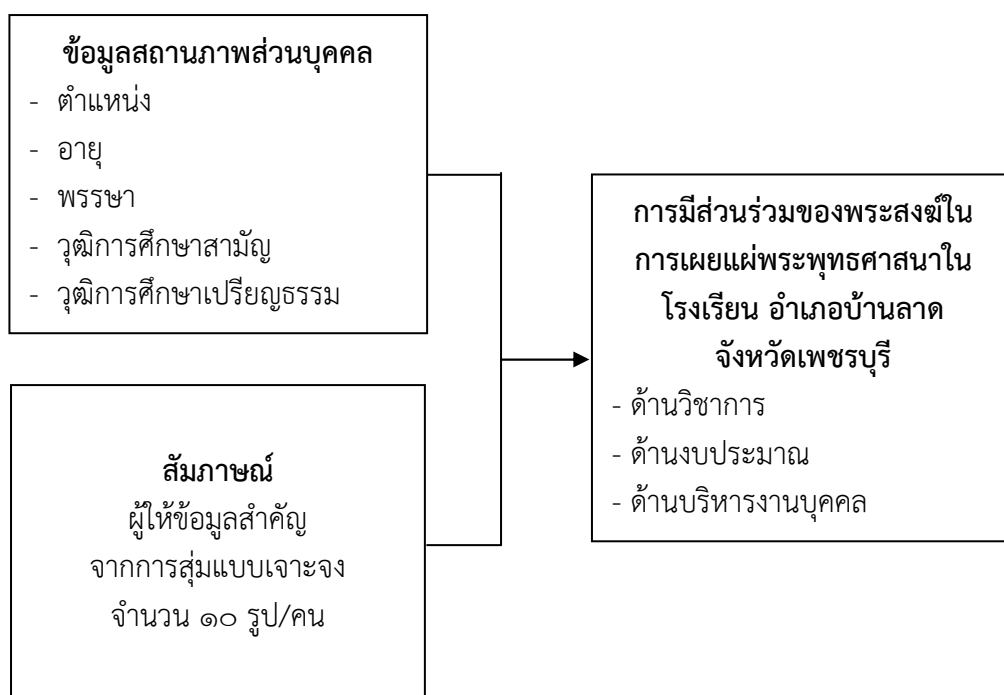
การศึกษาวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียน อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบด้วย ตัวแปรต้น (Independent Variables) และตัวแปรตาม (Dependent Variables) ดังนี้

ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือ สถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ ตำแหน่ง อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ และวุฒิการศึกษาปริญญาธรรม

ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียน อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี รวม ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านวิชาการ ด้านงบประมาณ และด้านบริหารงานบุคคล ดังแสดงในแผนภาพที่ ๒.๒

ตัวแปรต้น (Independent Variables)

ตัวแปรตาม (Dependent Variables)

แผนภาพที่ ๒.๒ กรอบแนวคิดในการวิจัย